

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

BÖNDÖR PÁL, LADIK KATALIN, SZÖGEDI SZABÓ BÉLA
ÉS VASKO POPA VERSEI

BORDÁS GYŐZŐ REGÉNYÉNEK FOLYTATÁSA

MONOSZLÓY DEZSŐ, HOLTI MÁRIA

ÉS WITOLD GOMBROWICZ NOVELLÁJA

DANYI MAGDOLNA CELAN ÉS PILINSZKY

KÖLTÉSZETÉNEK SZELLEMI KÖTŐDÉSEIRŐL

BOSNYÁK ISTVÁN B. SZABÓ GYÖRGYRŐL

VARGA ZOLTÁN: DIKTÁTOROK KOMÉDIÁJA

TOLNAI OTTÓ WEÖRES SÁNDORRÓL

JÓSVAI LÍDIA OTTLIK GÉZÁRÓL

KÖNYV-

SZÍNI- KRITIKA

KÉPZŐMŰVÉSZETI-

1990

December

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
LIV. évfolyam

A FORUM KÖNYVKIADÓ KIADÓITANÁCSA:

Ágoston Mihály, Bányai János, Dorde Beara, Bordás Győző, Bori Imre,
Fenyvesi Ottó, Hódi Sándor, Hornyik Miklós, Losoncz Alpár, Maurits Ferenc,
Móra András, P. Nagy István, Thomka Beáta, Toldi Éva, Utasi Csaba, Várady Tibor,
Virág Mária

Szerkesztőbizottság: Bordás Győző, Gerold László (kritikai rovat)
és Toldi Éva

Fő- és felelős szerkesztő: Bori Imre
Műszaki szerkesztő: Maurits Ferenc

TARTALOM

<i>Böndör Pál versei</i>	1173
<i>Ablak</i>	
Bordás Győző: Fűzfasíp (V. rész) Hajóval Fiuméig	1182
<i>Ladik Katalin versei</i>	1192
<i>Monoszló Dezső</i> (Bécs): A jelentés (novella)	1194
<i>Szögedi Szabó Béla</i> : Hattyúprém (vers)	1203
<i>Holti Mária</i> : A kard (novella)	1205
<i>Vasko Popa</i> : Napmímelő (versciklus)	1208
<i>Witold Gombrowicz</i> : Szüzesség (novella)	1211

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

<i>Danyi Magdolna</i> : Paul Celan és Pilinszky János költészetének szellemi kö- tődései (tanulmány)	1222
---	------

BÖNDÖR PÁL VERSEI

FORGALMI DUGÓ

Danyi Magdolnának

Mivel állandóan csúcsforgalom van
s ezért minden felügyelet alatt áll
e trioletten majd ha összekoccan
nyomban segít a verstan és a bonctan
– vagy mert állandóan csúcsforgalom van
nincs ki törje magát a vers alakján?
Igencsak lelassul csúcsforgalomban
a karaván – utóbb már meg se moccan.
S mivel állandóan csúcsforgalom van
ezért minden – felügyelet alatt! – áll.

ÉPPEN ENNYI

Valamiképpen szabályozható
de mint a lélegzet csupán ha jó
erős iramban futsz domb hajlatán
mikor a részidő csak furcsa szám.

És hajnalonta az ágyban marasztal
– ilyenkor bizonyára neve is van –
valami csalfa félálomba rángat
édeskés képekkel táplálja lázad.

Elkap de aztán gyorsan el is enged
így provokálja lankadó figyelmed
mindig múltóban akár egy betegség
mégis recseg-ropog minden ereszték.

Úgy működik ahogyan a hasonlat
 – a fán hagyott gyümölcs befele rothad –
 ha néha több – másszor már kevesebb
 hogy így csonkán legyen a teljesebb.

Oly elmosódott mint iratok alján
 a pecsét. Egy-egy pillanatra aztán
 kiélesedik mégiscsak a kép.
 És éppen ennyi... ennyi már elég.

„NATURE WILL BE REPORTED”

(Carlyle)

Hogy merre? – de innen indultam el:
 Amit úgy nevezhetnék hogy szülői ház
 tizennyolc négyzetméteres lakás
 Újvidék központjához oly közel
 hogy az agora felől a sok zagyva szó

egész áldott nap lenne hallható
 – ha nem nyomná el egy másik hang. És mekeg
 ez is! – csupa ígékötő el-... meg-...
 Hogy gépkocsi ütötte el... Megütötte a szél...
 – ki az aki velem most így beszél?

(Mi választja el az ízetlen adomától
 a verset ha valaki ilyeneket ír le
 benne – mint én most – szüleiről önmagáról?
 Szavaiba belefulladás a szíve
 – írta Füst Milán József Attiláról.)

HONFOGLALÁS

Mi: ösvérek. Mi: szervezők.
 Hibrideket legelnek a kimérák.
 Kórisme sincsen: – Ki mért ránk
 ilyen csapást? Hát persze... ők!

De kik azok? Kényes dolog,
S mi kik vagyunk? Dórok talán
– akhájok nincsenek ma már.
Népünkbe olvadtak. Holott

jobbak voltak... S ki vitte többre?
Mi nyertünk meg minden csatát
viszont a mitológiát
ők szállták meg – immár örökre.

Mükéné, 1990. április 30-án

ÓDA A SIRÁNKOZÓKHOZ

Hetvenkilencben vettük a házhelyet
és persze rögtön – már az alapra rá-
ment mindenünk: ingünk-gatyánk. Úgy
álltak a dolgok hogy egyre csak

evésidőben küldtük a gyermekünk
a nagyszülőkhöz *látogatóba*. Egy
jó éve volt zsíros kenyér vagy
alma ebédre a fő fogásunk

mégis mi vertünk lelket egy-egy levert
új ismerősbe. Annyi siránkozást
sopánkodást! És azt a végte-
len panaszáradatot! – Szerencsénk

volt: nem maradt így annyi időnk a sa-
ját gondjainkra! Voltak akik hazu-
doztak – de mit számít ma már az?
Nélkülük azt hiszem elveszünk majd.

NEM ÉRTEM

Lehetnék együtt. Lehunynám a szemem
mint most teszem: motoszkálásod hallgatnám
a zsúfolt lakásban. A mindennapjaidba apránként
úgy rágnám be magam mint az egér a falba.

Mit csinálhatsz most? Ugyan milyen
 elveszettnek hitt hitvány holmiért hajolsz le éppen
 és nem értem
 aki ez ideig még el se veszttem? Miért van így
 ahogy van ha lehetne másképpen?

POSTERITAS

*„Csont és cserép közös halomban
 őrlődik e roppant malomban”*
 Jékely Zoltán

*„... ha ehhez, akkor
 már hozzá is láttam”*
 Tandori Dezső

Hogy mennyit értek az illúziók
 s hogyan nehezedett ránk a nyomás
 valahol megmaradt mint gépi kód
 – afféle zűrzavaros vallomás.

Kínlódva – mint aki a karszton ás –
 olvassa majd a kései utód:
 ártatlannak tűnő kis karcolás
 miképpen mérgesedett el utóbb.

Ily halhatatlanságra kalkulálok?
 Naivitásomon jókat nevetve
 hogy ott engem magának felfedezne:

minden gyűlölködések közepette
 akit külön azzal sújtott az átok
 hogy végül mindenkinek megbocsátott?

VAK SZERENCSE

Akár az a magányos öregember
 aki az újság hirdetésoldalán (ez is újabb kiadás)
 nagy szorultságában eladásra kínál
 csak emlékné drága ócskaságot

s már-már szent együgyűségében
a kedvező ajánlatra
egyáltalán valamilyen ajánlatra hasztalan vár... Hogy van ez

most velem? Mégis... mégis néha minden ok nélkül
egyszer a hajnali utcán
másszor egy hodály homályos szegletében
vagy talán az íróasztalomnál
megkörnyékez a boldogság. A kutya felugrik a lábam mellől

fülét hegyezi. – Jár itt valaki? –
Homérosz fejecskéjén
a leeresztett redőnyön átszűrődő
vörös fénynyalábok bogozzák a bronzfürtöket. Vak
szerencse.

„MIRE GONDOLTÁL AZ IMÉNT?”

Mire is? A tűző naptól kábultan
nézem egyre a lecsorduló naptejet
formás válladon. Mintha így

a Duna-part homokjában
egymás mellett fekvő
testem a testeddel egyenlőségjelet
formázna... Mintha nem is lenne

akarat más benne
csak az hogy a part a víz
és az ég közé
legyen veled apró jelnek beékelve.

A KÖVÉR MÚZSA

Szkolion

Hogyan válhatott
III. Ptolemaiosz Euergetosz fiatal feleségének
hajfürdje közüggé? A Ptolemaioszok kövér múzsája
süket telefont játszik. Kallimakhosz eredeti tehetség

aki keskeny csapáson jár
 – Theokritosz 33 333-szoros seggnyaló
 de az idill műfajának a megteremtője.
 Apollóniosz az alexandriai Múzeion helyett
 Rhodoszt választja: Argonautikája
 finom részletei ellenére
 műveltsége fárasztó fitogtatása miatt
 meglehetősen dagályos művé lesz.

Eközben Arisztarkhosz

heliocentrikus világgépét
 az egyetlen Szeleukoszt leszámítva
 sehol senki nem fogadja el
 – el is ítélnék a veszélyes istentagadót
 ha nem állna a Ptolemaidák védelme alatt –
 de ő mégis zavartalanul folytathatja munkáját
 a Múzeion és a Bibliothéka
 falai között. A tüzes szekér pedig
 a tüzes szekér előre megrajzolt útján halad
 azon az égen

ahol éjszaka Bereniké hajfürtje
 immár huszonhárom évszázada ragyog.
 A Krisztus utáni XIX. században kezdetét veszi a rohamos
 technikai fejlődés és mindenféle képtelen
 kegyetlenkedések után az 1940-es évek második felében
 a Vajdaságban is felzúg a traktor–
 vers. Ami ezután következik
 mintha csak tegnap történt volna
 – pedig ma történik: és éppen velünk.

A kutyák

sok ezer éve ugyanúgy
 ugyanarra a Holdra ugatnak. (A Nap visszfényére
 – ahogy azt annak idején
 az imént már említett Arisztarkhosz
 helyesen megállapította.) Mindenki
 hajtja a maga igazát: ha van
 csak annyi a változás
 hogy a műzsák sokan vannak
 és kiábrándítóan gyorsan elhíznak.

PRAXIS

Most talán le lesz
 – ebben a néhány sorban –
 az idegességem vezetve? Nem készültem
 erre a szerepre

– másokra sem. – Bújj be a magad varrta
 zsákba macska-
 képű ördög! – hallom mintha a sűgőlyukból.
 Nem vagyok hörcsög-

természetű pedig. De inkább gyanús
 – mint se hal se hús. Minden marad
 ahogy van. Jómagam se sokat
 változtam:

Tizenkettő belőlem
 éppen kiadná a tucatot. Azt viszont
 nem mondhatom hogy még a kutya sem...
 ha egyszer megugatott.

ÚJABB KIS ZÜLLÉS

... De mit kerestem ott? Ha részegen
 – az kifogás lehet? Valami klubban
 egy jobb helyen...? S még arra se ocsúdtam
 fel hogy cseverészve elmélkedem

– ugyan miről? Vagy elment az eszem?
 Egy úr helyeselt bólogatva: „Úgy van!”
 Utána azt hiszem hogy elaludtam.
 Miért történnek ilyenek velem?

Éppen velem akit máskor a tűzvész
 se űzne gyorsabban el mint a művész-
 klubbeli *autentikus hangulat*.

És ez a vers is! S szinte formahű – kész
 röhej! Hát így rúgtam – *be?* vagy *lyukat?*
 Ez se lett lélektani mélyfurat.

PIROS BETŰS ÜNNEPEK

Áthallások

Hogy ezek örökkön csak hadonásztak!
(Közben az álmaink.) (Közben a látszat.)
Hiszen oly ismerős ez az egész.

– És? – Mi zöld? A patina – s a penész.
A gatyánkon viszont: Vér? Sperma? Húgyfolt?
Folytatni: De mit? Tegnap egyszerűbb volt.
Húsz éve pedig a legegyszerűbb.
Vedeltük ám az angolkeserűt
valami pinceféleségben egyre

míg újra megtanultunk járni. Persze
valaminek mindig évfordulója
kell hogy legyen – és íme: – szinte percre! –
a neurózist váltja a paranoia.

EGY KIS LÉLEGZETHEZ JUTUNK?

Adáshiba; félálom

Visszakerült a lakásba a tévé
– miért követtük el ezt a hibát?
A híradó után ősrégi B. B. –
nosztaliga – majd tudós koponyák

vitatják meg – mi mást? – a múlt hibáit.
„Ütött az óra – mondják – mire várni
majd kiderül mért jutottunk idáig
ha elkezdünk racionalizálni.”

S: „Sajnos ezen körülmények között
mikor már ennyi itt a körözött
piacgazdálkodási alapon

a vérdíj összege lesz alacsony!”
Mi lesz most itt? Nyugodtan alhatom?
Valami disznóság van emögött.

MÁSODIK FELVONÁS

„Hisz rajtad van krözusságom nyoma”

A. E.

Jelentősebb alakításaim sorából
nem hagyhatom ki
azt amikor határozott mozdulattal
lerántottam az abroszt a konyhaasztalról
rajta a korondi kancsókkal kupákkal
és *véglegesen* elmentem hazulról
bevágva magam után az ajtót. Az autóbuszállomáson
vettem észre hogy nincs nálam a pénztárcám
s kénytelen-kelletlen vissza kellett mennem érte
de csupán egy kevéske aprópénzt
találtam benne. Szégyelltem volna
pénzt kérni tőled: a nap hátralevő részében
szótlanul témferegtem le-föl
albérleti lakásunk jéghideg végtelenjein
mint egy hülye.

Ablak

FÚZFASÍP (V.)

HAJÓVAL FIUMÉIG

BORDÁS GYŐZŐ

Vécsei mérnökék vadas vacsorára várták vendégeiket. Mindkét cselédjük már kora délután kint szorgoskodott a bogrács körül a diófa alatt, arra is ügyelve, hogy falevél ne tévedjen a rézüstbe. A lehullókat, amelyekből pedig októberben már jócskán volt, kézzel kellett összeszedniük kupacba, mert seprűvel a port felverték volna, viszont a tűzre sem volt szabad dobniuk, mert mint azt Vécseiné szakszerűen megmagyarázta nekik, a maró füst behúzódna a lakásba, először is a vadásztróféakkal díszített szaloban meg az emeleti dolgozószobába. A szalon most is nyitott, hatalmas spalettás ikerablakai valóban a diófára néztek, a fölötte levő dolgozószobából viszont a kert végéig lehetett látni, a csatornáig, sőt azon túl is, egészen a Telecskai-dombokig. Vécsei főntről éppen a lugast szemlélte. Bár száraz év volt, még mindig minden díszét megtartva ellenállt a hajnalban már csípős időnek, a nagy szőlőleveleken pedig briliánsként csillogott a kékkő az őszi napsütésben. A két cseléd sem tudta volna megmondani, mennyi vizet szivattyúztak ki az idén azzal a tűzoltópumpához hasonló, dugattyús és kétkaros masinával, amelyet a mérnök maga szerkesztett, s amely a kert végében egy vastag talpfán állt, jobbról egy öblös, belülről vászonnal bevont gumitömlő volt rászerezve, amelynek a csatornába eresztett végén kosárra emlékeztető vízszűrő szita volt, a szivattyú másik oldalából pedig vascső vezetett egészen a kerti kapuig, minden tíz méteren elágazott jobbra is, balra is, úgyhogy teljes egészében behálózta a kertet. Az elágazásoknál csapok voltak, erre szerelték a könnyen kezelhető, vékonyabb gumicsövet, amellyel a veteményt meg a lugast öntözték, vagy éppenséggel a ház előtti pázsitot locsolták, ilyenkor persze szórófejet szerelve rá. A mesterséges esőhöz persze erő kellett, s a szivattyú is nehezebben bírta, s ha a cső túlsó végén a szita körül sok volt már a hínár, mint asztmás öregember, úgy zihált a pumpa, közben iszonyatosan verejtékezett a két markos cselédlány.

A főzőkanalat kétségkívül jobban szerették a szivattyúnál, de azért ők is

büszkék voltak arra a ritka masinára, meg a kertre is. Ilyen lányokat bárhol a városban szívesen láttak volna. A szőlő is azért volt ilyen jól termő, mert hetente legalább egyszer aláengedték a vizet. Nem véletlenül építtette Vécsei mérnök emeletes házát víz mellé, bár a telek kiválasztásakor, vagy húsz évvel azelőtt, elsődleges szempontja az volt, hogy dolgozószobájából rálásson a Telecskának arra a pontjára, ahol Kiss József, a csatornaépítő temetette el magát. Miért érzett ilyen különös tiszteletet iránta? Mert a szülei is meg ő is mindent ennek az embernek köszönhet. Apja már negyvennyolc előtt zsilip- és gátőr volt, s ez mentette meg az életét. Jöttek és mentek itt mindenféle csapatok, gyújtogattak meg raboltak, és folyt le ezen a csatornán vér is épp elég, de arra mindenki ügyelt, hogy a zsilip megmaradjon, mert ha fölrobbantják, elönti a víz ezeket a városkákat egészen Óbecséig. Még vitéz Keiper Péter, e derék itteni születésű tűzmester is úgy állította föl ágyúját a Kiss-féle szőlő tövében Jellasichek búcsúztatására – Vécsei ezt apjától hallotta, aki szemtanúja volt az eseményeknek –, hogy oldaltűzbe fogva minél távolabb tartsa őket a zsiliptől.

Szelíd volt ez a táj, a csatornaépítő is itt kívánt örökre megpihenni, s Vécsei ma sem tudott elképzelni boldogabb napot annál, mikor ladikjába szállva elindult Szenttamás irányába víziszárcsára meg búbosvöcsökre vadászni.

A kertet behálózó csövekben pedig egy egész vízügyi rendszert látott, kis makettjét annak a nagy és fontos hálózatnak, amelynek igazgatója volt. Éppen ez a lejtős kert adta az ötletet, hogy kezdeményezze két deltacsatorna megépítését is, az egyiket az esetleges vízfölösleg levezetésére, különösen tavaszi áradáskor, a másikat ugyancsak gyakorlatias szempontból; egy árkot, amely megkerüli a zsilipkamrát, s így a majd öt méter vízszintkülönbséget kihasználhatják egyszerre vízimalom és áramfejlesztő üzemeltetésére. Ennek az ötletnek a kivitelezésével nyerte el a Hajózási Társaság bizalmát, és tették meg igazgatónak. Most a cukorgyári kikötő bővítése volt a gondja, hogyan lehetne hatvan-hetven öltre kiszélesíteni ezt a stéget. Elképzelése már volt ugyan, de a megvalósítása nehézségekbe ütközött.

Már terjengett a pörkölt illata, amikor megérkezett a fiáker, hogy Vécseinét a fodrászhoz szállítsa. – Csak kemény fával és lassan tüzelni alá – hallotta Vécsei, miként adja ki indulni kész felesége az utasítást a cselédeknek, akikkel az imént még együtt sürgölődött az udvaron, pirította a hagymát, ezt ugyanis Vécseiné irányította, mert szerinte a cselédek mindig üvegesre hagyják, s olyan lett, mint a kisírt lány szeme, mondogatta. „Nem tudják megtanulni, hogy csak akkor igazi a pörkölt – panaszkodott az urának is –, ha a hagymából hagyják kipárologni az utolsó leheletnyi párát is, hogy meg kell várni azt a pillanatot, amikor már majdnem a szenesedés kezd beállni.” Nos, a percnék ezt a töredékét valóban csak a mérnökne tudta megérezni,

de aztán a cselédeknek parancsszóra kellett a kondérba lötyyíteniük a kockára vagdalt húsdarabokat, amilyen gyorsan csak tudják, megkeverni, hogy a felforrósodott üst azon nyomban kiszippantson annyi nedvet, amennyire szükség van, hogy oda ne égjen.

– Aki nem Zentán tanul meg főzni, nem is tud hagyományt pirítani – magyarázta a felesége a cservenkai cselédeknek. Ő valóban ott tanult meg főzni is meg varrni is. Egy zsidó családhoz adta be az apja, akinek jól menő bognárműhelye volt a városban. Később még a polgári leányiskolába is beíratta, s talán éppen ennek köszönhette házasságát is. A végzős diákok jutalmul egynapos kirándulásra mentek Palicsra, Vécsei meg éppen azért volt ott, hogy vizsgálja meg, össze lehetne-e kötni a Palicsi-tavat a Tiszával, hogy Szabadka is vízi utat kapjon. Ott látta meg Emmát. Azt azonban mindig bánta, hogy a csatornából semmi sem lett.

Társaságban a mérnök nemegyszer mesélte, hogy ő valóban mindent a víznek köszönhet, még a feleségét is, akinek elsősorban a mérhetetlen pedánságát becsülte, ami már véreben is benne lehetett, olyan szükségszerűen, mint ahogy minden csepp vízben azonnal megjelennek az amőbák. Már-már betegesen rendszerető volt: a hétvégi nagytakarítás után, mielőtt fölmosatta volna az egyébként is tiszta utcai járdát, késsel még kivágatott minden fűszálat a téglák közül. A gyerekeket is tisztán járatta, hogy csak úgy suhogott bakfis lányán a rakott szoknya, s élére vasalt nadrágban járt mindig a gimnáziumba Jenő fiuk. A takarításban segédkezett is, nemcsak felügyelt, közben itt tanult kifejezéssel élve, rihtelte a lányokat, pedig az utcán, a boltban meg a piacon méltóságos asszonynak szólították, a tanárok, papok és üzletemberek viszont nagyságos asszonynak. Ez előbbi cím viselőjeként vette át a vadászegylet küldeményét a mészárosinasoktól, egy fadézsát, benne jéggel, vaddisznócombbal, özgerinccel és egy vadnyúlal. Nem volt még vadászhidény, de a csatornatársaság vadászai a jegyző beleegyezésével már kilőhettek néhány selejtnak nyilvánított vada. A községi jegyző nagy öntöttvas lábasa már nem is volt a kocsin, amikor a Vécseiéket megillető dézsányi húst szedték le a parasztszekérről, sietve, mert még ki kellett jutni Balogh igazgatóékhoz a kendergyárba és Rosenbergékhez a selemgyárba.

Bár siettek az inasok, mert olvadt a jég, Vécseiné a pincébe vitette a dézsát, mert nehéz lett volna a lányoknak, de a sózáshoz már odarendelte őket. Borsszemet és babérlevelet is tetetett a hús közé. – A só majd kiszívja egy kissé a vért – mondta, de az özsuta gerincéből csak egy darabot hagyott a pörköltnek, a többit két jégtábla közé helyeztette, és meghagyta, pácot kell hozzá főzni sárgarépával, zöldséggel, mert sütvé lesz igazán jó.

Kitűnő vadas pörköltet tálaltak föl a lányok a teraszon, ahova még oda-sütött a nap. Kilencen ülték körül az asztalt. A házigazdáékon kívül Ko-

vács doktorék, Klein Ferenc református lelkész és felesége, Szentgyörgyi Ferenc, a csatornatársaság már megözvegyült nyugalmazott tisztviselője és Sauer Jakab a feleségével. Sauer virágot is hozott Emma asszonynak, őszi-rózsát. A gyerekeknek a cselédek bent terítették a konyhában, mert a házigazda nem tartotta illőnek, hogy ők is tanáraik társaságában legyenek. Klein Ferenc a hitoktatást tanította nekik, Vécseiék fia és lánya is nála konfirmált, bár Emma asszony azt szerette volna, ha az ő katolikus vallását vették volna föl. Mégsem támadt ebből soha különösebb nézeteltérés a családban, csak mikor az asszony megérkezett a nagymiséről, s lelkendezve mesélte, milyen szépen fel volt díszítve az oltár, mordult rá az ura, csak annyit mondva neki: – Nem az oltár miatt jár az ember a templomba.

A társaság mohón fogyasztotta a vacsorát, közben udvariaskodó társalgás folyt, főleg a nők között, Emma a fodrászra panaszkodott, aki egy kicsit megsütötte a homlokát amikor dauerolta a haját, s kérdés, mennyi ideig marad meg a tartós hullám, a papné a másnapi istentisztelet meg a délutáni bibliaóra előkészületeiről beszélt, Kovácsné Valéria nővér lustaságára panaszkodott, amiért minden munka az urára marad, és végső ideje lenne egy fiatal orvos személyében kiségitőre találni. Aranka volt a leghalkabb, ő még feszélyezve érezte magát ebben a nyelves társaságban, egyébként is más gondoljai voltak, gyermeket várt, de annak azért örült, hogy Kovács doktorékkal megismerkedhetett.

Közben alkonyodni kezdett, és Vécseiné ezüst gyertyatartókat hozott az asztalra.

– Ha kiépíthetnék a csatornát – mondta Vécsei a gyertya lángját figyelve – egyszerre három uszályból lehetne kirakodni.

Klein tiszteletes előbb nem volt elragadtatva az ötlettől, hogy a presbitérium adja el a földjét a csatornaparton, de izgatta a képzeletét a fölkínált kétszer akkora terület a topolyai út mellett, és még vacsora közben megállapodtak abban, hogy pártfogolja az ügyet, a csatornatársaság számíthat rá, de végleges döntésre csak a püspökség beleegyezése után kerülhet sor. Vécsei megígérte, viszonzásul a Hajózási Társaság saját költségén tataroztatja a templomot. Úgy látta, még a télen szerződhet az egyházzal is meg a cukorgyárral is.

Kovács doktorék és Sauerék szóhoz sem jutottak. Kovács doktor unta is kissé ezeket a vacsorákat, hiszen jutott neki belőle bőven, sok betege volt, s mind örült, ha megvendégelhette. Különben is Aranka foglalkoztatta. Kellemes érzéssel töltötte el a nő közelsége, a gyertyafényben szinte aransárgának látta a haját, s eleinte akármennyire is a véletlennek gondolta, hogy tekintete meg-megállapodik a fiatalasszony arcán, mindinkább azt tapasztalta, a társaság központja lett ez a pesti lány. Jobban szerette volna, ha neki tesz föl kérdéseket, de Aranka a heveskedő Szentgyörgyivel volt éppen el-

foglalva, aki azt magyarázta, negyvenöt évet töltött a csatornatársaságnál, de még most is dolgozik, mert nélküle a dolgok nem mennének simán. S a kérdésre, ott volt-e az új zsilip építésénél, Szentgyörgyi fölállt, és mint szónok teszi, mielőtt hosszabb beszédbe kezd, megigazította csokornyakkenőjét, hatásszünetet tartott, és elkezdte:

– Drága asszonyom – fordult Aranka felé, s ha nem ül tőle távolabb, nyilván kezet is csókol neki –, nemcsak hogy ott voltam, hanem én emeltem ki azt a szarkofágszerű kőszekrényt is, amelyben egy ezüstlemez volt. És tudja, mi volt arra ráírva?

– Mi? – kérdezte érdeklődéssel Aranka, s szeme is fölcillant, hogy mindaz, ami most következik, mert hát valaminek következnie kellett, az ő tiszteletére történik majd.

– Hát, kérem szépen, azon az ezüstlemezen ez állt: „*Ő Felseje II. Ferenc-császár, győzhetetlen római imperátor, a magyarok apostoli királyának fővédnöksége alatt P. P. P. F. (ezt Sauerék nem értették) az örökös kir. (így rövidítve) herceg, osztrák főherceg Sándor Lipót Magyarország kegyelmes nádorának védnöksége alatt, nemes Bács vármegye főispánjának Ürményi Józsefnek pártfogásával, a közjót szerető főrangúak, előkelők, nemesek s a haza legjobb polgáraiból egyesült s gróf Apponyi Antal és gróf Harrach János elnöksége alatt levő társaságnak pénzén építették ezt a Ferenc király nevével felékesített hajózó csatornát a kereskedelem fejlesztésére, a magyar nemzet dicsőségére (még jobban kihúzta magát, és szemüvegét is visszatolta, mintha olvasna, pedig valóban betéve tudta ezt a szöveget) és üdvére s a szerencse óhajuknak kedvezvén, ezt a négyszögletes követ a zsilip aljába emlékül helyezték az észtehetségben és ügyességben kiváló két édes testvér, Kiss József és Gábor magyar nemesek, kik kitűntek építészeti tudományukkal és hírnevükkel szolgálván az utókornak és ennek hálás és halhatatlan emlékezetét maguknak kiérdemelvén, kik (ekkor úgy tűnt, mintha csuklott volna) eme nagy jelentőségű műnek kezdői, kiásásának befejezői és felépítésének igazgatói voltak. U. 1794. június 9-én.*”

– Bravó, bravó – kiáltott a házigazda és a lelkész is, még mielőtt a dátum is kimondatott volna, de a tapsot mindenkitől megkapta, kivéve Kovácstól. Aranka el volt ragadtatva, bár fejében ott motoszkált, vajon ilyen nyakatekert magyar nyelven íródhatott-e a szöveg, mert az ő pesti fülét sértették ezek a különleges vonzatok. Rá is kérdezett, s csak akkor rezzent össze, amikor férje kissé megvetően nézett rá ezért.

– Latinul, deákos nyelven, kérem szépen, Székely igazgató úr fordította magyarra, s küldték is meg Pestre magának Heinc Albert tanácsos úrnak, ő pedig közzé is tette az újságokban, majd a Bács-Bodrog Vármegye második kötetében... De elmondom én latinul is – folytatta, és már majdnem bele is kezdett, amikor a házigazda leintette.

– Ne, Ferenc bátyám, ettől kímélj meg bennünket, én garantálom, hogy latinul még el is énekelnéd.

– No, jó, öcsémuram – kedélyeskedett Szentgyörgyi –, de hogy itt ma deák nyelv nélkül ne maradjunk, fiatal barátainknak elmondom, mi olvasható azon a sírkőlapon, a Kiss József úrén – és mutatott a kert felé –, ha ezt még megengedik.

– De aztán bevonulunk a szalonba – szólt közbe Emma asszony –, mert bizony, kezd hűvös lenni.

– H. S. E., ez annyit jelent, mit hic situs esse (torokköszörülés) IOSEPHUS KISS NOBILIS HUNGARIUS, QUEM IMMORTALEM ESSE HICCE FRANCISCEI CANALIS TESTATUR, IM MORTALEM FUISSE HOC MARMOR. NATUS BUDAE XIV. (ezt is latinul) ANTE CALEND APRILIS ANNO MDCCIIIL. DENATUS ZOMBORINI APUD BACSIENSES III. IDUM MARTI ANNO MDCCCXIII.”

– Csakhogy a nyelvéd bele nem török – szólt megint a házigazda.

– Igen ám, csak én kikutattam a zombori levéltárban, hogy ő eredetileg így fogalmazta meg saját sírkőfeliratát: *„Itt nyugszik Kiss József, nemzeti-sége magyar. Hogy halhatatlan, a Ferenc-csatorna bizonyítja. Hogy halandó, e hideg márvány.”* Nos, hölgyeim és uraim, máig nem derült ki, ki javította ki a sírkövön a „magyar nemzetiségűt” „magyar nemesre”, de nyilván ugyanaz a személy, aki hozzáírta mindehhez: *Született Budán, 1748-ban 14 nappal április hó calanderje (azaz első napja) előtt (magyarán, március 19-én), s meghalt Zomborban (mi úgy tudjuk, Szenttamáson), bácskai barátainál, március idusának harmadik napján (azaz 1813. március 18-án).*

– Fac bene, dolebis – tette most hozzá Vécsei mérnök, mármint: Tégy jót, megbánod –, ez volt Kiss urunk nagy mondása – s mivel a házigazda most Sauerre nézett, ő biztos volt benne, hogy ezzel az almanachi cikkükre gondolt. – De mit mondott az öreg Kiss? – tette föl a kérdést a házigazda, mire Sauerékon kívül mindenki kórusban válaszolta: „Józsefünkre, ígyunk is!”

Csendültek a poharak erre olyan hangosan, hogy a kanális felől érkező békakuruttyolást is elnyomták.

– Hát igen, a történelmet illik ismerni – kezdte most Klein tiszteletes –, nálam sem konfirmálhat úgy senki sem, hogy ne ismerné dicső Kármán József urunk Babonákról című könyvét. Minthogy azt a mi emberünk írta, itteni szokásainkról. Ezt illik tudni.

Hát akkor aligha konfirmálhatnánk, villant át a Sauer házaspár agyán, mert a nevet Jakab ugyan hallotta már, de csak annyit tudott róla, hogy már az apja is itt papskodott, lett belőle alesperes, s hogy máig nem derült ki, annak idején ő vagy az evangélikus pap volt-e kénytelen szállást adni az erre portyázó Jellasicznak, de fiáról, erről a majd kilencvenéves Kármán József-

ről csak azt hallotta, nemrég ünnepelte hatvanéves lelkészi jubileumát, s Koronás Arany Érdemrenddel tüntették ki. És azt is tudta, ő a kaszinó egyetlen tiszteletbeli tagja, de jó ideje nyomja az ágyat, úgyhogy ott megjelenni már nem tud.

– Nem ember az, aki valamivel híressé nem teszi magát, legalább a saját falujában – mondta Szentgyörgyi. – Hallom, tanár úr, maga is ír, kutat, preparál... Nagyon jól teszi. De tudja, mi tetszett nekem a legjobban? Hogy tavasszal Szent György napján fűzfasípot csináltatott a gyerekekkel. Mi is faragtunk annak idején. Kicsi, igénytelen, talán nem is lehet hangszernek nevezni, de érdekes, és tudja miért? – választ sem várva folytatta. – Mert nem hallatszik messzire, nem olyan az, mint a hajósíp, á, nem, hanem nekünk való, a lelkünk szólal meg általa. S főleg a bánat jön ki belőle. Gondolkozzon el ezen, tanár úr! S jövőre is vigye oda a gyerekeket!

Bár rögtön érezte Sauer, hogy e bölcs tisztviselő valami allegóriába bújtatva mondandóját, képtelen volt megfejteni a metaforát, s ebben közrejátszott, hogy az asszonyok, Szentgyörgyivel mit sem törődve már megint összeszegdostak, s már azon vihogtak, hogy Kovácsné elmesélte nekik, Valéria nővér a múltkor a fertőtlenítésre szolgáló új spirituszlámpán melegítette föl a paprikásmaradékot. – Képzéljétek, micsoda blamázs lett volna, ha ezt valaki meglátja.

Férje viszont továbbra is mással volt elfoglalva. Nem tudott betelni Arankával. Gondolatban előbb csak a nyakszirtjét érintette, majd mind lejjebb és lejjebb merészkedett... Valami kéjes érzés kerítette hatalmába, s amikor azt ajánlotta, menjen el hozzá, hogy megvizsgálja, mert sose lehet tudni, miért kerülgeti a rosszulét, nem az orvos, hanem a férfi szólalt meg belőle. Aranka pedig, minthogy a nők mindig megérik lelkük különös szeizmográfjával a férfi közeledését, nem tudta, mi tévő legyen, elfogadja-e a meghívást, vagy hárítsa el. Egyrészt örült a doktorral kötött ismeretségnek, úgy érezte, valóban szüksége van orvosi tanácsra, de valami visszataszítót is érzett ez iránt az ember iránt. Mit akarhat vele a vén kujon? Bizonyára nincs a városban olyan nő, akiről ne tudná még azt is, hol az anyajegye. S most új áldozatra les?

A doktor pedig nem látott egyebet, mint apró vörös foltokat Aranka nyakán, s el is képzelte miként tágulnak most izmai, a hasizmok is, föl-fölrepezstve a vékony zsírpárnát, amely könnyű takaróként fogja körül. Nemcsak megmártózott, már fürdött is ebben a kéjes érzésben, s tudomásul sem akarta venni Emma asszony már ki tudja, hanyadik invitálását, hogy fáradjanak végre a szalonba, mert kint megfáznak. Aranka megörült a hirtelen kínálkozó egerűtnak, s a nőkhöz csatlakozva gyorsan túl is tette magát kellemetlenné váló helyzetén.

A szalon tele volt agancssal. Túlzsúfolt, gondolta Sauer Jakob is, amikor

belépett. A fegyver viszont érdekelte, és a vadászcsendélet is, amely mondanivaló sem kell talán, Pichler festménye volt, látszott már messziről.

– A nyulat valóban én lőttem, de a puskát meg azt a fácántollas kalapot Pepi festette mellé – magyarázta a házigazda Sauernek. – Nyolckilós volt, valahol a feketicsi határban terítettem le. Érdemes volt megfestetni. Alig várom, hogy elkezdődjön az idény.

– Nincs szebb dolog a vadászatnál – lépett hozzájuk az orvos, de szavainak a kétértelműségét csak Vécsei Béla értette. Jól ismerte.

– Uraim, pezsgőt ajánlok most, s már intett is a fehér kötényes, parancsra váró cselédlánynak, hozza be a behűtött Törleyt és a talpas poharakat.

– Igyuk már meg a pertut a tanár úrral, úgy nem áll a számra a magázás – mondta Vécsei, mire Sauer tisztelettudóan mosolygott csupán.

– Szervusz! – emelte koccintásra a poharát a házigazda és vele együtt a férfinépség.

– Szervusz... szervusz...

– Erről a lányról jut eszembe – intett szemével Szentgyörgyi a cselédlány felé –, hogy a cukorgyárba csupa válogatott lányokat hozatnak és csak idegent, a tisztviselőktől a cselédekig. Nem furcsa ez nektek?

– Majd farsangkor meglessük őket – mondta Kovács doktor, aki mindenre kapható volt, ha nők kerültek szóba, de valójában ő is hallotta már, hogy a pesti igazgatónak nem kellene a helybéli lányok.

– Hát erről Jakab nyilván többet tudna mondani. Te, úgy tudom, kijársz hozzájuk – kapott a kedvező slágvorton Vécsei.

– Kochánné indítványozására voltam már Weis úréknál, de a személyzetet nem ismerem.

– No és hogy teniszeznek a gyerekei? – érdeklődött tovább Vécsei, mert mint ahogy itt semmi sem maradhatott titok, az sem, hogy Sauert állítólag teniszezni hívták.

– Valóban csak kétszer-háromszor voltam eddig...

– Az éppen elég. Hallom Weisék gyerekeinek még francia nőrszük is van – kapcsolódott be a beszélgetésbe Emma asszony. Meg Pesten járnak majd továbbra is iskolába. Nem dicsekvésképp mondom, de holnapra a mi Zsuzsink is hivatalos hozzájuk délutáni habos kávéra. Nem is tudom, hogy öltöztessen majd.

– Mondd, Jakab, nagyra tartják magukat? – kérdezi Vécsei.

– Nem, nagyon természetesen viselkednek, Weis igazgató úr pedig rendkívül közvetlen ember. Ugye, Aranka?

– Igazi bécsi úriember – röppent a válasz –, kimértség, udvariasság, csöppnyi számítás...

– Akkor közénk való – avatkozott közbe Szentgyörgyi, pedig nem az volt a kérdés közéjük való-e Weis, hanem éppen fordítva.

– Mesélte is – folytatta Aranka, leküzdve félszességét –, hogy neki sokáig semmije sem volt, csak esze. Hogy is fejezte ki magát? „Azért bízták rám a részvényesek a gyárat, mert jó az orrom, meg van egy kis üzleti érzésem.” Ugye, így mondta?

Sauer egyből megértette, Vécseiéket Weisék érdeklik. S egyszerre világos lett előtte minden: vacsorameghívás, az egyházi föld ügye, a kikötő építése, a kapcsolat a cukorgyár igazgatójával. Résen lenni, Jakab – mondogatta magának.

– Gyere föl egy percre – invitálta Vécsei, mutatni szeretnék valamit.

Szentgyörgyi pedig, mint egy gyakorlott hoppmester már húzta is a doktort a nők felé. Kitűnő szervező is, állapította meg a tanár.

A dolgozószoba is tágas volt, hatalmas kovácsoltvas csillár szórta a fényt a falakat borító bekeretezett térképekre. A faragott, nagy íróasztalon papírok, mögötte a könyvespolcon vaskos könyvek.

– Nagyon jól tetted, hogy a répa mellett döntöttél. Ennek van igazi jövője. A kendergyár kiöregszik, a cukorgyár új. S ha a vízi utat kiépítjük, legalább ötven évre itt minden meg van oldva. Mondtam már, egész könyvet írtam a csatornáról, de látod, azzal semmire se megyek. Ez a történelem, s kit érdekel? Senkit. De hogy lehajózhatunk-e a cukorral Fiuméig... Az már igen.

– Ne haragudj, hogy megkérdzem, mi az igazi oka, hogy mi nem jelenünk meg az almanachban?

– Ne akard azt mondani, hogy nem érted. A kendergyár pénzeli.

Sauert naivsága miatt előntötte a verejték, s alig tudott összpontosítani Vécseire, aki pálcát vett elő, azt látta, szépen kifaragottat, s nem olyan egyszerű nádpálcát, mint amilyenje neki volt az iskolában. Vécsei a térképen Šamacra mutatott.

– Látod, innen Sisakig lehetne hajózni, aztán a Kupán egészen Karlovačig. Namármost itt kellene csatornát ásni Brodig, amely csak öt mérföldnyire van az Adriától. De innen már három enyhe lejtésű út vezet Fiuméig, Bakarig és Kraljevićig.

– Ehhez kellene a cukorgyár segítsége? – kérdezte Jakab.

– Most még nem. Erre még úgy sincs pénzük. De távlatban, években gondolkozva? Nem új terv ez, ne gondold, megvan vagy százéves. Ezt kellene felújítani, ehhez kellenének majd a cukorgyári részvényesek is. Mit szólsz hozzá?

A természettanár csak nézte a térképet, és bármennyire is megtisztelőnek érezte, hogy ebbe Vécsei őt is beavatja, nem tudott mit mondani, mert nem látta benne a szerepét. Vécsei azonban, ha belevágott, végigmondta: – Ennek a vidéknek nincs meg a pontos természetrajzi leírása. Remélem, érted?

– Igen. De engem most a csatorna fogalkoztat, annyi mindennek utána kell még járnom. Meg a témámat is elfogadták, megírnám a disszertációm.

Vécsei hagyta gondolkozni egy percig, aztán az asztalra mutatva csak annyit mondott: – Én is megírtam az enyémet, itt van.

Sauer úgy érezte most, mintha megszólalt volna benne a fűzfasíp.

(Folytatjuk)

LADIK KATALIN VERSEI

HÍMZETT ÜGYIRAT

*Nem kell a házat lebontani,
hogy világosság legyen.
(Mallász Gitta:
Az angyal válaszol)*

HALB GOTT – HALBE ERDE

Nem tudok beszélni, csak a „beszélő” által,
mert nincs szám. De van lépcsőm.
Nincs szagom. De amikor benned vagyok,
rózsaszín tollsöprű leszel, és pókot kergetsz.

Van szagod, amivel rám gondolsz.
Körmöd, amivel megsimogatod magad,
arcod, amit megütsz, amikor cserbenhagylak.
Van hajad, amit kibontasz, amikor hideg szél,
amikor eső, amikor gonosz vagy,
amikor vörös lépcsők rohannak benned.
Van szárnyad immár, amit letehetsz.
DIE BRÜCKE, DER BOGEN

ISZOM A HIDEG TÁJKÉPBŐL

Holdfényes kard áll ki a melléből,
hűvös dallam árad a falakból.
De ő nem hallja, csak áll dacosan,
éhes, mongol madár.

Vörös seb a tó jegén.
Átdöfött angyal.
És csönd.
Szomjúság.

HOLD ÉS PATKÁNY

Jön az üveges.
Hallod? Távoli üvegcsipők.
Az üvegróka csipkeblúzba bújik, és fázik.
Jönnek a csillagok.
Erősödnek a szagok.
És vinnyogó, szőrös fiókok szaladgálnak.

EGY HOMOKI PATKÁNYNAK

Egy homoki patkánynak engedte át hónalját
langyos virággyökerek között.
Ő volt az ifjúság, édes tejesbögre.
Most a homoki almafák alatt szendereg,
közel a folyóhoz, a zöld hasú halakhoz,
a megcserepesedett szájú, búzló parthoz.

Ez mind a hónaljában volt
már akkor, amikor még volt fű, madár és angyal.
Ez mind ő volt, és ő lesz a szétpukkanó halakban,
ő lesz a köpőlégy, az irigy sárga virág
a férgekkel teli bögrében.

Zöld légy ül az égen.
Nyár van, búzló szájú.
Vészes csönd. Nincsenek tücskök.

Megcserepesedett leánykaruhák.
Bőregerek lógnak az almafákról.
Már elfelejtette, ki volt, miért jött.
Horgászbotra akadva vinnyogó kukacként
belelóg a bácskai aszályos tájképbe.

A JELENTÉS

MONOSZLÓY DEZSŐ

A mikor a rendőrfőnökék háza elé értem, két dolog ragadta meg figyelmemet: a házigazda fényesen kivilágított ablaksora s a teljes sötétségbe borult utca. Csengetésemre bőbitás szobalány nyitott ajtót. Az egész városban kiesett az áram, pislogtam rá, a hirtelen fényességtől kissé elvakultan. Kétségtelen, bólíntott kétszer egymás után, és magamra hagyott az előszobában. Válaszának visszhangja azonban mintha még az angol metsetekkel teleaggatott falakhoz tapadt volna, időtlenül és elidegenítően hangzott. Kétségtelen, hajtogattam magamban, s ezzel a szóval indultam taláalomra a szalon felé. Kétoldalt, úgy hatott, velem együtt haladnak előre, virágzó ágakra hasonlító, sokkarú kandeláberek égtek. A villanykapcsolókat kerestem, de ezeket alighanem képek takarták el. Nicsak, nicsak, maga is itt van? dördült a hátam mögül. Összerezentem. Érintésnyi közelségben tőlem vadidegen, ősz hajú, szikár férfi állt. Na, éppen maga ne lenne itt, tette hozzá kedélyesen, és megveregette vállamat. Aztán fülemhez hajolt, és suttogóra fogta hangját. Tudja, hogy Eriket is meghívták? Meg van lepve, mi? Nem várt feleletre, maga előtt tuszkolt be a szalonba.

Ahogy beléptünk, a számtalan gyertyafény sejtelemesen összemosta az arcokat, nem tudtam számba venni a jelenlevőket. Megkönnyebbültem, amikor a házigazdát felfedeztem, mert már attól tartottam, eltévesztettem a házszámot, idegen társaságba tolakodtam. Ő elém sietett, és gondterhelten a dohányzószobájához vezető ajtóhoz vont félre. Tudja, hogy Eriket is meghívtam? kapaszkodott nem éppen udvarias mozdulattal kabátom hajtókájába. Már figyelmeztettek rá, jegyeztem meg óvatosan. Úgy, úgy, már figyelmeztették, ismételtegette, na, annál jobb. De hát miért ne hívtam volna meg? Itt úgyis felügyelet alatt van, nem igaz? Meg aztán maga miatt is, gondoltam, nem árt, ha kötetlenül tud beszélgetni vele. Jól értettem, kötetlenül? Jól értette, a házigazda szája kedvetlenül keskenyebbre rándult, nem árulok el titkot, s egymás közt minek is titkolóznánk, előbb-utóbb szigo-

rúbb elővigyázatossági rendszabályokat foganatosítunk, s akkor erre aligha lenne alkalom. A házigazda kezét figyeltem. Gyűrűs- és mutatóujja közt apró szivart szorongatott. A szivar hamuja nagyra nőtt, vártam, mikor pottyán a szőnyegre, de a hamu megmoccintatlanul a szivaracsonkhöz forrt. Persze, ha magának sikerülne a jelentés visszavonására rábeszélnie... folytatta a rendőrfőnök. Akkor nem kerülne sor azokra az elővigyázatossági rendszabályokra? Oh, azokra mindenképpen sor kerül. A pillanatnyi helyzet megköveteli, hogy precízebben fejezzem ki magam, bizonyos megtorlást elvárnak tőlünk a barátaink (a barát szót rekedten ejtette ki, sóhajtott is hozzá) de anélkül hogy elhamarkodott jóslatokba bocsátkoznék, nem eszik olyan forrón a kását, ahogy főzik. Ha időt nyerünk, elterelhetjük a történetekről a figyelmet, elvégre mindig akad más reklámozható újdonság, s akkor egyszerűen szélnek ereszthetjük Eriket (könnyed táncmozdulattal megperdült sarka körül), senki se fog törődni vele. A szivarhamu még mindig nem esett le, ez idegesített. Tudta, hogy ki fog esni az áram? meredtem a sztrájkoló szivarra. Már honnan tudtam volna? Hát, hogy ezek a gyertyák meg kandeláberek, dadogtam. Én szeretem a gyertyafényt, maga nem? Rejtélyesen hunyorgott, s a szalon öreg bútoraira mutatott. Ismeri Eriket? kérdezte, mintha csak a közelünkben terpeszkedő barokk szekrényről akarná elterelni kíváncsiságomat. Személyesen még nem volt szerencsém hozzá. Az ott, az a nyurga, szőke férfi, aki félrehúzódva ül a kanapén. Menjek egyszerűen oda? Ahogy jónak látja, nem kell elsietnie. A hamu ebben a pillanatban pottyant a szőnyegre. Leesett, mondtam megkönnyeb-bülve. Így van, egyezett bele a házigazda, s egy kis dundi nőbe karolt, aki éppen akkor ért hozzánk. Maga is itt van? nevetett rám a dundi, őt is ma láttam először. Tiltakozni akartam, hogy valakivel összetéveszt, helyett gálánsan visszamosolyogtam rá, s az eléggé megkopasztott büféasztal felé meneteltem. A szikár öregúr, aki az előszobában rám reccsent, keselyű tekintettel méregette a kifosztott tálakat. Ismeri azt a latin mondást, mi jut a későn jövőknek? szegezte villáját a pástétomostál roncsainak. Oh, hogyne, feleltem, de tulajdonképpen nem is vagyok éhes.

Azt hiszem, ennél a mondatnál lépett hozzám Erik. Kezében nem volt tányér, a büféasztalról nem vett tudomást, tekintetemet kereste. Beszélhetek önnel? kezdte minden bevezetés nélkül. Az ilyen estélyek éppen erre valók, mondtam némi körülményeskedéssel. Az ilyen estélyek semmire se valók, vágott szavamba, de hát éppen azért, miért ne használjuk fel értelmes dolgokra. Helyes, biccentettem, lássuk a medvét. A házigazdán kívül itt úgyse ismerek senkit. Én mindenkit ismerek, mért végig Erik, de ez ne kedvetlenítse el, éppen ellenkezőleg, hiszen azért akarok magával beszélni és nem másokkal. Úgy gondolja, nem az ismerőseivel? Így van... Látja például azt a fiatal hölgyet? Nem ott. Ott, a házigazda bal oldalán, rózsaszín

krepdesinruhában. Tudja, miért áraszt maga körül olyan nyájas pökhendiséget? Erre nem tudnék hirtelenjében válaszolni. Azért, mert sohase kellett uralkodnia magán. Ellentétben önnel, néztem a nő irányába, hogy Erik farkasszemenézésétől szabaduljak. Igen, én állandóan gyakorlom az önuralmat. Most is. Az igazat megvallva, nem esik nehezemre. Intézetben nevelkedtem, ott nem kedvelik a túlságos egyénieskedést. Kis szünetet tartott. Mit van úgy meglepve? Jelenleg is igyekszem úgy viselkedni, ahogy elvárják tőlem. Ennél többet nem tehetek. (Mentegetőzve széttárta karját.) Később persze ez az alkalmazkodás megnehezül, fokozatosan lehetetlenné válik, de ezt már nem várom meg. Mit nem vár meg? Azt, hogy egy zárt intézet jóvoltából szabaduljak meg a társaságától. Ülünk le valahová, javasoltam, így tányérostul ácsorogni fásasztó. Meg útban is vagyunk, mindenki az üres büfét akarja megrohmozni. Jó, ülünk arra a bőrkanapéra, előbb is ott ültem.

Amint helyet foglaltunk, zömök pincér termett előttünk, s az után érdeklődött, mivel óhajtjuk szomjunkat oltani. Erik a pincérre mosolygott, s kézlegyintéssel jelezte, nem kér semmit. Attól fél, hogy megmérgezik, vettem oda cimboráskodón a pincérnek. A kis ember elvigyorodott. Nem félek, tiltakozott Erik, most már nem. Az embernek sok számárság kicsúszik a száján, tettem hozzá mentegetőzve. Aztán elég sokáig szótlanul ülünk. Erik már nem kereste tekintetemet, a szőnyeg mintáit tanulmányozta. Minek hímezni-hámozni, legjobb, ha a közepén kezdem, gondoltam magamban, de eltartott egy ideig, amíg kirukkoltam vele. Én a maga helyében visszavonám azt a Jelentést. Miért? emelte fel fejét Erik, s most megint tekintetemet kereste. Önuralomból, böktem ki elhamarkodottan. Úgy. Ez érdekes, elismerően nézett rám. Nézze, nem is azon van a hangsúly, miért vonja vissza, hanem magán a visszavonáson. Ez sok mindent megkönynyítene. Türelmetlenül rázta a fejét. Semmit sem akarok megkönynyíteni. Eleinte talán igen. Eleinte gyáva voltam. Hajlandó lettem volna aláírni, hogy az egész Jelentést én találtam ki. De aztán eszembe jutott Ilona. Ilona egyébként arra a pökhendien nyájas, fiatal nőre hasonlított kicsit. Ilonát nem ismerem, vontam meg önkéntelenül a vállamat. Oh, dehogynem, órála is szó van a Jelentésben, őt is megölték.

Úgy tettem, mintha Erik utolsó megjegyzését eleresztettem volna a fülem mellett. A társaságot mustrálgattam. Úgy viselkedtek, mint akik előre megegyeztek abban, hogy közönyösséget fognak tanúsítani velünk szemben. A házigazda szinte tüntetően kerülte asztalunkat, ha véletlenül közelünkbe sodródott, azonnal hátat fordított, s igyekezett minél messzebbre kerülni tőlünk. Magatartásuk egyidejűleg azt az üzenetet sejtette: ők semmivel sem bíztak meg, saját szakállamra cselekszem, minden az én felelősségemre történik. Néha a zömök pincér fintorodott elő, de ő is csak velem

törődött. Erikre ügyet sem vetett. A gyertyák már nem égtek olyan fényesen, mint előbb, talán kifáradtak a cigarettafüst felfalásában, vagy mi untuk el a fényt és a beszélgetést. Pedig bizonyára még sok minden szóba került, de hát a szavak olyan hamar szétfoszlanak az ember emlékezetében. Csofalkozom a memoáírókon, akik olyan megvesztegető könnyelműséggel mernek párbeszédet rekonstruálni. Lehet, hogy a sárkányokra is kitértünk. Igen, a sárkányokra minden valószínűség szerint. Én a rendőrfőnök kandelábereiről tűnődtem, s arról, hogy tizenhatalcadik századba tévedés anakronizmusa kerülget. Erik vitába szállt velem, azt állította, kétszázadnyi tévedés semmiség, arról nem érdemes töprengeni. Egy világban, ahol óriási sárkányok éltek, s most gépsárkányokat épít a civilizáció, gyertyacseppek nélkül is hihetetlen humuszú a talaj, nem érti, egyesek mily gondtalanul merészkednek lépegetni rajta. Talán még itt felejtett sárkánykoponyába botlik valaki, vetettem közbe némi éllel. Könnyen előfordulhat, hagyta rám Erik, a Loch Ness-i szörnyről például eleget fecsegnek, de hát az úgyse segít rajtunk. Persze, hogy nem segít. Legokosabb lenne, ha az ön jelentéséhez térnénk vissza.

Több szót aztán erre se fecsértünk, hogy ha igen, kipárolgott emlékezetemből. Erik lénye viszont, s kettőnk együttlétének hangulata szavakon túli képzetekkel töltött fel. Valahogy úgy éreztem, Eriket halálán túl is ismerem, vagy éppen innen ismerkedtem meg vele. Olyan ő, mint az anyámról visszatérő álom. Itt áll mellettem, és tudom, hogy nincs, mégis jól el tudok diskurálni vele mindarról, ami elkövetkezik. Egy bizonyos, hogy mikor a rendőrfőnöktől távoztam, s Erik búcsúra nyújtotta kezét, élő tekintetében benne volt a halotté is, s az a vágy, hogy még sokszor találkozzunk. Alighanem azt is említette, hogy már diákkorában jelentett, ő volt az ügyeletes, neki kellett felsorolni az osztálylétszámot, a hiányzókat, a tízpercenben rendetlenkedőket, s hogy ősei is ezzel foglalkoztak, erről eredeti ügyiratot mutat majd nekem. Biztos, hogy mindezt első este megtárgyaltuk, s azt is, hogy van két szakszerűen csiszolt gombfoci csapata, amit alkalmilag szintén magával hoz, mert amikor másnap bekopogtatott nálam, mindezek ismeretében fogadtam.

Elhozta a gombfocicsapatát? kérdeztem tőle, amint a szobába vezettem. Hiszen megígértem, mondta, s enyhén elpirult. Kis csomagot vett elő, az asztalra helyezte. S ezt is elhoztam, tette hozzá. Megviselt papírtekercset szedett elő a kabátzsebéből. Amíg kigöngyölte s egyenesre simította az okmányt, én a különféle alakú és színű gombokat vizsgálgattam. Fogalmam sem volt, mit kezdek velük, gyerekkoromban sem játszottam ilyesmivel. Prudentes ac circumspici nobis honorandi, szavalta ünnepélyesen, anélkül hogy a papírra nézett volna. Nem tudok latinul, szabadkoztam. Én se, legintett Erik, de ezeknek a régi okmányoknak csak nő a varázsuk, ha érthe-

tetlen nyelven közeledik hozzájuk az ember. Igyunk valamit, indítványoztam, az alkoholgőz illik a titokzatossághoz. Nem akarok titokzatoskodni, éppen ellenkezőleg, valamit meg akarok magyarázni. Ezért hoztam magammal a szószóló esküjét. Valamelyik ükapámé volt, ilyenformán kicsit az én esküm is, a sejtek emlékezte szerint, vagy ön nem hisz a sejtek emlékezetében? Behatóan nem foglalkoztam ezzel a kérdéssel, de kizártnak nem tartom, hogy valami üzenet itt lebeghet körülöttünk, amit az elődök leheltek vagy sóhajtottak vágyként, gondként a mindenségben. Jó, mondta Erik, én ugyan valami mást, megfoghatóbbat értek a sejtek emléke alatt, de így is jó, hiszen tulajdonképpen egy eskümintáról akartam beszélni. A teljes szöveggel nem fárasztom. Kivonatosan mondom el: a szószóló választott polgári kötelességein felül arra esküszik a mindenható istennek, a szep-lőtelen szűzanyának és az összes kedves szenteknek, hogy a város jogait és kiváltságait megvédi, javait előmozdítja, kárát elhárítja, a titkos összejövetelektől tartózkodik, és ha ilyenről tudomást szerez, a tanácsnak jelenti, a közügyekben olyan buzgósággal jár el, mint a sajátjaiban, s ezeket személyi válogatás és elfogultság nélkül intézi. Jó az, ha valaki elfogulatlan? szúrtaam közbe, inkább udvarias odafigyelést színlelőn, mint akadémikuskodásból. Erik elgondolkozott, s láttam, kirángattam abból a szerepből, amelyben úgy-ahogy már sikerült elhelyezkednie. Erre most nem tudok pontosan válaszolni, hadarta, de arra igen, hogy bizonyos hajlandóságokat örökölhetünk, például a közösség iránti felelősségérzetet, hogy az ember már kiskorában tudja, nincs egyedül, a többiek is vannak, várják a jelentést, a szószóló esküjét, az osztályfelelős riportját, aznap hányan hiányoztak, kik voltak a rendetlenkedők. Vagy ön azt gondolja, elég, ha az ember önmagának meséli el az életét? Mindenesetre néha ez lenne a legkényelmesebb, s talán a legkellemesebb is, jegyeztem meg, hogy elvegyem a kérdés élet. Rendben van, hagyta rám Erik, én nem akarok válaszokat kierőszakolni, nem is érek rá. Hogyhogy, el akar menni, nem érzi jól magát nálam? Vagy máshova ígérkezett, ebben az esetben természetesen... Nem erről van szó, szakított félbe gorombán, sajnos, nincs időm udvariaskodásra, belátom, körül se néztem, igaz mások se szoktam, s ez illetlenség. Oh, nálam nincs sok látnivaló. Én csak a kirívót, az elütőt veszem észre, ha nem simul egybe személy és környezet. Mások szinte örülök, hogy semmit se kell számba vennem, mint például most is, ilyenkor az ember abban reménykedhet, a mondani-valója is otthonra talál. Minden bizonnyal... Nézze, ön tudja, hogy az utóbbi időben jóformán ki se mozdulok átmeneti lakhelyemről, amelyet kijelöltek számomra. Pedig az a garzonszoba vagy -zárka a huszadik emeleten van, és én szédülök. Azzal is tisztában vagyok, hogy figyelnek. Ide is követtek, az is lehet, többet önt se látogathatom meg. Megpróbálok majd a rendőrfőnöknél közbenjárni. Ez se használ. Ő is tehetetlen, vagy ha gyön-

gédebben hangzik, csak azt teheti, amit elvárnak tőle. Így aztán (megtörölte homlokát, amelyre apró izzadságyöngyök ültek ki) sürgősen ki kell pakolnom mindennel, még akkor is, ha kissé összefüggéstelenül hangzik. A jelentést nagyjából ismerem, persze a részleteket... Nem a részletekről, a lényegről kell beszélnünk. Arról, hogy ön is belásssa, meg kellett tennem a Jelentést. Felvilágosult korunkban, ahol szépen felöltözködve járunk, bókákat mondunk, büszkék vagyunk elért eredményeinkre, jólétünkre, nos, eltakarható-e az élet ekkora durvasága? Hajtsa fel azt a kortynyi italt végre, biztattam Eriket. Ha ez megnyugtatja (a pohárhoz nyúlt, egy hajtásra kiitta tartalmát), látja, én alkalmazkodom, de a jelentés megfogalmazásáról nem mondhattam le. Annyi mindent kellene jelenteni, sóhajtottam, mintha az ő malmára akarnám hajtani a vizet. Én nem vagyok szórszálhasogató, szorongatta üres poharát Erik. Jelenteni kellene a hangoskodó házmestereket s a csendes, szolid háztulajdonosokat, akik hangoskodásra buzdítják alamu-szin az előbbieket. Jelenteni kellene a nyomorékokat, akik kitakaróznak előttünk, hogy elrontsák az étvágyunkat. Folytassam? Ne folytassa, ismerem ezeket a felsorolásokat. Valamikor én is ilyenekkel próbáltam elkábítani a lelkiismeretemet. A végtelen és örökkévaló fogalmával is kísérleteztem. Ezek a meghatározások nagyon alkalmasak arra, hogy az ember semmivel se foglalkozzon komolyan, hiszen úgylis mindnyájan meghalunk, a tenger nagyobb a pataknál, a hegy is magas, hát még az ég... Csakhogy akárhogy alakoskodunk, emelte fel hangját, mindezt csak elterelő szólalmként használjuk, közben buzgón azon serénykedünk, hogy mindennapi életünk rendjét semmi ne zavarja. Egyetérték, ezért tartom olyan fontosnak, hogy visszavonja a Jelentést. Akár igaz, akár nem? Így is, úgy is. Egy esetben visszavonom, mondta Erik teljesen váratlanul, igen, visszavonom, ha ön elhiszi, hogy minden sora igazságot tartalmaz. Kész az alku, nyújtottam Erik felé a kezemet. Oh, nem így, ez elhamarkodott egyezmény volna, győzzön meg engem, hisz a Jelentésben. Elvégre mindenféle előfordulhat, dörmögtem kitérően. Úgy érti, itt, ebben a rendezett világunkban? Miért ne? Elhiszi, hogy arra az útra vállalkoztam? Semmi hihetetlen nincs benne. Természetes, hogy nincs. Minden valamirevaló utazási iroda hirdeti. Mégis óvatos voltam. Amikor a jelentést készítettem, nem elégedtem meg azzal, hogy holmi prospektusokra, kedvezményes jegyárakra meg miegyébre hivatkozzam, hanem leírtam, honnan indultunk el Ilonkával, és hová érteztünk először. Pontosan felsoroltam az éttermet, a szállodát, a megállóhelyeket... Olvastam. Nos, elhiszi, hogy ilyenformán ahhoz a tengerparti községhez érteztünk, amit úticélunk utolsó állomásaként megjelöltem? Ha jól emlékszem, még azt is belefoglalta a Jelentésbe, hogy hány kanyarulatú szerpentin vezetett a sziklára épült városkapuhoz. Igen, ismerem a mi bürokráciánkat, valami alaki elégtelenség, s akkor már a közlés lényegi részével se

foglalkoznak. Én nem vagyok olyan akadémikuskodó, ismétlem, elhiszem, hogy oda utazott. Ilonkával együtt. Ilonát ugyan nem ismerem, de ha ön állítja... Nem állítom, elhiszi? Kezet adtam rá. Nem lehet a bizalmat így előlegezni. Már miért ne lehetne? Mert nem elégszem meg vele. Később úgyis elvlik, hogy rá akart-e szedni a bizalmával, vagy tényleg hisz nekem. Egyelőre ott tartunk, elértük a városkaput. A kapu felett ciril és arab betűs reklámtábla hirdette: KIRÁNDULÓ-TOBORZÓ IRODA. Ez különösen hangzott, de azért beléptünk a kapun. Ilona ment elől, erre világosan emlékszem. Velünk szemben magas, sűrű fal meredt, sehol ablak, csak szűk kapu. Jóval szűkebb annál, mint amelyen át ideértünk, s amely időközben hátunk mögött dübörögve bezárult. A fal előtti, salakkal felszórt térséget ellepték az emberek. Több ezren gyűlhetek össze, számukat csak hozzávetőlegesen tudtam megállapítani. Voltak, akik sportruhában, jelvényekkel díszített melegítődresszben ácsorogtak, ezeket egyenruhás rendszek félreállították. A többieket a kapu felé terelték. Nem akarom félbeszakítani, de kit ért többiek alatt? Ha tömeget képzelek magam elé, nem elég, ha azt mondom, sok ember. Ruhákat, arcszíneket, csupasz és szőrös arckokat kell feltételeznem, ezek aztán kezékké, fejekké, karokká mosódnak össze, de ez később történik, az ember előbb osztályoz, válogat, mérlegel, közelállókra, távoltérfőkre sorozza a jelenlevőket, mint ahogy ön cselekedett azokkal a sportolókkal. Á-propos, mi lett velük? Róluk a Jelentésben nem esik szó. Erik gyámoltalanul nézett rám. Sok részletről valóban nem tudok számot adni. Ez nem lep meg, s önt se lepje meg. Az álom és a fantázia elnagyoló. A valóság azonban mindig apró részletekből áll össze. Egyszerűen máris elpárolgott az a bizonyos, és a fantáziának is lehet hinni. Sőt, néha sugallóbb erejük van, mint a valóságnak. Én a valóságról tettem jelentést, csattant fel Erik, Ilonát és a többieket nem álom és nem képzelet taszította mélybe. Hanem ki? pendítettem meg ártatlanul hangzón, s kezembe vettem a gombfocicsapat egyik egészen laposra csiszolt tagját. Ez volt a B csapatom középcsatára, mondta Erik, a gyilkosok pedig azok az egyenruhások voltak, akik a kapu felé tereltek, ezt azt hiszem, fölösleges ismételtetni. A falon túl mindjárt a szakadék következett? Igen, egy teljesen meredek sziklafal, le a tengerig. S mindez egyszerre történt? Amíg a téren várakoztak, semmi sem utalt arra, hogy mi fog következni? Az előérzetemre kíváncsi? Én beérem, ha az elmondott tényekkel egyetért. Nézze Erik, én kész voltam szőröstül-bőröstül mindent tudomásul venni, amit a Jelentés tartalmaz. Magát nem elégítette ki ez a lehetőség. Nos, nekem volna egy indítványom. Próbálja röviden összefoglalni, amiben hinnem kell. Helyes, mondta Erik, és hátravetette magát a bőrtámlás karosszékben. Elhiszi, hogy arról a sziklára épült helység faláról pléhstancikliba szórták az embereket? A stancik a tengerig érték, később meszet, földet, követ dobáltak az

egymásra tömörült hullákra, és Ilona is közöttük volt, Ilona, akit szerettem. Ennyi az egész? kérdeztem közönyös hangon. Igen, ennyi. S hogy mindez napjainkban történt, amikor annyit fecsegünk emberszeretetről, haladásról, közjóról és szabadságról. De hát mit gondol, miért taszították le oda azokat az embereket? Változtat ez valamit az esemény borzalmán? Én szeretek magyarázatok után vadászni, alighanem mindennek megvan a magyarázata, talán annak is, hogy megszülettünk. Ha azt mondom, azért szórták oda az embereket, mert ki akarták szélesíteni a partot, s nem volt elég kő, föld, mész s egyéb építőanyag, ha erre kellett az emberhús, ez megnyugtatta? Megnyugtadni éppen nem nyugtat meg, de végeredményben a maga Jelentéséről van szó, nem az enyémről. Egy kérdés azért még idekíváncsozik: hogy lehet, hogy maga menekült meg egyedül? Ezen a kérdésen a rendőrfőnök is eleget lovagolt, ahelyett hogy a halottak névsorát igyekezett volna felkutatni. Na jó, ezt akkor ne feszegezzük. Ön félreért, én mindenre válaszolni akarok. Igen, hiszen tartozom azzal, hogy semmi se maradjon homályban. Azt kérdezte, hogyan menekültem, és miért éppen én. Valószínűleg sok véletlen játszhatott közre. Először valaki leszakította a hátizsákomat. Abban volt a fényképezőgépem meg az egész útipoggyászom. Kerestem, hátrasodródtam. Mire ismét a falhoz értem, mindössze néhányan maradtunk. Ilonát akkor már elvesztettem, csak sikolya ért hozzám. A reflektorokat eloltották... Jó, jó, vágtam türelmetlenül közbe, a folytatást ismerem. Amikor magát is a mélybe taszították, hogy mondta, pléhstanclic, sikerült egy ilyen építmény szélébe megkapaszkodnia. Reggeli ott csimpaszkodott, aztán lejutott a tengerpartra, ott egy halászahajó felvette. Így volt? Igen. Elhiszi? Miért ne hinném el? Igyekeztem kedélyes arcot vágni, de ahogy Erik összeránduló szemöldökére pillantottam, elkomorultam. Miért ne hinném el, ismételtettem most már csökönnyösen. Mi hasznom származna abból, ha nem hiszem? S mi haszna származna önnek? Ha nem vonja vissza azt az átkozott Jelentést, előbb-utóbb zárt intézetbe csukják. Ott is marad még reménységem. Miféle reménysége? Az, hogy valamelyik ápolót mégiscsak sikerül meggyőznöm a Jelentés igazságáról. A maga helyében nem lennék olyan bizakodó. A legtöbb ember semmiben sem hisz, legföljebb saját halhatatlanságában. Nem abban kell hinni, hanem a küldetésben. Abban, hogy az ember nemcsak magáért van a világon. Higgyünk benne, szögeztem le. Esküdjön meg, hogy hisz benne. Esküdjön meg a mindenható isten, a szeplőtelen szűzanya és az összes kedves szentek nevében úgy, ahogy annak idején a szószóló cselekedte. Így kell? kérdeztem, s magasra emeltem két ujjamat, ezek után semmi akadálya, hogy visszavonja. Vagy az sem elegendő? Oh, igen, ez teljesen elegendő, tagolta halkan Erik, isten önnel. Fáradtan feltápászkodott a székből, az ajtóig kísértem. A gombfocicsapatot tartsa meg, az A-t meg a B-t is, ez majd rám emlékezteti.

Akkor láttam utoljára, s valójában míg az ajtóban ácsorogtunk, éreztem, mondanom kellene valamit, mert ez az utolsó lehetőség. Kitől értesültem Erik haláláról? A lapok nem adtak hírt róla, a rádió se jelentette. Annyi bizonyos, hogy amikor a rendőrfőnök felhívott, már nem szorultam a felvilágosítására. Mézesmázos hálálkodással kezdte. Sejtettem, hogy magának sikerülni fog, dörmögte meglegedetten a telefonba. Igen, mondtam, Eriknek is sikerült, ki tudott ugrani az ablakon, annak ellenére, hogy minden lépésére vigyáztak. E mielőtt kiugrott volna, visszavonta a Jelentést, lelken-dezett a rendőrfőnök. Az utolsó pillanatban, hát nem pompás? Pompás, feleltem, s letettem a kagylót.

Azóta két ízben kerestem fel a rendőrfőnököt. Szerettem volna Erikről beszélni vele, de a körülmények megakadályoztak ebben. Legfőképpen a megvilágítás zavart. Én az Erik arcát megvilágító gyertyafényeket kerestem, de a házigazdánál ezúttal csillárok égtek. Ez kedvem szegte, hogy valamást tegyek. Most meg már nincs időm rá. A Jelentés megfogalmazásán dolgozom. Erről természetesen csak a gombfocicsapat tagjaival értekezem, hangosan ki nem mondom, nehogy valaki elgáncsolja tervemet, vagy azzal a lekicsinylő kioktatással legyintsen, ma már nem kötelez senkit a szószóló esküje.

HATTYÚPRÉM

SZÖGEDI SZABÓ BÉLA

„Ma azt szeretném, a fű fehér legyen”

René Char

a szénkarikás hattyúszem
a lereszelt mohák
a szén kétségkívül norvég
fjordok hómezők aljáról érkezhethet mindig

az ismeretlen fehér járatok fekete pokla

1

az ablak leheletfinom fátylán át
a grófi udvar kikövezett labirintusa
nem tudom honnan
honnan e hősínű hattyúk
meztelen hassal a tóba merülnek
hajnalonként tisztára
csutakolják őket a szobalányok

2

egy pohár víz kenyér
lila patkányméregben fűröszött tenyered
azok a végtelenített acélhuzalok
kifeszítem őket az akácok közé
eltökélten nekifutok átszaltózok
fejfel a földnek így összettel szeretek
fejfel a földnek

3

egy százéves török pék őrzi
bartók lábnyomát a lisztben
rögtön a mester távozása után lezárta műhelyét
egy fekete lakkcipő amint a lisztbe süpped
ezerszeres ismétlésben
liszt és lakkcipő

4

a hattyúnyakként ívelt eget szimatoló
csontfehér vitorlák
nem mást mint
arthurt juttatják eszembe

5

minden egyes lépés
vízben lógatott lábfej
térdeplő asszonykórus
a tömjénillatú ajkak örök zümmögése
ahogy breton mondaná bízom a mormolásban

KARD

H O L T I M Á R I A

– Ugye, asszonyom, ideadja a fiát – az idős férfi hangja könyörgősre fordult. Az asszonyon nem látszott, hogy különösképpen megindította volna a hang. – Asszonyom, világnegyedik voltam az...-i olimpián, kardban. Tudja maga, asszonyom, hogy mit jelent ez? Fel tudja ön fogni, hogy ez micsoda eredmény? És az is csak egy hajszálon múlt, hogy nem a harmadik. Igaz, megírták a lapok is, hogy megosztva kellett volna kiadni azt a harmadikat, de hát csak „kellett volna”. Az a rengeteg apróság, asszonyom, ami még közrejátszik ilyenkor, önnek arról fogalma sincs. Igazi maffia. De ezt, jobb, ha hagyjuk, asszonyom. Magának arról fogalma sincs, hogy megy ez. De ha megengedi, a fiából világelsőt csinállok, azt, bizony, de hát ehhez az ön hozzájárulása kell. Anélkül nem megy. Láttam ma is, hogy a parti homokban, ahol az a kavicsos rész kezdődik, hogy ugrált az a gyerek, micsoda elegancia! Ma láttam, hogy a fiát az Isten is vívónak teremtette. És ellene való vétek lenne nem megadni ennek a fiúnak, ami kijár. Természetesen, ha önök is mindketten akarják.

Az asszony, jó negyvenes, egykedvűen méregette a lenvászon ruhás öregembert. Talán nem is méregette, csak szórakozottságában arra is rest volt, hogy elfordítsa a fejét. Már nem emlékszik pontosan, hogy hol és mikor ismerte meg ezt a lerázhatatlan öregembert. Fürdőhelyeken, sítelepeken talán könnyebben, szinte észrevétlenül ismerkednek az emberek, ott, ahol a városi öltözékkel együtt levetik magukról az óvatosság elmaradhatatlan jelmezét, együtt a nagyképűség burkaival, és jobban hasonlítanak önmagukra, mintsem gondolnák.

– Nem tudom – szólalt meg végre az asszony –, talán a férjemmel kellene megbeszelnem. Tudja, a fiú nincs még kilencéves sem, és az a kevés szabad idő, ami a mindenféle különórák után még megmarad... Nem tudom, megfoszthatjuk-e egyáltalán azoktól a szabad percektől. – A hang éneklős. Eszébe jutott, hogy még azt sem tudja, ki ez a vadidegen öregember, azon-

kívül, ami keveset elmondott magáról. Hogy felsőbbségét bizonyítsa, mindjárt meg is kérdezte: – Hogy mondta? Magát Varrónak hívják?

Az öregember szemében fény csillant, a magára erőltetett és a valódi alázat tompa, reménykedő csillogásával egyszerre. Lám, még a nevét is megkérdezi ez az asszony, mintha egy lépéssel közelebb került volna a tanítványhoz.

– Igen, jól hallotta. Varró Kálmán. Az év felét itt töltöm, a másikat ott-hon, Magyarországon. Már tavaly figyeltem a fiát, most már bevallhatom, ugye. Maguk a C épületben laktak. Már nem is emlékszem, hogy fél- vagy egész panziósak-e. Magát egy magas sovány férfival láttam gyakran, és mintha folyton veszekedtek volna. Ő, ezt azért mégsem kellett volna megmondanom, engedje már meg, asszonyom, csak úgy kicsúszott a számon. Vannak az embernek vigyázatlan percei, amikor a nyelve gyorsabban fogrog, mint az esze. Ne haragudjon rám ezért a megjegyzésért, ha egyáltalán megjegyzés volt. Szóval, visszatérve a kísérőjére, rögtön gondoltam, hogy a férje.

– Az volt – sóhajtotta az asszony, közben elfelé nézett; a vízen mintha két vitorlás kergetőzött volna. Aztán a fiára gondolt: egész délután nem látta. Hol csavarog az a gyerek?

– A fiára gondol, ugye, asszonyom – az öregember a pillantását kereste azzal a könyörgős kutyánézésével, amit az asszony elviselhetetlennek talált. – Elég sokat csatangol egyedül, már ami azt illeti – folytatta az öregember megrovón. – Alig fejezte be a mondatát, ugyanaz az ijedség ült a szemében, mint az előbb, amikor az asszony férje után szaglászott. Aztán elszántan folytatta: – Tegnap a azokkal sihederekkel láttam, akik meg akarták tanítani cigarettázni. Ő is szívott egy slukkal, aztán hányt. Hányt, a homokba, gondolja el, a homokba! Lehet, hogy most is azokkal van. Éppen elgondoltam, hogy alapfokon és elméletben néhány leckét akár itt is vehetne, aztán majd később meglátjuk. Igaz, itt nincs is mit meglátni, mert én nem szoktam tévedni. Engedje meg nekem, asszonyom, ezt a szerénytelenséget, de ez valóban így van, ahogy mondom. Nem egy felfedeztem nevét írták már be az aranykönyvbe. Talán meg kellene keresnünk, nem gondolja, asszonyom?

Az asszony elviselhetetlennek érezte ezt a társalgást, legszívesebben megjátszotta volna, hogy rosszul érzi magát, sürgős egyedüllétre van szüksége, vagy a parti rendészt hívta volna. Természetesen – gondolta – abban igaza van a másiknak, hogy jobban szemmel kellene tartani azt a fiút, de hát ez nem olyan egyszerű. Aztán hirtelen elhatározással hátat fordított az öregembernek, rebegett valamit a furcsálkodó ember felé – egyikük sem értette tisztán, hogy mit –, és elindult a parti cukrászda felé. Inkább a lába vitte, mint szabad elhatározásából ment a nappal is fényárban úszó épület

felé; mennie kellett valamerre, ha már szabadulni akart ettől az embertől. És azt a gyereket is meg kell találnia, mielőbb. Fűvel-fával barátkozik, ennek nem lesz jó vége. Szórakozottan végigpászta az asztaloknál ülőket, aztán besétált a kis bolthelyiségbe.

– Parancsol, asszonyom? – fordult hozzá a hófehér kötényes cukrász, és egy kicsit meg is hajolt. Az asszony gyűlölte ezt a lakájmodort, talán az öregember is ezzel rontotta el a dolgát, ezzel a hajlongással.

– Semmi, csak úgy benéztem – mormolta maga elé, és összébb húzta magán a halvány barackrózsaszín fürdőköpeny két szárnyát. – A fiamat keresem – mondta.

– Ma még nem láttam – mondta sajnálkozósrá igazított arccal a cukrász –, pedig az egyik legjobb kuncaftunk. Leginkább az epertortát szereti, mindig egyedül jön. Nagyon ügyesen bánik a pénzzel, ennyit mondhatok, asszonyom. Próbálja meg talán a kuglipályán, az mindig érdeklí a gyerekeket.

Aztán már alig emlékezett valamire. Berobogott a vízi rendőrség motoros járata. Egy megtermett rendőr a fiát tartotta a kezében. Akár egy csomagot. Mintha valami olyasmit ismételtetett volna ez az ember az összeseregülő tömegnek, hogy meg kellene keresni ennek a gyereknek a szüleit. Az orvos már látta. Vége.

Az asszony reszketni kezdett. Azt, hogy a fiát elvesztette, képtelen volt elgondolni is. Mintegy félálomban hallotta, ahogy az emberek egymásnak magyarázták, hogy a gyerek kiúszott az öbölből a nyílt tengerre. Talán a szíve nem bírta. Az összesereglett sokaságban mintha még egyszer látta volna az öreg Varrót, aztán leült egy közeli padra, és sírt, sírt egészen addig, amíg be nem sötétedett, és nem kezdett fájni barackszínű köpenyében.

NAPMÍMELŐ

V A S K O P O P A

A VÉN NAP HALÁLA

Három lépésre az ég tetejétől
S az örökvirágzó hárstól
A vénséges nap megállott

Elvörösödött elzöldült
Háromszor megfordult maga körül
És visszatért a vackára

(Hogy mégse előttünk haljon meg)

Azt beszélnek van egy fia fényeske
Míg meg nem születik a lángszemű
Megtanuljuk látni a sötétség fényét

SÖTÉT SUGÁR

Sápadt napok foszlányát
Sötét sugár tereli

A reggel napszámba jár
Megszokott helyén nincs
Nem áll az égi lajtorján

Aláhulló délidő
Villámokkal csatángol
Soha sincs otthon ő

Az este világgá ment
Batyuval a hátán
Koldulgat egy csillagon

Kitárt karjaival
Csak az éjszaka jön
Siet a sötét sugárhoz

ÉJFÉLI NAP

Végtelen fekete tojásból
Valamiféle nap kelt ki

Bordáink között ragyogott
Szélesre tárta egünk kerekét
Árva mellkasunk keservét

Egyáltalán nem nyugodott le
De még csak föl sem kelt

Bearanyozta testünk zugait
Kevéske zöldet sem sugárzott
Körénk kimért aranyunkba

Csontsírban csupasz kövünk
Dobbanó szívvé változott

NAPKARAMBOL

Született egy kék nap
Az égbolt bal hóna alatt
Született egy fekete nap
Az égbolt jobb hóna alatt
Fölkél a kék föl a fekete
Föllép az égi toronyba
Hol most pusztaság porladoz

Merültünk csupasz medrünkbe
Széttúrjuk a buckákat
Suttogjuk titkos nevét
Saját kis napunknak

A toronybéli aranytrón
Háromfelé vándorolt

CSAPÓ Julianna fordításai

SZÜZESSÉG

WITOLD GOMBROWICZ

Nincs annál mesterkétebb, mint amikor a fiatal lányok külsőjét az alkalomhoz illő, keresett hasonlatokkal írják le. Ajkuk, mint a meggy, keblük, akár a rózsza, óh, ha elég lenne venni egy kevés gyümölcsöt és virágot a boltban! És ha az ajkuknak valóban érett meggy íze lenne, ki merésznélne szeretni őket? Kit csábítana a karamellaíz, a valóban édes csók? – De csitt, elég, titok, tabu, ne beszéljünk túl sokat az ajkukról. – Alicja könyöke az érzelem prizmáján keresztül nézve fehér, sima, szűzies hegyes csúcs volt, amely a kar szelídebb tónusaiban folytatódik, ha pedig megadóan leengedte kezét, gömbölyded, bájos gödröcske, csendes zug, testének oldalsó kapalnája. Ezenkívül Alicja hasonlított a nyugdíjas őrnagy többi lányához. Szerető édesanyjuk nevelte őket egy villában a város közelében. Mint mások is, néha tűnődve megsimogatta a könyökét, mint mások is, korán megtanulta, hogy lábacskaival a homokban kotorásszék...

De annyi baj legyen...

A serdülő lányok élete nem hasonlítható a mérnök és az ügyvéd vagy a háziasszony, a feleség és az anya életéhez. Vegyük például a vágyat és a vér szünni nem akaró, óraketyegésre emlékeztető lüktetését. Valahol már elhangzott az a bölcs mondás, hogy nincs annál különösebb, mint vonzónak lenni. Nem könnyű megóvni ezeket a teremtéseket, hisz létük értelme a csábítás. Alicjára azonban gondosan vigyáztak, óvta őt Fifi, a kanárimadár, édesanyja, az őrnagné és Bibi, a pincsikutya, amelyet pórázon szokott vezetni délutáni sétáin. E szobaállatkák érdekes módon megállapodtak egymás között, hogy védelmezik Alicját. Bibi – énekelte a kanárimadár –, Bibi, kutyuskám, vigyázz jól a kisasszonykánkra. Pitizz, állj két lábra! Szolgálj! – úzd el a rossz gondolatokat. Tartsd a szemed a napernyőn, ne legyen rest, óvja gondosan a mi drága kisasszonykánkat a napsütéstől!

Egy derűs augusztusi kora estén, napszálltakor Alicja a kert árnyas útján sétálgatott, s azzal szórakozott, hogy napernyője hegyével kis kerek lyuka-

kat vájt az apró kavicsal felszórt útra. A kert kicsi volt, de meghitt, futórózsával befont fal kerítette. A falon egy csavargó sütkérezett, amint megpillantotta Alicját, letört egy darab téglát, és hozzávágta. Lapockán találta a lányt, aki kis híján orra esett – és már-már elkiáltotta magát, amikor észrevette, hogy az illető nem mutat sem haragot, sem meglepődést, csak újabb tégladarabot fog, és újabb csapást mér a hátára. E késő délutáni sziesztáját töltő vadember arca csak lustaságot, közönyt és cinizmust fejezett ki, Alicja ezért könnyedén rámosolyodott, ajka még remegett a fájdalomtól, mire a csavargó lelétezett a falról, és eltűnt. A lány pedig hazatért, és ezt hajtogat-gatta magában:

– Elmosolyodtam...

– Alicja! Alicja! – kiáltotta édesanyja, S-né asszony. – Kész az uzsonna!

– Megyek, mama – felelte Alicja.

– Miért szürcsölsz, gyermekem? Ki látott már ilyet? Hogy iszod azt a teát?

– Azért szürcsölök, mama, mert forró – válaszolt Alicja.

– Na de Alicja, meg ne edd azt a kenyérdarabot, leesett a földre.

– Ez a takarékoság, mama.

– Nézd csak, hogy pitizik szegény Bibi, kéri tőled a vajás kenyérkéjét. Szégyelld magad, önző vagy, gyermekem – jaj, jaj, miért tapostál rá a kutyuska lábára? Mi van ma veled, megcsípett a bögöly? Mi lelt?

– Ah, olyan szórakozott vagyok – mondta révetegen Alicja.

– Mama, miért járnak a férfiak nadrágban, hisz nekünk is van lábunk? Mama, miért van rövid hajuk a férfiaknak. Azért nyíratkoznak, mert... mert muszály nekik, vagy azért, mert úgy tartja kedvük?

– Nem illenék az arcukhoz a hosszú haj, Alicja.

– Mama, miért jó a férfiaknak, ha illik a hajuk az arcukhoz?

Közben lopva ingujjába rejtette az ezüstkanalat, amellyel a teáját kavargatta. – Miért? – mondta S-né asszony. – Hát te miért bodorítod a fürtöcskéidet? Azért, hogy a világ még szebb legyen, és a napocska ne sajnálja az emberektől a sugarait. – De Alicja már felállt, és kiment a kertbe. Elővette ingujjából a kiskanalat, és bizonytalanul nézegette. – Elloptam – suttogetta meglepődve. – Elloptam. De mit kezdjek vele? – Végül elásta a fa alá. Óh, ha Alicját nem dobják meg kövel, soha nem lopja el a kiskanalat. A nők, úgy lehet, nem kedvelik a végleteket külső életükben – de belül képesek minden helyzetet a végtelenségig kiélezni, ha akarják.

Most S. őrnagy, e derék, testes férfiú jelent meg a ház ajtajában, és kiáltott: – Alicja! Holnap érkezik a vőlegényed, visszatért kínai útjáról.

Alicja eljegyzése négy évvel ezelőtt történt, amikor még a 17. tavaszában járt. – Kisasszony – kérdezte félszegen egy fiatalember –, megengedi, kisasszony, hogy a kis keze az enyém legyen? – Hogyhogy? – kérdezte a lány. –

Megkérem a kezét, Alicja kisasszony – nyögte ki a szerelmes ifjú. – Csak nem akarja, hogy levágjam a kezemet – mondta naivan a lány, de arcát elfutotta a pír. – Szóval nem akarsz a menyasszonyom lenni? – De igen – felelte a lány –, feltéve, ha szavadat adod, hogy nem akarsz megfosztani egyetlen testrészemtől sem, nem kérsz ilyen értelmetlen dolgot! – Csodás! – kiáltott fel az ifjú. – A kisasszony maga sem tudja, milyen bájos. Elbűvölő! – És a fiatalember egész este az utcákat járta, ezt hajtogatta magában: Szó szerint értette, azt hitte, hogy én... el akarom venni a kezét, ahogy az ember elvesz egy szelet tortát. Szeretnék térdre borulni előtte!

Kétségkívül igen csinos fiatalember volt, arca fehér, ajka piros, lelke pedig semmiben sem maradt el testi szépségétől. Milyen gazdag és sokszínű az emberi lélek! Van, aki erkölcsseit a becsületre alapozza, van, aki a szívjó-ságra. Paweł számára a szüzesség volt az alfa és az ómega, az alap és a csúcás. Ez volt lelke legmélyén, erre épültek magasabb rendű ösztönei. Chateaubriand is tökéletesnek tartotta a szüzességet, vágyódott utána, amikor így szólt: „Láthatjuk hát, hogy a szüzesség, amely a létezők láncolatának legal-só tagjától indul, s onnan emelkedik az emberig, az embertől az angyalok-ig, az angyaloktól Istenig, akiben elenyészik. Maga Isten a világegyetem nagy magányosa, örökifjúja.”

Paweł azért szerette meg Alicját, mert könyöke, keze, lábcskája szűzie-sebb volt a szokásosnál. Természetéből adódott-e, vagy a szülői gondosko-dás eredményezte: úgy tetszett neki, Alicja maga a szüzesség.

– Szűz lány – gondolta. – Nem ért semmit. A gólya hozza. Nem, ez túl szép ahhoz, hogy csak úgy gondoljak rá, azt hiszem, le kellene térdelnem.

A városi mézárszék előtt elhaladva hozzátette: – Lehet, hogy azt hiszi, a kisborjút is a gólya hozza?... Csak úgy ott terem a borjúsült az aszta-lon?... Mily fennkölt! Hogyne szeretném!

Hogyne imádnám a Teremtőt! Felfoghatatlan! Mily csodálatos a termé-zet, amiért egyáltalán lehetővé teszi a szüzességet ebben a siralom völgyé-ben. A szüzesség tehát külön kategória, zárt, izolált, öntudatlan lények tar-toznak ide, akiket vékony fal választ el a világtól. Rémülettel terhes várako-zásban reszketnek, mélyeket sóhajtanak; találkoznak, de nem érintkeznek – elkülönülnek attól, ami körülveszi őket, le vannak pecsételve, és ez nem-csak ilyen-olyan frázis, retorika, hanem valódi pecsét, méghozzá éppolyan jó, mint bármily más pecsét. Fizika és metafizika, absztrakt és konkrét szé-dítő kapcsolata – egy kis, merőben testi részletből fakad az idealizmusok és csodák valóságos tengere. S e csodák bántó ellentétben állnak a szomorú valósággal.

Amikor borjúsültet eszik, semmiről sem tud, nem talál ki semmit, ártat-lanul eszik, és ugyanilyen ártatlan mindenben, reggeltől estig. Azt mondta egyszer a pókra: pókocska. A pókocska megeszi a legyecskét? Va-

lóságos csoda! Ártatlan a nappaliban, az étkezőben és a fehér függönnyel takart leányszobában meg a klo... Csend legyen! Szörnyű gondolat! – Összeszorította a fogát, arca idegesen rángott. – Nem, nem – suttogta. – Nem tesz ő ilyet, nem ismeri ezt, különben tán nem is lenne Isten az égben. – De érezte, hogy hazudik. – Mindenesetre rajta kívül történik, lélekben olyankor ő nincs jelen, és valahogy gépiesen...

– Igen, de mégis – mily szörnyű gondolat!

Ah! És én? En, aki erre gondolok, egyáltalán képes vagyok ilyesmire gondolni, nem áll el a szavam, és nem veszítem el a szemem világát e szörnyűségekkel szembesülve, nem, csak nézegetem, vájkálok benne. Micsoda aljasság! Nem az ő bűne, hogy így esett, hanem az enyém, mert romlott vagyok és mocskos, nem tudom elhallgattatni magamat. Nem vagyok tán adósa szüzességének némi tudatlansággal? De igen, hogy méltó legyek e szűz szerelmére, nekem is szűznek és tudatlannak kell lennem, különben nem lesz semmi az idillünkből.

Szóval szűz akarok lenni, de hogyan valósíthatnám meg? Nem vagyok szűz. Igaz, megtehetném, mint a papok vagy a szerzetesek, feketébe öltöznek, reverendát húznék, és böjtölnék, önmegtartóztató életet élnék, de mit érek vele? A szerzetes vagy a pap talán szűz? Nem, százszor is nem, a férfiúi szüzességnek nem ez a titka. Mindenekelőtt be kell csuknom a szemem, és az ösztöneimre kell hagyatkoznom. Érzem, hogy az ösztön utat mutat nekem. Igen, ahogy azt is érzem ösztönösen, bár meg nem tudnám mondani, miért, hogy Alicja füle szűziesebb, mint az orra, vállának szelíd íve még fülénél is szűziesebb, nagyujja pedig kevésbé szűzies, mint a mutatóujja, ahogy meg tudom ítélni ebből a szempontból tagjait, ugyanúgy az ösztön lesz vezérlő csillagom, megmutatja, hogyan nyerhetném el a férfiúi szűzességet, hogy lehetnék méltó Alicjához.

Kell-e mondanom, hova vezette az ösztöne? Hisz mindenki élt át valami hasonlót életének 13. és 14. éve között. Szülei kereskedői pályára szánták, de ő csak két foglalkozás közt ingadozott – katona vagy tengerész akart lenni. A katonai pályán, igaz, kötelező a vak engedelmesség, kemény az ágy, és a hely is igencsak szűkös. A tengerészek viszont azzal múlnak felül mindenkit, hogy megfosztva a másik nem társaságától, nagy szabad térség nyílik előttük, övék az elemek – ráadásul a tengervíz még sós is. A lágyan ringatózó hajó távoli országokba, fantasztikus pálmák, színes emberek közé viszi őket, ez éppolyan irreális világ, mint az, amiről Alicja és a vele egyidős lányok álmodnak fehér ágyikójukban. Van valami mélyebb értelme annak, hogy szűzföldeknek hívják e távoli vidékeket, ahol a férfiak copfba kötik a hajukat, fülük – fém fülbevalótól terhelve – egészen a lapockájukig nyúlik, a baobab alatt az istenségek felfalják a rabszolgákat és a csecsemőket, miközben az egész lakosság átadja magát a különféle rituális mu-

tatványoknak. Vajon a csóknak az a módja, hogy orrukat egymáshoz dörzsölik, melyet vad törzsek gyakorolnak, nem egy ábrándos, ártatlan fejecs-kéből pattant ki? Hosszú éveket töltött ott Paweł. Meglepődött, hogy az ottani szűz lányok, nem lévén se szoknyájuk, se blúzuk, tökéletesen fedetlenek. Borzalom... – gondolta. – Elvész a búbáj... Igaz, már a bőr színe önmagában eldönti a dolgot... Ha az illető vörös, fekete vagy sárga – hiába minden, lehet szoknyában vagy anélkül – nem tarthat igényt a szüzesség címére.

– Te Moni – Buatu – mondta egy néger lánynak –, te meztelen vagy... nem is pirulsz el... fekete vagy, groteszk, vicsorogsz – te képtelen vagy megérteni az isteni ártatlanság szemérmét, a ruhába burkolt szűzet, aki félnéken elfordítja a fejét.

Szoknya, blúz, kis ernyő, gügyögés, az ösztön diktálta szent naivítás – kellemesek, de nem nekem valók. Férfi lévén nem pirulhatok el zavaromban, ártatlanul. Épp ellenkezőleg, becsület, bátorság, méltóság, kevés beszéd – ezek a férfiúi szüzesség attribútumai. De meg kellene őriznem a világ előtt egyfajta férfias naivitást, ami a szűzies naivítás analógiája lenne. Tisztán kell tekintenem mindenre. Salátát kell ennem. A saláta szűziesebb, mint a retek – ki tudja, miért? Lehet, hogy azért, mert savanyúbb. De a citrom mégsem szűziesebb, még a retek is megelőzi.

A férfiak világában is vannak csodálatos titkok, hét pecsét alatt őrzött dolgok, ilyen a zászló, a zászlóért áldozott élet. Hogyan tovább? A hit, a vakhit nagy misztérium. Az istentelen olyan, mint az utcanő, aki mindenki számára elérhető. Valamit fel kell emelnem ideálom méltóságára, meg kell szeretnem, vakon hinnem kell benne, és készen kell állnom, hogy életemet áldozzam érte – de mi legyen az? Akármilyen. Csak legyen ideálom. Én leszek a férfi szűz, bedugaszolva saját ideállommal!

És íme, négy év távollét után a kert ösvényein sétálgatott menyasszonyával. Szép pár lett belőlük. S-né asszony kedvtelve nézegette őket az ablakból. Asztalkendőt hímezgetett, Bibi meg a kismadarakat hajkurászta a pázsiton. Csiripelve menekültek rózsaszín nyelvecskéje előtt.

– Megváltoztál – mondta szomorúan a fiatal ember –, nem gügyögsz, mint régen, és nem integetsz a kis kezeddél...

– Nem, dehogy, ugyanúgy szeretlek, mint azelőtt – felelte szórakozottan Alicja.

– Na látod! Azelőtt nem mondtad volna, hogy szeretsz. Nem néztem volna ki belőled, Alicja, hogy képes vagy ilyesmit kimondani, ilyen szégyenletes szót képezhet nyelved és ajkad. Egyébként is olyan nyugtalan és izgatott vagy, nincs véletlenül torokgyulladásod?

– Szeretlek, csak...

– Csak?

– Nem fogsz kinevetni?

– Tudod, hogy sohasem nevetek. Csak mosolygok, de a mosolyom is tiszta.

– Akkor magyarázd meg nekem, mit jelent a szerelem, és mit jelentek én.

– Óh, régóta várok erre a pillanatra – kiáltott fel az ifjú. – Mit jelent a szerelem? Gyere, ülünk le erre a padra.

Amikor összülőink a paradicsomban sátáni sugallatra megízlelték a tudás fájának gyümölcsét, tudod, minden rosszra fordult. – Óh, Istenem! – könnyörögtek az emberek – adj vissza legalább egy darabot elveszített tisztaságunkból és ártatlanságunkból. Az Úristen tanácstalanul nézett erre a csőcselékre, és nem tudta, hogyan és hol helyezhetné el a Tisztaságot és az Ártatlanságot ebben a gyülevész hordában. Akkor teremtette a szüzet, az ártatlanság kelyhét, gondosan lezárta, és az emberek közé bocsátotta, akiket nosztalgikus vágy űzött hozzá.

– És a férjes asszonyok?

– Az asszonyok nem számítanak, hazugság az egész, kinyitott üveg, amelyből elillan a tisztaság.

– Mondd, miért dobálják a férfiak kővel a szűz lányokat?

– Mit beszélsz, Alicja?

– Nemegyszer előfordult velem – mondta Alicja, és elöntötte arcát a pír –, hogy ez vagy az a férfi, ha találkoztunk a kihalt utcán, és nem látta senki... megdobált kővel.

– Mit mondasz? – kérdezte Paweł döbenten. – Erről nem hallottam – suttopta. Hogy lehet? Megdobott kővel?

– Fogott egy követ, egy nagyobb tégladarabot, és hozzám vágta. Fáj – suttopta halkan Alicja.

– Ez... semmiség... Biztos a rossz emberek... szórakozásból, vagy gyakorolták a célba dobást. Ne gondolj rá többet.

– De miért kell olyankor elmosolyodniuk a szűz lányoknak? – erősködött Alicja.

– Miért kell mosolyogniuk? Hogy érted ezt? Miről beszélsz, gyermekem? Gyakran előfordul ez veled, Alicja?

– Óh, nagyon gyakran, szinte mindennap, ha magam vagyok vagy Bibivel.

– És a barátnőiddel?

– Ők is panaszkodnak. Nem tudom megállni, hogy ne mosolyogjak – folytatta elgondolkodva –, pedig fáj.

– Eredeti – gondolta Paweł, mikor hazatért. – Szörnyű, sőt brutális. Kővel dobálni egy szűz lányt – sose hallottam ilyesmit. Igaz, ezeket a dolgokat általában titokban tartják. Ő maga mondta, hogy csak akkor fordult elő, amikor senki se látja. Brutális – igen, és mégis bájos, de miért? Mert ösztö-

nös. Megható, s különös módon izgató. Óh, a szüzek világa, a szerelem világa tele van varázslatos furcsaságokkal. Ismeretlenek mosolyognak egymásra az utcán, megsimogatják egymás könyökét. A könnyeken áttetsző mosoly vagy az egymáshoz dörzsölt orrok csókja semmivel sem kevésbé különös, mint a kőhajigálás. Lehet, hogy megbeszéltek jelek és módszerek egész kódexe létezik, amelyről én, mivel állandóan Kínában és Afrikában, a vadak között voltam, semmit sem tudok.

A szűz arról ismerhető fel, hogy számára minden dolog mást jelent, mint a valóságban. A szűz férfin, ha kövel megdobják, nem esik olyan nagy sérülés, mintha akár a legendákban is pofon legyítenék. Az egyszerű ember, a normális nő sikoltozva menekülne, őt pedig a dolgok rejtélyes, kifürkészhetetlen mélysége arra készíti, hogy elmosolyodjék. Az egyszerű embernek csak az jár az eszébe, hogyan futhatna meg a csatatérről, s amennyire lehet, ép bőrrrel szeretné megúszni, nekem viszont, épp ellenkezőleg, mindenem a becsület és a zászló – a lobogó, pontosabban fogalmazva, egy színes rongydarab a szélben.

A királyság szűziesebb, mint a köztársaság, mert több titkot rejt magában, mint a parlament fecsegő tagjai. A felmagasztalt, büntetlen, romlatlan és feddhetetlen monarcha szűz, kisebb mértékben pedig a tábornok is szűz.

Óh, létünk szent titka, a létezés csodája, nem én fogok a körmödre nézni, hisz elfogadom adományaidat. Épp ellenkezőleg – csak alázatos főhajítás, mély sóhaj, tisztelet és hála, panteizmus és elmélkedés illet, nem pedig fatális eredményekre vezető analízis. Szűzesség és titok, a kettő egy, óvakodjunk hát attól, hogy félrevonjuk a szent függőnyt.

A maga részéről Alicja is átadta magát gondolatainak.

Milyen különös a világ! Senki sem ad egyenes választ, mindenki szimbolikusan felel. Semmit sem lehet megtudni. Paweł természetesen legendát mesélt. Legendák és szimbólumok vesznek körül, mintha mindnyájan összeesküdtek volna ellenem. Paradicsom, Isten... ki tudja, nem nekem és nekünk, fiatal lányoknak találták-e ki potenciálisan. Meg vagyok róla győződve, hogy mindenki rejtőzködik és színlel, minden csak azon alapul, hogy összebeszéltek. És a mama is megállapodott Pawellel. Jól esik szür-csölve inni a teát, és rátaposni a kutyus farkára... Igen... Vallás, kötelesség és erény, nekem meg úgy tetszik, ezen túl, mint egy paraván mögött, léteznek bizonyos pontosan meghatározott gesztusok, mozdulatok, minden emelkedett jelszó visszavezethető egy meghatározott gesztusra, egyetlen pontra.

Ah, képzelem! Mindenki fel van öltözve általában, és előzékenyen viselkedik – de ha magukra maradnak, a férfiak kövel dobálják a nőket, azok meg mosolyognak, mert fáj. Aztán meg – lopnak... én talán nem loptam el az ezüstkanalat, és nem ástam el a kertben, mert nem tudtam vele mit kez-

deni? – Mama többször is olvasott fel az újságokból a lopásról, most már értem, mit jelent. Lopnak, szürcsölve isszák a teát, rálépnék a kutya lábára, és egyáltalán, rosszul viselkednek, és ez a szerelem – a szüzeket pedig tudatlanságban tartják, hogy... még kellemesebb legyen. Egész testemben reszketek.

Alicja Pawełnek:

„Paweł! Másként van minden, nem úgy, ahogy mondod. Úgy feszít valami! Tegnap hallottam, hogy a mama azt mondta a papának, hogy szörnyen 'szaporodnak' a munkanélküliek, 'félmeztelenül' járnak, undorító koncokat esznek, és a lopások, verekedések, rablások száma egyre nagyobb lesz, dagad, mint az élesztő. Mondj el nekem mindent, mondd el mit jelent ez, minek nekik azok a 'koncok', és miért 'félmeztelenül'. Kérlek, Paweł, tudnom kell végre, mihez tartsam magam, örökké a tiéd – Alicja.”

Paweł Alicjának:

„Drága egyetlenem! Mi minden nyüzsög az én kis fejecskémbe! A szerelmünkre kérlek, ne gondolj ilyesmire. Igaz, vannak ilyen dolgok, lehet néha látni ilyesmit, de aki ezen töri a fejét, hogy tudná megőrizni a szüzségét – és anélkül mi lenne? A valóság mocskához képest mennyei magasságokban lebeg a tisztaságba foglalt igazság! Legyünk tudatlanok, éljünk ártatlanságban, kövessük ifjú, szűz ösztöneinket, óvakodjunk attól, hogy olyasmibe pillantsunk bele, amibe nem kellene, amint az annak idején egyszer már előfordult velem, amikor megismertelek. A tudás elcsúfít, a tudatlanság ékesít, örökké a tiéd – Paweł.”

– Ösztön – gondolta Alicja – ösztön... igen... de mit akar ez az ösztön, mit akarok én valójában? Magam sem tudom... meghalni vagy enni valami savanyút. Nem találok nyugalmat, amíg... Olyan tudatlan vagyok, bekötött szemmel járok, ahogy Paweł mondja – s néha elfog a félelem... Ösztön, az én szűzies ösztönöm – az mutat nekem utat.

Másnap így szólt vőlegényéhez, aki mámorosan nézte a lány könyökét:

– Paweł... néha olyan vad dolgokról képzelődöm!

– Annál jobb, drágaságom, pontosan ezt vártam tőled – felelte Paweł. – Mire mennél szeszélyek és képzelődés nélkül? Imádom ezt a tiszta oktalan-ságot!

– De én különös dolgokról képzelődöm, Paweł... olyanokról, hogy szégyen elmondani.

– Ez nem is lehet másként, mivel tudatlan vagy – felelte az ifjú. – Minél vadabb és különösebb a képzeletvilágod, annál nagyobb lelkesedéssel töltöm azt be, virágom. Engedve képzeletednek, hódolok mindkettőnk szüzségének.

– De... Látod, ez nem úgy van... Úgy feszít valami. Mondd meg nekem, te is... mint mások... te is loptál már?

– Minek nézel engem, Alicja? Mit jelentsenek ezek a szavak? Képes lennél beleszeretni, akár egy pillanatra is, olyan férfiba, aki effajta vétséggel mocskolta be magát? Mindig igyekeztem méltó lenni hozzád, és tiszta, természetesen a magam férfiúi módján.

– Nem tudom, Paweł, nem tudom – mondd meg nekem, de őszintén, nagyon kérlek – mondd, valaha is, tudod, becsaptál valakit, beleharaptál valamibe, vagy jártál... félmeztelenül, aludtál fenn a falon, megvertél valakit, megnyaltál vagy megettél valami ocsmányságot?

– Mit beszélsz, gyermekem? Honnan vetted ezt? Gondolj bele, Alicja... Még hogy én nyálnék vagy csálnék? És a becsületed? Elment az eszed?

– Óh, Paweł – mondta Alicja –, milyen csodás ez a nap, sehol egy felhő, úgy süt a nap, hogy ellenzőt kell a szememhez tenni.

Elmerülve a beszélgetésben megkerülték az egész házat, és a konyha előtt találták magukat. A szemétdombról egy csont gurult le – Bibinek már nem kellett –, rajta rózsaszín húscsapatok.

– Nézd, Paweł, csont – mondta Alicja.

– Menjünk innen – mondta Paweł. – Menjünk innen, rossz szag van, vi-songanak a szakácsnők. Nem, Alicja, nem is értem, hogy támadhatnak e bájos fejecskében ilyen gondolatok.

– Várj csak, Paweł – ne menjünk még –, látod, Bibi nem rágott le róla mindent... Paweł... jaj, milyen vagyok, magam sem tudom... Paweł.

– Mi talált, drágaságom, gyengélkedsz? Elbágyasztott a hőség, szörnyű meleg van.

– Dehogy, ugyan már... Nézd csak, minket néz – mintha meg akarna harapni, fel akarna falni. Nagyon szeretsz engem?

A csont előtt álltak, Bibi megszagolta és megnyalta, felidézve emlékeit.

– Hogy szeretlek-e? – Úgy szeretlek, hogy ehhez fogható szerelmet tán csak a hegyekben lehet találni.

– Én pedig úgy szeretném, Paweł, ha lerágnád – vagyis együtt lerágnánk azt a csontot a szemétdombon. Ne nézz ide, elvörösödtem – odabújt hozzád –, most ne nézz rám.

– A csontot? Micsoda? Mit beszélsz, Alicja?

– Paweł – mondta Alicja hozzábújva –, az a... kő, tudod különös nyugtalanságot keltett bennem. Nem akarok semmiről se tudni, ne mondj nekem semmit – de kínoz engem ez a kert, a rózsák, a fal és a ruhám fehérsége, óh, tudom is én, tán azt szeretném, ha kék-zöldre vernék a hátamat... A kő megsúgta nekem, megsúgta a hátamnak, hogy van valami ott a fal mögött – és én azt a valamit megeszem, lerágom ezt a csontot, vagyis közösen

rágjuk le, Paweł, te élvezem, én teveled, muszáj, muszáj – sürgette erőszakosan –, különben biztosan meghalok, ilyen fiatalon!

Paweł megdőbölt.

– Gyermekek, minek neked az a csont? Te megbolondultál! Ha már mindenképpen csontot akarsz, kérj egy frisset a húslevesből.

– De nekem ez kell mindenáron! A szemétdombról! – kiáltott Alicja, és toporzékolni kezdett. – És azt is lopva, a szakácsnőtől való félelemben!

Hirtelen veszekedés tört ki köztük, heves és füledt, mint a lenyugvó július napból áradó hőség. – De Alicja, ez undorító, bűdös, pfuj, mindjárt elhányom magam. Ide öntözi a szakácsnő a mosogatólét! – A mosogatólét? Émelygek, mindjárt elájulok – mosogatólére is fáj a fogam! Hidd el, biztos, hogy lerágják az ilyen csontot, ezt megeszik, Paweł! Mindenki ezt csinálja, amikor senki se látja. Érzem.

Hosszasan veszekedtek. – Undorító! – Vak, különös, titokzatos, szégyenletes és bájos! – Alicja! – kiáltott végül Paweł szemét dörzsölve –, az Isten szerelmére... – kezdek kételkedni. Mi ez? Álom vagy valóság? Nem akarok faggatózni, Isten ments, nem vagyok kíváncsi, de... Lehet, hogy tréfálsz, gúnyt űzöl belőlem? Mi történik itt? Azt mondod, kő? Lehet, hogy kővel megdobáltak, és ettől... ezért alakult ki benned ez az egészségtelen étvágy, ettől támadt gusztusod a csontra? De ez túlságosan vad, túlságosan – valahogy nem tiszta, tisztelen a képzelődéseidet, de ez már – nem szűzies ösztön, ezt – az ujjadból szoptad.

Az ujjamból? – felelte Alicja. – Paweł, az ujjam tán nem szűz? Hisz te magad mondtad, hogy be kell csuknunk a szemünket, ösztönösen és csendesen, naivan és tisztán és – óh, Paweł, gyorsabban, nézd, hogy ragyog a nap, ez a kukac pedig olyan álmatagon kúszik a levélen, engem meg úgy feszít valami! Én mondom, mindenki ugyanezt csinálja, csak mi... Csak mi nem tudjuk! Óh, azt hiszed, soha senki senkit... én mondom neked, esténként csak úgy süvítenek, záporoznak a kövek, le se tudom hunyni a szemem, és a fák alatt, az árnyékban éhségükben csontot és más szemetet szoktak rágni az emberek, még hozzá félmeztelenül! Ez a szerelem.

– Hah! Te megőrültél!

– Hagyd abba! – kiáltotta a lány, és az inge ujjánál fogva rángatta a völegényét. – Gyere, menjünk a csonthoz!

– Nem, a világ minden kincséért sem!

És kétségbeesésében tán meg is ütötte volna menyasszonyát. De ebben a pillanatban mintha valami ütest és jajgatást hallottak volna a fal mögül. Odafutottak, kidugták a fejüket a futórözsák közül: ott, az utcán, a fa alatt egy fiatal lány meztelán, fájdalmasan görnyedt testtartásban száját felemelt térdére szorította.

– Mi az? – suttofta Paweł.

Ekkor újabb kő süvített a levegőben, és tarkón vágta a lányt. Elesett, de rögtön felugrott, és a fa mögé rohant – valahonnan messzebből férfihang szólt:

– Majd adok én neked! Ezt még megkeserülöd! Megállj csak! Tolvaj!

Perzselt a levegő, mégis üde és illatos volt, elhallgatott a természet, mint egy mámorító emléken...

– Látod? – suttozta Alicja.

– Mi ez?

– Dobálják a lányokat... kővel dobálják... csak a gyönyör, az élvezet kedvéért...

– Nem, nem... Lehetetlen...

– Magad is láhattad... Gyere, vár ránk a csont, menjünk a csontért! Együtt rájuk le – akarod? – együtt! Én teveled és te énelem! Nézd, már be is vettem a számba! És most te! Most te!

PÁLFALVI Lajos fordítása

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

PAUL CELAN ÉS PILINSZKY JÁNOS KÖLTÉSZETÉNEK SZELLEMI KÖTŐDÉSEI

D A N Y I M A G D O L N A

A mikor párhuzamba állítom Paul Celan és Pilinszky János költészetét, bízom abban, hogy egy ilyen kísérlet segítségünkre lehet Pilinszky költészetének megértésében. Hangsúlyozni kívánom, nem hiszem, hogy Pilinszky költészetére közvetlenül hatott volna Celan költészete. Nem tudom, Pilinszky ismerete-e egyáltalán Celan költészetét. Ez nagyon valószínű, különösképp utolsó alkotói korszakában, a hetvenes években, amikor Celan költészete már világhírűvé vált.

Pilinszky és Celan kortársak voltak. A költészetükben fellelhető szellemi rokonságot azzal magyarázhatjuk, hogy élettapasztalataikban mindkét fiatal költőt hasonló traumatikus élmények befolyásolták: a második világháború és a fasizmus. A fasizmus megtapasztalása tette őket nemzedékké, s amikor erről gondolkodunk, nem szabad megfeledkeznünk a lengyel költőkről sem, s a jugoszláv/szerb költőről, Vasko Popáról sem. A fasizmus traumatikus, ugyanakkor katartikus élménye szükségszerűen arra készíti a költőket, hogy a költészet elemi meghatározóira kérdezzenek rá. Elkerülhetetlenül fel kellett tenniök a kérdést: Mi a költészet? Hogyan juthat a költészet a fasizmus iszonyú embertelenségei után újra az emberi szellem szintetizálójának a szerepéhez? A költészet elemi kérdéseit kellett újragondolni, meg kellett tisztítani őt használhatatlan elemeitől, hogy majd „első és utolsó emberként” megteremthessék a maguk költői nyelvét. Celan szembenállása tragikusabb volt, mint Vasko Popáé vagy akár Pilinszkyé. Celan sorsa is tragikusabb volt, s a nyelv – a német nyelv – megtisztítása történelmi elhasznátságától szintén tragikusabb szellemi feladat volt.

Nem egyszerűen a fasizmus, az emberi helyzete a fasizmus után tematizálásáról van szó, sokkal inkább az Adorno által megfogalmazott kérdésről: Lehetséges-e költészet Auschwitz után? Celan vitázik erről Adornóval, a kérdésre kétségbevonhatatlan igennel felel, a kérdés feltevésének a szükségességét azonban nem tagadja.

Celan törekvése, hogy létrehozzon egy olyan költői nyelvet, mely, ahogyan a *Der Meridian* (1960) című esszéjében írja, az „iszonyú elnémulás” ellenében a „lélegzetváltást” (Atemwende) jelentheti, egy út volt, amelyen végig kellett menni, s nem egyszerűen állásfoglalás. Korai kötetekben, a *Mohn und Gedächtnis* (1952), a *Von Schwelle zu Schwelle* (1955) kötetekben, eltekintve az általa később megtagadott első kötetétől, a *Der Sand aus Urnen* (1948) kötetétől, a költői magatartás még a költői hagyományokra támaszkodik, amikor *tematikusan* foglalkozik az emberinek az embertelenségek közepette kijutott helyzetével, s a költői nyelvtől csak a kifejezőerőt várja el. Korai verseinek költői nyelve, ahogyan Horst Bienek írja *Korunk sebhelyei* (1959) című kritikájában, „akkora gazdagságát mutatja fel a szokatlan, merész, vizionáló metaforáknak, melyet a szürrealizmus eredményei után nem tartottunk lehetségesnek”. Ez a költői nyelv azonban nemcsak metaforákban gazdag, hanem későbbi költészetével összehasonlítva, egyszerűen gazdag a szavakban, jóllehet igaza van Walter Jensnek, amikor *Józanság és precizitás a himnuszokban* (1959) című kritikájában a következőket írja: „verseinek pátosza józan; egzakt figyelem és a vivisekció precizitása idegenítik el a verset himnikus lendületétől; a dikció olyan ember nyelvére utal, aki sem a bizakodás reményét, sem a félelem méltóságát nem tagadja”. „A szavak szigorú egymásrataltsága”, ahogyan Karl Krolow írja *A szó mint konkrét anyag* (1959) című kritikájában, majd csak később, a *Sprachgitter* (1959) kötet verseiben következik be.

A nyelvnek e korai versekben egyedül csak kreatívnek kell lennie: „valóság tervezőnek”, ahogyan Celan *Brémai beszédében* (1958) mondja:

„Elérhető, el nem veszített mind e veszteségek közepette egyedül a nyelv maradt.

Ő, a nyelv, nem vezett el, igen, mindennek ellenére. Ám keresztül kellett mennie a válaszdásra való képtelenségén, keresztül kellett mennie az iszonyú elnémuláson, keresztül kellett mennie a halált hozó beszédek ezer sötéttségén. Keresztülment, s nem volt szava mindarra, ami történt; de túljutott a történéseken. Túljutott, s újra napvilágra kerülhetett, »gazdagodva« mindentől.

Ezen a nyelven kíséreltem meg azokban az években s a rájuk következő években verseket írni: hogy beszélhessek, hogy tájékozódjam, hogy felderítsem, hol vagyok s hova akarok eljutni, hogy a valóságom megtervezem.”

1959-ben megjelenik Celan harmadik verskötetete, a *Sprachgitter*, mely költői nyelvében kifejezett változást mutat. Megváltozott a költői magatartás a szavakkal szemben, a nyelvvel szemben. A mondatszerkezet feszes lett, feszsé vált a szó helyzete a mondatban, mely gyakran elliptikus. A metafora átalakul chiffre-vé, jelentése homályos lesz, a vers *hermeneutikus* megközelítést igényel. Ahogyan Alfred Kelletar írja *Accessus Celan Sprachgitterjéhez* (1966) című tanulmányában: „igen, a nyelv maga egy rács, melyen át másképp lehet

szólni, mintha a nyelv maga jutna szóhoz; s harmadszor: mi a formán át beszélünk, a rácsszerkezetekben; talán csak ilyen tökéletlen módon tudunk beszélni.” Kelletat szerint a „Sprachgitter” (nyelvrács) „egy sajátos élmény- és előadástruktúra, mely a a kihagyásokban, átugrásokban, elfedésekben és felcserélésekben a nem közölhető és elő nem adható egész áttörő közlése, kanavássza a létnek – mint a valamikor volt vagy a jövőtervezet maradéka, mint a még nem – egy erősen átluggatott kép, melyben főként a hiányzó, a nyitott helyek lesznek hozzáférhetőek”. Amikor Kelletat a tanulmányát írta, nemcsak az új verseket ismerte, hanem Celan új esszéjét is, a *Der Meridian* szövegét is; azt a szöveget, mely a vers, a költészet *hermeneutikus* megközelítési kísérlete, sajátos ars poetica, mely ugyanúgy „megfejtésre” vár, miként a versek, s amely központi helyet foglal el Celan „nyelvrács”-költészetének megértésében.

Pilinszky költészetének olvasói könnyűszerrel felismerhetik a hasonlóságot Celan költészetének alakulásrajzával. Amikor Pilinszky első verskötete, a *Trapéz és korlát* 1946-ban megjelent, a kritika a fiatal költőben a magyar költészet legjobb hagyományainak a folytatóját látta, anélkül hogy kezdő költőnek tartotta volna. Emlékezhetünk Németh László mondatára: „Nem volt még magyar költő, aki ilyen kis számú verssel így beírta volna magát igényes líránk jobbjai közé.” Későbbi kritikussai, akik már egész életművével foglalkoznak, költészetében a magyar líraiság egy új modelljét látják, mely merít ugyan a hagyományokból, de amely a hagyományok felől már nem közelíthető meg. A fiatal Pilinszky metaforikus nyelvhasználatára figyelmeztetnék itt, melyet én korántsem a fiatal költő impresszionisztikus korszakának látok, hanem az abszurditásként megélt magányosság kifejezési kísérletének. Az impresszionista oldottság és a felszínen lebegés helyett Pilinszky metaforikus költői nyelve egy vizionáló vagy pedig mélyen átgondolt struktúrájú szöveve a metaforáknak és a vallomásoknak, amelyben „a szóértelem a konkrétumokban mutatja magát, miközben a kép már áttelepült az elvonatkoztatásokba” (Kelletat).

Nem jelenti Pilinszky korai verseinek lebecsülését, ha igazat adunk Tüskés Tibornak, miszerint ez első kötet verseiből a költői nyelv minden átszellemültsége és kisugárzása ellenére hiányzik az élmény, „amely új és súlyos szavakat présel ki ajkán. Hiányzik a rendezőelv, amely tengelyét adja egész lírájának.” Ez az élmény a fasizmus megélése, a teljes embertelenség megtapasztalása, mely kifejtett költészetének, a *Harmadnapon* (1959) című második verskötetének a meghatározójává lesz.

A szakirodalom felismerte e versek jelentőségét, olyannyira, hogy Pilinszky kései költészetét, kései köteteinek rövid verseit épp velük szembeítve nem értékeli kellőképpen, fragmentumoknak nevezve őket. Írásomban épp ezt a kérdést szeretném megvilágítani, mielőtt azonban rátérnék, szeretném hangsúlyozni, hogy a *Harmadnapon* kötet antologikus értékű nagy verseiben, mint a

Parafrázis, Harbach 1944, Francia fogoly, Frankfurt, Apokrif s más versek, az ember tragédiája a világháborúban, a fasizmusban nem egyszerűen témaként jelenik meg, hanem az általános emberi tragédia hordozójaként, ahogyan Bélá-di Miklós írja, Pilinszky számára „a lét a maga egészében lesz tragikussá”. Pilinszkyt tragikus létforma tudatosítása teszi tudatos költővé. Nem paradoxon, hanem következetességét mutatja, amikor az elnémulás költőjévé lesz. Még a hatvanas években írta egyik prózai írásában: „Úgy szeretnék írni, mintha voltaképpen hallgatnék.” A hallgatás poétikája nem jelent nyelvnélküliséget. A hallgatás poétikája a nyelv hermeneutikus megközelítési kísérlete, hogy az emberi/költői beszéd újra hallható és mondható legyen. A hallgatás poétikája, amelyről Pilinszky az *Ars poetica helyett* című esszéjében írt, párhuzamba állítható Celan *Der Meridian* című esszéjének gondolataival, miként a hatvanas és hetvenes években írott versei is párhuzamba állíthatók Celan „nyelvrács”-költészetével. Nem akarom elmosni a határokat a két költészet között; két átgondolt poétikáról, két szuverén költészetről van szó – magatartásuk azonban rokon, s ez irányadó, ha meg akarjuk érteni költészetüket.

A *valóságkeresés*, melyet Celan a vers céljaként s a szubjektum céljaként jelöl, az írás paradoxális folyamatává lesz. A nyelv csak abban az értelemben használható, „el nem veszített”, hogy a költői tapasztalat hajlékony szervezőelveit ki tudja fejezni, beszéddé tud lenni. Celan az „aktualizált nyelvről” beszél, „mely radikálisan, ugyanakkor a nyelv által kijelölt határok között szabaddá tett, miként a nyelv lehetőségeit tudatosító individuáció is”. Az individuáció, a személyiséggé válás megfelel a valóságkeresésnek, a szubjektum kreativitásigényének, a beszélés lehetőségének. Ahhoz, hogy személyiséggé legyünk, személyiség maradjunk, megszólíthatóak más személyiségek részéről, szükséges a vers mint a szabaddá tett *Én lélegzetváltása*. Celan hisz a versben, tudja azonban a nehézségeket is. „A vers, s ez elkerülhetetlen, erős hajlamot mutat az elnémulásra...” – írja, „... a vers a maga határvonalán tételezi önmagát; hívja és felhossa önmagát, hogy legyen, kiemelve a maga már-többé-nem-jéből vissza a maga még-mindig-jébe”.

Az *Ars poetica helyett* című esszéjében Pilinszky látszólag egészen másról beszél. Az igénytelenségről beszél, melyet egyedül a Bibliából ismerhetünk, az alázatról beszél, „magunkra venni a világ képtelenségének súlyát, mintegy beleöltözve a lét és tulajdon ellentmondásaink terhébe”, beszél ez alázathoz való felnövés nehézségéről, s végül beszél a hallgatásról, mely „magát a költőt kötelezi, élete egészét követeli már”. Pilinszky vallásos volt. Amikor a költészetről gondolkodik, a vallásos költészetre gondol; számára a művészet, ha valóban az, mindig vallásos. Ebből következően az individuáció alatt sem ugyanazt érti, mint Celan. Ami közelíti őket, az a realitás keresése. Celannál ez a valóságkere-

sés, Pilinszky „teremtő képzetnek” nevezi, mely a teremtés elhomályosult valóságát, az inkarnáció valóságát beteljesíti. Ne tévesszen meg bennünket Pilinszky vallásos gondolkodásmódja. Amikor az alázatra való képessé válás nehézségeiről, sőt lehetetlenségéről beszél s a *nyelvi szegénységet* céllá teszi meg, általa látva elérhetőnek a bibliai igénytelenséget, Pilinszky elvárásai a szabaddá tett Én-nel szemben ugyanolyan radikálisak, mint Celané. Pilinszky úgy gondolja, hogy a bűnbeesés, nem annyira az első, mint épp az utolsó, melyet megéltünk, s amelyet fasizmusnak nevezünk, elhomályosította értelmünket, s „*azóta a művészet, a képzelet morálja, hozzájárulása, veritékes munkája a teremtés realitásának, inkarnációjának a beteljesítésére, helyreállítására*”. Pilinszky „evangéliumi esztétikájában” ez lenne a vers „legegyénibb” célja, a versé, mely Pilinszky tudatában is „a maga határvonalán tételezi önmagát, s erős hajlamot mutat az elnémulásra”.

A *Harmadnapon* kötet s még inkább a későbbi kötetek, a *Nagyvárosi ikonok* (1970), a *Szálkák* (1972), a *Végkifejlet* (1974) és a *Kráter* (1976) versei ennek a poétikának a szellemében íródtak. A kritika *hermetikus költészetnek* nevezi őket, én inkább a „szabaddá tett Én” költészetéről beszélnék, s állítom, hermetikus képződményekként fogva fel e verseket nem annyira e versek zártságára utalunk, hanem a magunk képtelenségére, hogy individuumokként „megszólítsuk” őket.

A *hermetikus* költészet számomra elsősorban a közvetlen szemlélet rendszer kifejtését jelenti, amikor is tekinthetünk az egyes versekre úgy is, mint részre a költői rendszeren belül, ez azonban korántsem jelenti, hogy az egyes verseket fragmentumoknak tarthatnánk. Nem lehetnek ugyanis kételyeink e versek költői-nyelvi megszervezettségét illetően. Megszervezettségük egy poétikára utal, a *nyitottság* poétikájára, melyben a költői szemlélet a közvetlen megnevezésre törekszik. Esztétikailag szemlélve, e versek olyan *kisformák*, melyek a közvetlen szemlélet korlátait is megmutatják. Lehetőségeik azért korlátozottak, mert a költői közvetlen szemlélet *explicite* nem alkot rendszert, a rendszer csak *implicit*e létezik, az egymáshoz tartozó, egymásra utalt részek *evidenciájában*. Az evidenciának ez a tudata alapjaiban határozza meg a költői szemléletet. Az evidencia van, a költői szemlélet része, ezért nem magyarázza önmagát. Az Én hisz a „mindenség modellálhatóságában”, ahogyan Pilinszky *Gótika* című versében olvassuk. Hisz a lét megváltoztathatóságában a költészet által. Megrázónak tartom, hogy e hit megnevezésére Pilinszky ugyanazt a metaforát használja, mint Celan, a *templom* metaforáját. „Also / stehen noch Tempel. / Ein / Stern / hat wohl noch Licht. / Nichts, / nichts ist verloren.” („Tehát / állnak még a templomok. / Egy / csillagnak / fénye van még. / Semmi, / semmi sincs veszve.”) olvassuk Celan *Engführung* (*szűkmenet*) című versében; Pilinszky *Gótika* című versében pedig a következő sort: „A mindenség modellje, áll a templom.”

Hangsúlyozni szeretném: a korábbi, az úgynevezett „nagy” versek ismerete nélkül nem érthetjük meg Pilinszky kései költészetét, ám ha értelmezni akarjuk e verseket, korábbi költészetének szempontjai nem elégségesek. Pilinszky e kései verseinek költői nyelve szükségszerűen *elvontabb* lett, ahogyan ezt a kritika rendre felrója. Ezt az elvontságot hiányosságnak tartani azonban azt jelenti, hogy alapjaiban elutasítjuk Pilinszky költői magatartását, költői szemléletét. Jóllehet legtöbb értelmezője szerint Pilinszky költészetében megvalósult az a *nyelvi szegénység*, amiről Pilinszky beszélt, mintha nem lenne kedvük tudatosítani, hogy a nyelvi szegénység épp e kései rövid versekben lett a költői nyelv meghatározójává.

Az elvonatkoztatottság természetesen nem azonosítható a nyelvi szegénységgel. Amikor összefüggésbe hoztam őket, tettem ezt azért, mert hiszem, hogy hermeneutikus megközelítéssel kellene megkísérelnünk e versek poétikájának, költői nyelvének a leírását. Elsőként bizonyára a *költői kijelentés* mibenlétével kellene foglalkoznunk, mely Pilinszky kései költészetében a költői-nyelvi megszervezettség hordozó eleme, egy olyan költői alakzat, melynek leírásával közel juthatnánk mind az elvonatkoztatás, mind a nyelvi szegénység értelmezéséhez.

(A dolgozat *Perspektiven der Lyrik von Paul Celan und János Pilinszky* címmel az 1990. október 4-étől 6-áig Szegeden megtartott nemzetközi komparatvizitikai tanácskozáson hangzott el német nyelven.)

BECSKEREKI SZABÓ GYÖRGY, A BÁNÁTI MAGYAR EUROPEÉR

BOSNYÁK ISTVÁN

Éppen hetvenéves volna, ha közöttünk lehetne még.*

Mert kerek hét évtized múlt el azóta, hogy Szabó Bertalan téglagyári nap-számosnak, majd az első világháborúban munkaképtelenné vált hadirokkantnak és Takács Rozália háztartásbelinek, a becskerekeli bank leendő kifizetőjének és takarítónőjének napvilágot látott második fiúgyermeké. Az első *városi* Szabó gyerek. A falusi származású szülők ugyanis – kiknek elődei még az 1800-as évek elején jöttek vidékünkre Szöged-Alsóvárosból, s miután végigjárták a törökkanizsai határt, s pár évtizeden keresztül dohánykertészként igyekeztek boldogulni a szikes szajáni földeken, közben telepesivadékokat is adva Gyulafalvának, hogy végül is Muzsla község alapítóihoz csatlakozzanak a századvégen –, nos, e falusi származású szülők hét évvel a Gyuri fiuk születése előtt, a világháború előestéjén elhagyják Muzslát, s Nagybecskerekre költöznek.

Hét évtized, hetven esztendő! Micsoda sok – zavaros és szennyes, tisztuló és mérgező – víz folyt le azóta mai jubilánsunk olyannyira szeretett s képein, rajzain annyiszor megörökített *almazöld Begáján*, miközben a szülőváros Nagybecskerekéről Veliki Bečkerekre, majd Petrovgradra, s aztán ismét Nagybecskerekre és ismét Petrovgradra, 1946 októberében pedig Zrenjaninra keresztelkedett.

Sok és sokféle víz folyt le a Begán kétségtelenül, s közben egyre fogytak, fogyatkoztak és tovább fognak azok a néhai kortársak is, akik a húszas és harmincas években a koraérett rajz tehetséggel, a csodagyerekként számon tartott Szabó Gyurival rótták e Bega-parti város ódon utcáit, itt, nem messze, a *túlci-rádás megyeháza* tövében, a feudális Magyarország e jellegzetes emlékműve tájékán, amely a fiatal Becskerekeli Szabó György emlékezetében úgy rögződött meg, mint egy zord és peckes épülmény, mely *előkelő fennsőbbiséggel tekint le a hetipiac tarka nyüzsgésére...*

* Elhangzott 1990. szept. 26-án Zrenjaninban, a Becskerekeli Szabó György Emléknapi első rendezvényén

Hét évtized, hetven esztendő: vajon vannak-e még valahányan a szülővárosban, akik pontosan tudják, hol is állt az a *rideg bankház*, az a főutcai, a nagy gazdasági világválság előestéjén már csak *pangó, tessék-lássék bank*, mely végül is tönkremegy, ám előtte még a földszinti cseléd-, illetve házmesterlakásban hajlékot ad a muzslai jövevényeknek és szülőházat második fiúgyermeküknek? S mi lett időközben ama *csókligeti teniszpályával*, ahol ma esti ünnepeltünk már öt-hat évesen az első garasokat kereste labdaszedő s a Begáról nehéz vödörkben a pályalocsoláshoz vizet cipelő gyerkőcként? S mi lett időközben ama *Sólyom Kávéházzal*, melynek teraszán első munkaadói, a teniszező úrifiúk el-el sörözgettek csendesen az andalító cigányzene mellett, mialatt a terasz előtti fák árnyékában a saját fajtájából való pénztelen fiatalok és felnőttek amolyan *zeneélvező ingyenközönség* módjára csellengtek, ödöngtek az úri örömök peremére szorulva? Csakugyan, mi is lett e nevezetes, jubilánsunk egész életútját is egyféleképp meghatározó teniszpályával, ahova első tömény létélménye s egyben művészléménye is oly tartósan kötötte őt?

„Hatéves lehettem, és labdát szedtem a csókligeti teniszpályán.

Béke volt, jólét, augusztus.

Este kilenc óra lehetett.

A bronzszínű és fehér sávos teniszpálya árva volt, kihalt, csupán néhány labdaszedő társammal locsolgattam a pályát, és vödörkben cipeltem a vizet a Begáról.

A közösök kaszárnyájából takarodót fújtak, és a föld párás, meleg lélegzettel pihedett. A fák fáradtan lógatták karjukat, és a sűrű homály óvatosan lopakodott az ágak közé.

A levegőben vaksi denevérek röpködtek titokzatosan és céltalanul.

A környékbeli villák teraszán villany égett, vacsorazaj és beszélgetés hallatszott.

Tücskök ciripeltek álmosítóan, és távolról, elmosódva, egyhangú békazene hangzott.

Az ég tiszta volt, s mint a csillogó ezüstpénz, hold ragyogott ki a dús és sötét lombú fák közül.

Álltam a pálya közepén, mellettem egy vödör Bega-vízzel, és vártam a sort, hogy azt belédöntsem a rózsás bádoggannába. Álltam, néztem a holdat, az eget, a sötét fákat, és éreztem, hogy mindez szép, gyönyörű, és elfogott valami meleg, gyerekes áhítat.

Talán a végtelenség érzetével találkoztam, talán a természet harmóniájának meleg szava csendült meg először bennem?

Nem tudom.

Élményem lett. Első nagy élményem.

Egy törekvés született az élményből.

Visszaadni azt valamilyen formában, alakban. Felidézni a maga valóságában.”

Megszületett hát a festő. A csodagyerek rajztehetség. Akiről már tizenöt éves korában főcímben jósolja a legendás *Torontál* utódlapja, a *Híradó*: „Egy becskerekeli házmester-lakásban lakik a jövő egyik csodás igérete”... Aki egy év múltán, az őstehetségek 1936-os újvidéki tárlatán nyílt szintéren és vajdasági viszonylatban is bizonyítja: nem holmi lokálpatrióta elfogultság fogalmazta a *Híradó* nevezetes jövendölését...

Az elsős középiskolás ekkor még anyanyelvén tanul a petrovgradi gimnáziumban, de az érettségig hátramaradt három osztályt már szerb tagozaton folytatja, mivel a hatóság időközben felszámolta a főgimnáziumi magyar oktatást. Szerencsére a helyi kisebbségi önszerveződés két legjelentősebb intézménye, a Magyar Közművelődési Egyesület – mely ekkor, a harmincas évek második felében már háromnegyed évszázados múltra tekint vissza, s közelmúlti jeles eredményei között okkal tartja számon a Szenteleky Irodalmi Társaság megalapítását, a becskerekeli művésztelep létrehozását s a művészettörténeti jelentőségű, 1931-es nagy tárlat megrendezését is –, valamint a Keresztény Ifjúsági Egylet közös erővel felkarolja az ifjú tehetséget.

Ő pedig a magyarországi népiesek mozgalmának s az egységes kisebbségi világnézetet hirdető erdélyi irodalomnak az ígézetében már legelső, a becskerekeli *Ifjúság* 1938-as évfolyamában megjelent írásában nemcsak a falukutatást szorgalmazza, hanem a kisebbségi mezőgazdasági szövetkezetek, hitel- és önszervező szervezetek létesítését, s a fiatal magyar értelmiségiek, diákok öneszmélését és a kisebbségi közéletbe való bekapcsolódását is. A második publikációjában pedig – jellemző módon – már a jugoszláviai magyarság demográfiai alapproblémájával, a népszaporulattal foglalkozik meglepő, tizennyolc életévre rácafoló érettséggel és analitikussággal.

S közben a helyi Ifjúsági Egyletben diákmozgalmat szervez és irányít, melynek hatóságai a Dél-Szerbiában tanuló magyar diáktársaihoz is elérnek, s ipari tanulókból és gimnazistákból anyanyelvű önképzőkört is létesít – a legális, a hatóságilag engedélyezett *anyanyelvű bibliaóra* fedezékében... De ugyanakkor szerb diáktársainak is tart önképzőköri előadást a szerb irodalomról, természetesen: azok anyanyelvén, szerb nyelven.

‘ S ekkori szellemi alapállására jellemzően, nem a „tisztá” irodalmat hirdető *Kalanyának*, s nem is az erőteljesen osztályharcos *Hidnak*, hanem az ún. „kis Híd”-nak, a *Vojvodinai Szemlének* az elkötelezettje s becskerekeli terjesztője, mivel az a kisebbségi kérdésben jóval meghaladja a bolsevizmus akkori álláspontját.

Az ifjú tehetség és a szülőváros kapcsolatának e szükségképpen hézagos vázlata még hézagosabb lenne, ha nem tennénk említést a gimnáziumi rajztanárról, az orosz emigránként Petrovgradra került festőművésze, Alekszandar Lazsecsnikovról – aki előtt az ifjú tanítvány, immár zágrábi bölcsészként, egy meghitt tárlatkritikával tiszteleg –, s különösen dr. Gyenes Viktorról, a kiváló

műértő ügyvédről, aki a csodagyerek egész képzőművészeti kibontakozását atyai gondossággal kíséri végig, s évek során át nemcsak modern szakirodalommal, alapos és szigorú műbírálattal, de anyagilag is hathatósan támogatja – miként erről jubilánkunk nevezetes felnőttkori önéletrajzi esszéje, a *Séta bölcsőhelyem körül* tesz halától izzó, szép tanúságot.

Tisztelt emlékező közönség! A mondottakkal csak arra szeretttük volna felhívni a figyelmet, hogy a Becskerekről 1940 őszén Zágrábba, majd onnan a hírhedt NDH kikiáltása után Pestre távozó ifjú alkotóemberünknek és szülővárosának már az indulás sorsdöntő – mert személyiségmeghatározó, szellemi arculatot kialakító – éveiben is kölcsönösen termékeny volt a kapcsolata: a város befogadta és támogatta a koraérett, képzőművészi és kritikusai tehetségét korán kibontakoztató szülőttét, miként ő is magáévá tette szűkebb és tágabb közönségének létproblémáit. Ilyen szempontból egészen természetesnek látszik, hogy már tizenéves fejjel fölvette s haláláig következetesen használta – 1945 után, érthető módon, csupán iniciálé formájában – a *Becskereki* művésznevet, nyilván nemcsak *formális* megkülönböztetésként a honi névrokon kortárstól, Kun Szabó Györgytől.

S ez a kapcsolat nem vesztett intenzitásából a háborúval derékba tört zágrábi és pesti egyetemi tanulmányai után sem. Ellenkezőleg, még szorosabbá vált.

A Magyarország német megszállásakor a szülővárosba végleg visszatérő B. Szabó ugyanis kettős – közéleti és alkotó értelmiségi – energiával veti magát a háborús eseményekkel megbénított bánáti magyarság rémült közönyébe, rezignált passzivitásába. 1944 októberétől Észak-Bánát Egységes Népfelszabadító Frontja grafikai és képzőművészeti előadója az átmenetileg ismét Petrovgraddá lett szülővárosban, ahol 1945. május elsejére – az egész országban az elsők között – megszervezi az antifasiszta alkotók tárlatát. Az év május 15-én pedig a petrovgradi Magyar Közművelődési Közösség alapító titkárává választják, s ilyen minőségben e Közösség műkedvelőivel – a mai Madách Amatőrszínház úttörő elődeivel – megszervezi az első magyar színelőadást Vajdaságban: Nyárai Rezső rendezésében s B. Szabó ihletett bevezetőjével 1945 júliusában a Városi Színházban bemutatják a *Lúdas Matyit*. Agilis kultúraszervezőnk ezt követően, 1945 szeptemberében a Városi Múzeumban megrendezi a vajdasági képzőművészek első háború utáni tárlatát, miközben a Magyar Közművelődési Közösség helyi iskolabizottságának és népegyetemi szakosztályának tagjaként több nyilvános előadást tart, s előad az első tanítóképző tanfolyamunkon is, ugyanakkor pedig a város igen tevékeny küldötteként tagja a Vajdasági Magyar Kultúratanácsnak, illetve igazgatóbizottságának és titkárságának is.

Az ifjú *közéleti* ember, a magyar demokrata néptribün viszont ekkoriban kettős poszton tevékenykedik, ám egyazon odaadással. Egyrészt ugyanis az Egységes Népfront kiemelkedő tisztségeit tölti be – Petrovgrad kerületi egy-

ségfrontja intézőbizottságának titkára, s egyúttal a felső-bánati Egységes Népfrent önálló magyar tagozatának a titkára is –, másrészt pedig a konstituálódó új közigazgatás jeles személyisége: Petrovgrad városi és kerületi népbizottságának is tagja, egyúttal pedig a város küldötte a tartományi parlamentben, az ún. Főbizottságban, amely Vajdaság népképviselőjévé választja, s ilyen minőségben részt vesz az AVNOJ III. ülészakának munkájában.

Jellemző, hogy e több személyre szabott, de egymagában és egész emberként vállalt hármastevékenység – a kultúraszervezői, a politikai és a közigazgatási – mellett a huszonöt-huszonhat éves B. Szabó Györgynek még arra is futja az energiájából, hogy 1945 tavaszától 1946 őszéig, az újvidéki Pedagógiai Főiskola Magyar Tanszékére való áthelyezéséig a *Szabad Vajdaságban* és *Magyar Szóban* viszonylag folyamatosan tudósítson a szülőváros és Észak-Bánát magyarságának új, demokratikus irányvételéről. Arról, hogy szűkebb és tágabb szülőföldjén is olvad a dermedtség, s nehezen bár, ám mégis indul – ismét kisebbségben, de a réginél ígéretesebb távlatokkal – az itteni magyarság köztevékenysége is. És kell-e külön hangsúlyoznunk, hogy mindebben mekkora személyes szerepe volt B. Szabó Györgynek is?

Az Újvidékre való áthelyezéssel látszólag megszűnik a szülőváros és jeles szülőtte bensőséges kapcsolata. De csak látszólag: alig néhány év múltán, képzőművészi leltárt készítve magának, szerzőnk úgy találja, hogy *„rajzai nagy részét zrenjanini tájképek alkotják, s az a szándéka, hogy e grafikai gyűjteményét kiegészítve Az én városom címen önálló mappában publikálja”*...

Tisztelt közönség! A Vajdasági Magyar Nyelvművelő Egyesület kezdeményezésére s a zrenjanini Petőfi Sándor Művelődési Egyesületnek és Madách Amatőrszínháznak, valamint a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaságnak a támogatásával ma este létrejövő Becskerek Szabó György Emléknepok intézménye természetesen nemcsak *Az én városom* címen tervezett képzőművészeti mappa kiadásával járulhatna hozzá írónk és művésznk életművének kiteljesítéséhez.

Hisz például helytörténeti kutatásokkal az eddigieknél alaposabban tárhatnánk fel jubilánsunk becskerek élet- és alkotószakát.

Összegyűjthetnénk vagy legalábbis regisztrálhatnánk az intézményekben és magánszemélyeknél, itthon és külföldön lappangó, csupán részben számba vett képzőművészeti alkotásait egy kisgaléria létrehozásának távlati céljával.

Begyűjthetnénk és publikálhatnánk az életéről és munkásságáról szóló kritikák, cikkek, tanulmányok és emlékezések bibliográfiailag már föltárt vasokötetét.

Kísérletet tehetnénk a tájainkon még meglehetősen reménytelen vállalkozásra is: levelezésének begyűjtésére, és így tovább.

Aligha férhet hozzá kétség, hogy a zrenjanini székhelyű Emléknepok intézménye ilyen és hasonló és megannyi más vállalkozással az elkövetkező években

maga is pótolhatatlan hozzájárulást adhatna a város jeles szülötte életművének kiteljesítéséhez.

A szabói életmű tevékeny ápolása azonban, természetesen, nemcsak nemes *cél*, hanem ugyancsak nemes, a legjobb értelemben vett *eszköz* is lehetne. Mire gondolunk?

Az újvidéki Forum Könyvkiadónál megjelenő, öt kötetre tervezett életműsorozat eddig megjelent kötetei is arról tanúskodnak, hogy ez a kétpólusú – írói és képzőművészeti – opus a maga közírói, kritikusi, irodalomtörténeti, képzőművészet-elméleti, művelődés- és iskolapolitikai s egyéb témakörével hálás *apropója* is lehetne az évenként megrendezendő szaktanácskozásoknak, írói, kritikusi, képzőművészeti, pedagógusi és közéleti kerekasztal-értekezleteknek és szimpóziumoknak, amelyek a szabói életmű témaköréit körüljárva a jugoszláviai magyar irodalom és kultúra, tanügy és közélet, tudomány és művészet *mai* és *holnapi* problémáit, elvégzésre váró feladatait, tervezni- és tennivalóit tartanák állandó napirenden. Lehetőleg a szabói életmű sajátos szellemisége jegyében, természetesen.

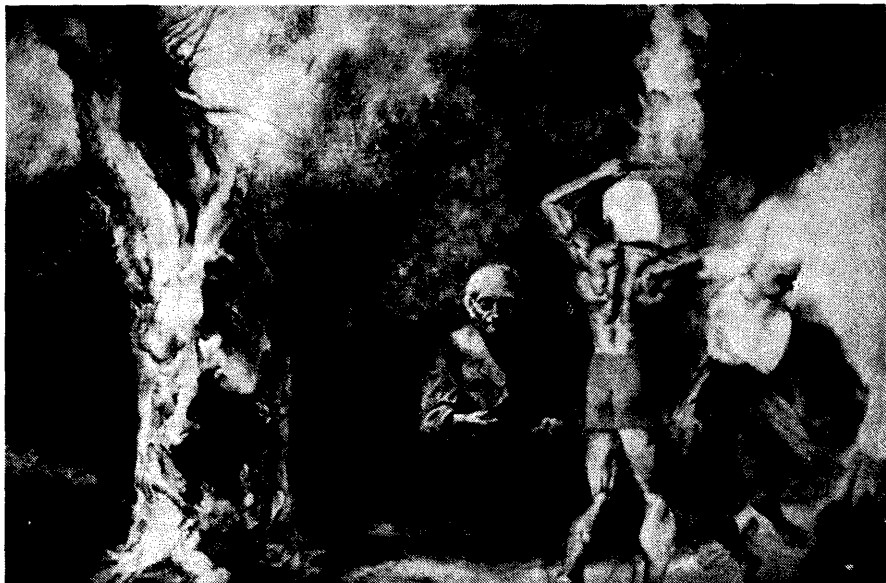
Márpedig milyen szellemi hagyomány továbbéltetésére is nyújt kiváló alkalmat és ösztönzést, nézetünk szerint, ez az életmű?

Sommásan fogalmazva: olyanra, amelyet jelen soraink főcímének paradigma-tikus fogalmai jeleznek.

Vagyis szerintünk mindenekelőtt olyan szellemiség továbbéltetését kínálja ez az életmű, amelyben az *ittheniség* (bánátiság, délvidékiség), s a *magyarság* és *euro péerség* (nemzetköziség) megbonthatatlan szintézist alkot. S amelynek közelebbi, szembeötlően *szabói* összetevői mindenekelőtt ezek lennének: szenvedélyes *álmodó- és tervezőkészség*; a *konkrét* térben és időben, ám ugyanakkor *távlatokban* való gondolkodás igénye; a szellemi tevékenységek *életességének* programja; a kultúra, tudomány, irodalom és művészet *közösségi értelmének* állandó keresése; az *egyéni* alkotó s az értő és tevékeny *publikum*, különösképpen a kisebbségi publikum sorsszerű egymásrautaltságának hite; a *praktikus* esztétizmus, mely az élettér, életközeg, életvitel egészére is irányul s nem pusztán az egyedi műalkotásra; nem utolsósorban pedig: a folyamatos, ismételt, végenincs *szellemi megújulás*, illetve a mindenkori *korszintű modernség* ösztönzése, sürgetése és kritikai számonkérése irodalomban, művészetben, tudományban, kultúrában és életformában egyaránt.

Tisztelt jubiláló közönség! Becskereki Szabó György életműve közel sem utolsósorban az önöké is, a város és Bánát *mai* polgáraié, tanulóifjúságáé, magyar és más anyanyelvű művelődési dolgozóié, pedagógusaié, irodalmi és képzőművészeti publikumáé. Hogy mivel tud majd a szülőváros és környéke az Emléknapok révén is hozzájárulni ennek az életműnek a tevékeny ápolásához, s milyen hagyományelemeket vállal majd föl belőle: ez önöktől függ mindekenélőtt. A mondottakkal s a B. Szabó György írói életművéből szerkesztett,

most felhangzó gondolatkolázsunkkal éppen ezért csupán szubjektív emlékeztetőt szerettünk volna nyújtani. A voltaképpeni – reméljük: tevékeny és termékeny – kollektív emlékezők azonban Önök lesznek, s mindazok ma és holnap, akik számára éppúgy nem közömbös Bánát s az egész jugoszláviai magyar nyelvterület anyanyelvű és soknyelvű kultúrájának az ügye, mint ahogy jubilánsunk számára sem volt az kegyetlenül rövid élete egyetlen szakában sem.

DIKTÁTOROK KOMÉDIÁJA

Pillantás a Világszínpadra

V A R G A Z O L T Á N

Több mint két hónap is eltelt már drámai eseményekben gazdag századunk egyik legdrámaibb eseménye óta, de ami történt, ma is foglalkoztat még. Különös is lenne, ha nem így történe. Mindenekelőtt azért, mert a nézők millióival együtt lehettem szem- és fültanúja annak, aminek bekövetkeztét – természetesen – vártam. Nem egyedül, de jóval előbb már, semhogy leragadni kényyszerültem volna a képernyő elé.

Egyszerűen, mert ami nem hajlik, törik. Bizonyára az a barátom is így érezte ezt, aki nem is sokkal a törés előtt még holmi „attól függ, milyen is lesz majd Nicu Ceausescu politikája”-féle kijelentéseket is megengedett magának. Szándékolt sötéten látásból, de nyilván kellemes csalódást várva. Vagy csupán hogy ellentmondjon, bosszantson.

Nem mintha a fordulat gyorsasága végül is nem szárnyalta volna túl legvéremesebb reményeimet. A legvégén már azzal is, hogy szinte pontról pontra igazodott vágyképeim menetrendjéhez. Mivel a bukaresti nagygyűlés meghirdetését is hírül véve egyszerűen képtelen vagyok elhinni már, hogy ne legyen határa ott is... Minek is vajon? Mondjuk talán, hogy a birkásitottság állapotának. Ezért is meredek még inkább a képernyőre, váltok államásról állomásra a rádión, mit sem törődve a nyelvi akadályokkal, hátha a román nyelv bőséges nemzetközi szókincséből valamit mégis megértek. De még a zenével kitöltött hosszú hallgatás is felszítja egyidejűségsszomjamat, főleg ahogy egyre sokatmondóbb lesz. Így sikerül elkapnom a fordulat bejelentésének pillanatát is, mindezekelőtt a „dictatorul” szónak köszönhetően.

Valójában azon csodálkozva csak, hogy reményeim forogatókönyve bevált, minden aszerint történt.

Még ha sok részlet kapcsán is felmerülhet, mit is láthattam. Tragédiát vagy komédiát-e? Mindenekelőtt a kondukátor-házaspár sorsát beteljesítő hadbíró-sági tárgyalás nézésekor, mivel az, függetlenül attól, hogy szükségszerű-e vagy sem, szükségszerűen „optimista tragédiába” ágyazott komédiának hat. Drama-

turgialilag is tökéletesnek, egyben pedig az ezópusi állatmesék naivan tiszta moráljának jegyében fogantnak is, hiszen a sorsát megpecsételő rögtönítelő bírásokodást még maga a diktátor hirdette ki. Ámde komédiává mégsem ezért lesz igazán, nem is amiért „megrendezték”, illetve amiért minden olyan per, melynek kimenetele eleve nem kétséges, akár ártatlanok, akár bűnösök felett ítélkezzenek is benne, óhatatlanul minősül komédiává. Hanem mert a kondukátor házaspár, amellettt hogy nyilvánvalóan tisztában van a rendezvény komédia voltával, maga is komédiát ad elő. Tökéletesen és tudatosan játszva végig a szerepet, ami mindkettejük tébolyából adódik – így, igen, mivel a tudatosság és téboly közti ellentmondás itt látszólagos csak. Akkor is, ha a film tanúsága szerint mintha nem is lennének igazán tisztában azzal, ami velük történik. Nem mintha nem tudnák, mi vár rájuk, hanem mert az elkerülhetetlen vég szintén a szerep része, ebben is „oldódik fel” az ellentmondás, a szerephez való tökéletes hasonulásban, abban, hogy a valamikor elkezdődő és mind torzabb szerep végül is tébollyá válik. Paradox módon mégis a tudatosság hiánya folytán, annak az önellenőrző tudatosságnak a híjával, ami ahhoz kellett volna, hogy ne alakuljon tébollyá. Ezért nem „szimpla” komédia, amit látunk, hanem – egyértelműen – abszurd komédia is.

Nem mintha tragikomédia is lenne, vagy a kondukátor és b. neje tragikomikus emberpár éppen. Dehogy is, semmiképpen sem. Mivel a tragikomikus hősből mindig van valami csetlő-botló esendő, ezért nem lehet *A diktátorban* tragikomikus Chaplin sem, legalábbis nem a címszerepben, hanem tulajdon alteregójaként, az egyszerre kétbalkezes és életrevaló zsidó borbély szerepében csak. De nem testesíthette meg ez az iszonyatos házaspár a shakespeare-i értelemben vett „negatív tragédia-hősöket” sem, III. Richárdot idézően, az „úgy döntöttem, hogy gazember leszek” jegyében fogantakat, pedig házaspárról lévén szó, a Macbethtel való egybevetés akár még csábító is lehetne. De hát „Elena császárné” Lady Macbethnek végtelenül közönséges és kisszerű, legfeljebb véresség dolgában növekszik e monumentális shakespeare-i nőalak sokszorosára, „fékezhetetlen anyagáról” is aligha beszélhetünk, hiába hoz világra szörnyszülött fiút is, a trónra törő skót thane hitvesének visszataszító karikatúrája lehet mindössze. Hogy valóban belerüg-e örébe, ahogy azt a film nézői közül sokan megfigyelték, a többszöri megtekintés ellenére sem tudom észrevenni, ámde kameráknak is szóló teatralitása úgy fejezi ki magára erőszakolt látszatófényét, mintha fel sem merülne benne, hogy valamiért most felelni kell, ezért nem képzelhetjük el Lady Macbeth módjára a lelkifurdalás örületében bolyongani palotája folyosóin, ha korábban vannak is nyugtalan éjszakái, csakis a hatalom elvesztésétől tartva lehetnek. Ám amikor a „Kárpátok géniusza” mindkét kezével egyszerre legyint, ebben azért benne van a „játszma” elvesztésének beismerése, némileg romantikus képzeteket keltőn, még valami ördöggel kötött szerződés lejártát felidézőn is, de mivel mozdulatában az „ezek-

nek én úgyis hiába beszélek” képzelt fölénye is benne rejlik, ez is az abszurd komédiát jelezheti csak.

Akkor is a tragédiához nélkülözhetetlen „nagyság” hiányát, ha eszünkben sincs attól tartani, hogy képtelenül bizarr ötletként bárkinek is tragédiaként támad kedve megírni a Ceausescu házaspár sorsát. Ők ketten ugyanis, ahogy nem is tőle kapták, nem az irodalomnak adták fel elsősorban a leckét, hanem inkább a pszichológia és a pszichiátria tudományának. Akkor is, ha az író, vélt mindentudása birtokában, szívesen kontárkodik bele ezekbe a tudományokba. Annál is inkább, mivel lélekbúvári és lélekgyógyászati szempontból éppen az tetszik külön érdekességnek, ami a Macbeth emlegetésére készítet: vagyis hogy itt nyilvánvalóan két kivételesen agresszív, elképesztően tudatlan és mindvégig annak is megmaradó ember egymást erősítő egymásra találásáról van szó, „szövetség-házasságáról”, ha úgy tetszik, végkifejletében egy „pozitív visszacsatoláson alapuló kettős tébolyról”. Ami azonban egy szociális szemlélet tükrében kevésbé tetszik tébolynak, mivel ez valamit mintha mégis csak feltárna e téboly szerkezetéből. Egy valamire ugyanis „azok ketten” mégiscsak büszkék lehetnek: ők alulról jöttek. Nyersen és nagyban adagolt életközegként kapva az erőszakot, alfája és ómegájaként mindennek, úgy ábrándozva csak kezdetben a hatalomról, mint Brecht mosogatólánya, aki magát kalózok szeretőjeként álmodva élvezi a fejek hullását. És hát századunk történelme, hála az erőszakot hirdető ideológiáknak is, ilyenféle, már-már népmesei ihletésű, királyságokat hódító karrierek kibontakozását is lehetővé tette, függetlenül attól, hogy akik ezek valamelyikének jegyében indultak útnak, hittek-e benne, s kezdetben-e csak vagy mindvégig összeegyeztethetőnek tartva a meghódított aranypalotát hitvallással. Figyelembe véve, hogy a kettő szétbogozhatatlan egybefonódása megint csak a szociálisan és kulturálisan hátrányban levőknél számít igazán természetesnek, na meg, hogy a felelősségtudattal gyakorolt hatalom, holmi demokratikus követelményként is degenerált értelmiségiek betegsége, nem is túl mélyen gyökerezik a történelemben. Európa legeurópaibb részein sem, hát még annak peremvidékén, ahol „gazemberség” ügyében dönteni aligha lehet szükség tudatosságra, mivel az inkább magától érthetődő velejárója a hatalomnak. Úgyhogy a csúcsra jutva, mi sem természetesebb, mint fenékgig élvezni ki az elentmondást nem tűrőn kiadott ukázok gyönyörűségét éppúgy, mint a javakban dúskálás örömeit – úgy, mint ami megillet minket. Aranykort hirdetve tömegnyomor közepette, státusszimbólumnak tekintve a megyénként szétszórt rezidenciákat, luxusjachtokat vagy a színarany vízcsapokat a fürdőszobában.

Vagyis igen, téboly ez a javából, ámde megfelelő milióból kinőtt. Olyannak tébolya, akiket a kultúra, a művészet és az irodalom nem annyira megfertőzött, hanem inkább érintetlenül hagyott.

Akár még a „nagyság” fogalmát illetően is, amelynek életrehívásában és fenntartásában különben az irodalom is ludas lehet.

Annál inkább, mivel itt mindjárt a tudvalevőleg Shakespeare- és tragédiaellenes Tolsztoj tézise is felötlük: nincs ott nagyság, ahol nincs egyszerűség, jóság és igazság. Vagyis hogy az irodalom és művészet által kultivált ilyenféle nagyságfogalom az erő és a hatalom kultuszán alapulva valójában annak felemelése a nagyság szintjére, ami voltaképpen csak kegyetlen, embertelen és aljas lehet.

Még ha legalább ennyire bűnös itt az is, amire napjainkban mindent rá szokás kenni: mármint a történelem, olyanoknak kínálva szerepet, akik azt nem a színpadon játsszák. A századunkban egymást váltó, sőt többedmagukkal egyidejűleg is fellépő diletánsoknak. Ámbár az újkori cezaromania tünetcsoportja létrejöttében alighanem csak a prototípust megteremtő Napóleon esetében lehetett bizonyos szerepe az irodalomnak, illetve a „nagyságmodellt” eredetileg kialakító antik történetírásnak semmivel sem kevésbé. Még ha ennek a nagyságnak, amennyiben képesek vagyunk nem napjaink etikai normái szerint minősíteni, lehetett is némi alapja: civilizátori szerepkörben például. Bár a Julius Caesarok, Octavianusok és Vespasianusok mellett ott volt Caligula is, alighanem azért is legkifejezettebb őstípusaként a kondukátoroknak, mivel az „Elvtársat”, amikor tudósi babérokra áhítózó asszonyát teszi meg az akadémia elnökévé, mintha ugyanaz mozzatná, ami a „csizmácskát” (Caligula latinul ezt jelenti) is motiválja, amikor a szenátussal lovát konzullá választatja: mindkét esetben egy formálisan független testület megalázásának szándéka, bár voltának hangsúlyozása. És persze Nero, Domitius... Ám ami az új- és legújabb kor diktátorait illeti, szerepük már mindenképpen csak negatív lehet. Ideértve Bonapartét is, bármennyire hordozója legyen is egyfajta civilizátori szerepnek, mindenekelőtt amiért hódításai nyomán a feudalizmus maradványait rombolja le Európában és lépteti életbe a polgári rendet, emiatt is tapad hozzá tartósan a nagyság nimbusza. Ami már a maga idején is sokban emlékeztetett századunk „személyi kultuszaira”, és amit először talán kiváltott híveiből (Goethéből is például), de aztán meg is követelt környezetétől. Nem utolsósorban az antik Róma nagyságeszményének középpontba állításával „imperátorivá” módosítva azt az antikvitáskultuszt, ami a forradalom, illetve a jakobinus diktatúra idején még a köztársasági Róma erényeinek magasztalásában mutatkozott meg, mindkét változatában színpadiasan és színpaddá változtatva magát a történelmet is: „hősökben” gondolkodva és „nagy tettek” során fogva fel, ami a múltban történt. Középpontjában a „dicsőség”, a *gloire* kategóriájával, előre történelmet látva mindabban – ami csupán utólag lesz történelemmé. Valahogy úgy csinálva történelmet, ahogyan az az író ír regényt, aki mindenáron tetszeni akar olvasóinak, pedig lehet, hogy éppen ezért nem tetszik. Persze olvasója válogatja... Csak hát napjaink történelmi tapasztalatainak birtokában valahogy úgy tűnik, mintha éppen mindaz előtt hódolna, amit hódítva eltörölni szeretne: különben miért aggatná magára és Európa-szerre trónra ültetett atyafiságára a feudális gyökerű, majd „abszolúttá” növekedett európai monarchiák pati-

nás relikviáit. Mindazt, amit címetül és rangostul egyik-másik kínálkozó történelmi pillanatban talán csakugyan elsöpörhetne. Hogy ez ma valóban jó lenne-e számunkra, persze, kérdéses. De hát nem is ez az érdekes itt, hanem inkább az, hogy Európa, mint a történelem színtere (színpada) klasszikus értelemben vett „nagy tettek” számára, alighanem az ő idejében nem kínál igazán lehetőséget. Időközben mégiscsak eltelt másfél-kétezer esztendő, nemcsak a kereszténység született meg, majd a reneszánsz is, egyszer már felszínre hozva az antikvitás kultuszát negatív, politikai értelemben is, reformáció és ellenreformáció, a felvilágosodás a „felvilágosult abszolutizmussal” is együtt, hanem annyi más, az életet és a történelmi mozgások feltételeit egyaránt megváltoztató találmány mellett az, ami nélkül a fenti folyamatok sohasem mehettek volna végbe: a könyvnyomtatás is. Alapvetően változtatva meg a „cézári típusú nagyság” számára az érvényesülés feltételeit – s elsősorban katasztrófák okozójává az ilyenféle személyiségjegyek hordozóit. Dilletánsá fokozva le és patológikussá torzítva őket, jobban mondvá az általuk eljátszható szerepet, ami a történelem korábbi szakában, így az antik Róma korában is még „normálisnak” számított. Holmi ideális történelemszemlélet látószögéből nézve későbbi korokban anakronisztikusnak mutatva meg ezt a bizonyos szerepet, ám meghatározott történelmi feltételek mellett mégsem vonva meg eljátszásának lehetőségét az önjelöltektől – sok tekintetben éppen a mitikus és voluntarisztikus történelemlátással is összefüggésben. Ezért mondhatjuk, hogy a XX. századi Európa nagy és kis diktátorai már végképp csak pusztulást és romokat hagyhattak maguk után, amiért is nagyságuk legendája napjainkban nem is igen éli túl őket. De mintha ezért is igyekeznének maguknak „idejében” szobrot emelni. Végtelen narcizmusukban persze mindig azt remélve, hogy még életükben biztosíthatják a halhatatlanságot a maguk számára.

Amely igyekezetük, a dolgok logikájából adódóan, természetesen sikerrel is jár. Nem feltétlenül abban a formában, ahogyan eredetileg képzelték, bár lehet, hogy a minősítés, a „történelem bizonyítványa”, nem is igazán fontos számunkra, fontosabb a pusztá lenyomat a történelemben. Az átvitt értelemben vett halhatatlanság természetesen, az, ami a szellem embereinél szintén ott munkál – alighanem a nagyon is valóságos halállal szemben, de náluk valóságos „adni akarásban” jutva kifejezésre. Vagy ha abban nem is, hát az alkotásba való belefeledkezésben, ami jelentheti a halálról való megfeledkezést is, nyilvánuljon ez meg akár az utókorra hagyatkozásban, akár pedig a vele való nem törődésben. De mindenképpen az építésben, és nem a romlásban, írnam le itt szívesen, ha nem jutna eszembe, hogy az építkezési mánia ismét csak tipikus diktatori vonás. Mármint a grandiózus építkezés megszállottsága, elválaszthatatlanul a romlás kényszerétől, mintegy az „elpusztítani mindent, ami előttem volt, mivel most én következem” jegyében, de a múlt „dicsőségének” bűvöletében élve is, azon „nagyokéban”, akiket minden áron meg akar haladni, és akikre a ma-

guk idején szintén a megalomániás építkezési láz volt jellemző – akkor is, ha ennek köszönhetően csakugyan építészeti remekeket hagyományoztak az utókorra. Mert csakis a nagy méretek, a lenyűgöző vagy éppen tömegükkel mindent agyonnyomó arányok imponálóak, nyilván ezért is gyűlöletesek és kicsik a bensőségesek, a harmóniájukban meghittséget sugárzók és emberi lépték szerint épültek vagy csak valóságos emberi szükségleteket kielégítők, a menedéket nyújtók, az emberi függetlenség utolsó maradványait magukban rejtők, ezért is kell őket földgyalival leborotválni. Elias Canetti Hitlerről írt esszéjében jellemző vonásként említi a bombasztikus terveket a Champs-Élysées-t többszörösen meghaladó sugárutakról, mint a mindenáron való felülmúlás kényszerképzetét. Ugyanolyan tünetként, mint a hadi dicsőség hajszolását, megjegyezve, hogy Hitler talán sohasem kezd háborút a Szovjetunió ellen, ha Napóleon nem indítja meg a maga oroszországi hadjáratát – Moszkvát Hitler földig kívánta volna leromboltatni, alighanem Karthágó sorsának példája nyomán. Vagyis a diktátori ambíciókat, legyen szó építésről vagy rombolásról szó szerinti vagy átvitt értelemben, mindig a múlt példái határozzák meg. Nem mintha figyelmen kívül lehetne hagyni a múltat, enélkül semmilyen politikai tevékenység sem képzelhető el, csak hát a diktátori alkat, a féktelen hatalom- és becsvágytól fűtött személyiség, mindig a hajlamának megfelelő momentumokat választja ki a történelemből, ezeket nyilvánítja legfőbb mozgatóerejének, „lényeglátásában” nagyon is fontos tényezőket hagyva figyelmen kívül. Hódító tervek esetében például azt, hogy Európában a Római Birodalom bukása óta nem jött létre a kontinens nagy részére kiterjedő impérium, Nagy Károlyé is viszonylag hamar részeire hullott, nyilván amiért Európa nem oszlott már „civilizált” vagy „barbár” részekre, tájegységeinek fejlettsége közt nem volt többé nagyságrendi különbség. Aligha véletlen, hogy a különböző nyugat-európai monarchiák Európán kívül tesznek szert földrésznyi gyarmatbirodalmakra, inkább a konkvisztádori kincsvágynak és a nyereszkedő kalmárszellemnek, mint a césárian világhódító ambícióknak köszönhetően. Oroszország viszont főleg „hátrafelé” hódít, Szibéria üres térségeire és Közép-Ázsia muzulmán fejedelemségeire terjesztve ki uralmát. Hitler ennek ellenére „ezer évre” akar birodalmat alapítani Európa közepén, s erről szólva Danzig egykori polgármesterének, Rauschniggnek tulajdon „zseniális egyszerűsítő képességét” dicséri. Ami valójában nem más, mint az erőszak mindenhatóságába vetett primitív hit.

Azzal összhangban, hogy a diktátor, még ha úgy-ahogy művelt is, végső fokon mindig primitív személyiség. Valahol a mélyben, vagy talán nem is ott, az akaratosan toporzékoló, magát földhöz verő gyerek is ott rejlik benne. Időnként elő is bújva, életéből, az életrajzok tanúsága szerint, szinte soha sem hiányzik a dühroham, a mindent akaró gyereklélek tombolása, olvassunk bár Mohamedről, Nagy Péterről, Napóleonról, Hitlerről, egészen a kondukátorig, akit talán túlzott megbecsülés e világtörténelmi méretű példányok mellett emlí-

teni, de akinek különösen is visszatassító nyálfröcskölő dühkitöréseit nem is csupán Pacea tábornok könyvéből ismerhetjük. Ámbár ha hozzájuk vesélyességben nem is volt mérhető, az legfeljebb ugyanazért lehetett a világ szerencséje, amit a néhai dominikai törpezsarnok Trujillo tulajdon pechjének nevez: kis ország szülöttjeként képességeihez nem méltó térségben fejthette csak ki áldásos tevékenységét. Mellesleg a diktátor (ön)jelölt, ha teheti, ezzel is a nagy arányokhoz való vonzódást példázva, többnyire hátat is fordít kibontakozásához elégtelennek látszó környezetének. A példatár első látásra is gazdag: Napóleon, mint tudjuk, körzikaiként lesz Franciaország imperátora, Hitler osztrák, ha úgy akarjuk, „nem egészen németként” testesíti meg a rossz értelemben vett németiség kvintesszenciáját, Sztálin grúzból vedlik át rosszabbá minden orosznál. De akadnak antik példák is: Macedóniai Fülöp csak félig-meddig göröggként lesz Hellász egyesítője, fia, Nagy Sándor pedig a görögség exportőre már-már az akkori kultúrvilág felére kiterjedő hódításával. Vagyis a „peremvidék” megvetésre méltóan kisszerű, eleve nem elégíti ki az „óriáscessemő” csillapíthatatlan éhségét.

Azt, ami lényének leglényegét jelenti. De amit a diktátor típusú személyiség, időnkénti rohamaitól eltekintve, nemcsak visszafogni képes, hanem irányítani is tud, hasznára fordítani, szuggesztivitássá lényegíteni. Meggyőzően hatva, s ezzel keltve a zsenialitás látszatát is. Ha ugyan nem ez a zsenialitás. Meggyőzni valamiről környezetünket, ami eleve képtelenség, megvalósíthatatlannak látszik, az mindennek ellenére a bizonyosság erejével hat. Már mint a környezetre, arra a bizonyosra, amely azé, akié, vagyis az övé, a diktátoré, s azért az övé, mert beállítottsága, értékrendje, ideológiai töltete az övével azonos, valójában tehát nagyon is lehetségesnek és keresztülvihetőnek kívánja tudni, ami egy ideig számára is képtelenségnek látszik, vagy csupán túlságosan is kockázatosnak. Lenin is jobbára így kerül ki a bolsevik párt vezetőségének belső konfliktusából győztes vitapartnerként, holott valóságos ideológiai ellenfeleivel inkább gorombáskodni tud csak, semmint vitázni. Vagyis a diktátor meggyőző erejéről, éleslátásáról és tévedhetetlenségéről szóló legenda mindig csak ezen a körön belül érvényes. Ámbár racionális érvelés helyett itt is inkább szuggerál, az érzelmi zsarolás eszközeit vonultatja fel, megfélemlít vagy egyszerűen kifáraszt. Egészen „másképp gondolkodókkal” szemben mindig vitaképtelen, éppen mert elképzelhetetlen számára, hogy valamilyen „ügy” kimenetele valójában vitán, érveken múljon. Mert a vereség lehetősége elviselhetetlen, s a hatalomvesztés akkor is a halált jelenti, ha sikerül azt fizikailag túlélnie. Nagy akaraterevével féken tartott lappangó betegségei, amint azt Sukarno, Reza Pahlavi, Marcos, de akár Kádár vagy Honecker példája is bizonyíthatja, ilyenkor hatalmasodnak el rajta végleg, úgyhogy a konduktor házaspár esetében azért sajnálom csak némileg a gyors véget, amiért nem egészíthetik újabb adalékkal a fenti korántsem teljes példatárát. Méltósággal távozni, elegánsan „lelépni” a diktátor

mindenesetre sohasem képes, annál kevésbé, mert mivel a hatalom számára minden, valóságos magánélete éppúgy nincs, mint ahogy más pálya sem létezik a számára. Ha mégis lemond, mindig ahhoz a szerelmeshez hasonlóan teszi ezt, aki azért szakít, hogy könnyek közt visszahívják. Mintegy a hatalomhoz való kötődés erotikus jellegét sugallva, ámde kellően ráérezve a pillanatra, többnyire sikerrel is. Sohasem igazán a rációt, a tudatot célozva meg, hanem ami „alatta” van, az irracionális szférákat, lehetőség szerint a „népet”, amit mindig is irracionális erőként vesz számításba. Ezért érvényesül ott igazán, ahol a társadalom „nyájként” mutatkozik meg, ahol túl sem jutva még a nyájállapoton vagy nyájja (vissza)züll(eszt)ve, „karizmatikus vezérre” van szüksége – írastudatlansága és kiskorúsága következtében. Ezért a diktátor igazi terepe mindig a tömeggyűlés és tömeghisztéria, a „taps demokráciája”, egyénenként és titkosan szavazó polgárok, szócséplően vitázó parlament helyett. És mert a tömeg fanatizálása, szavakkal, hanghordozással, gesztusokkal, mimikával történő „lerohanása”, majd maga mögé állítása tulajdon ereje megsokszorozódásának érzet kelti benne.

Egyfajta kielégülést jelentve. Szexuális képzettársításra is csábítón, s mindenképpen valamit kompenzálva is.

Mert gyakran előnytelen külsejű, vagy ha eredetileg nem is az, személyiségi torzulása folytán fokozatosan azzá válik. Többnyire alacsony termetű, néha éppenséggel a törpeség határán már. De nem ritkák a nyilvánvaló fogyatékoságok sem: Shakespeare alighanem a lényegre tapint, amikor a maga III. Richárdját púposnak mutatja meg, függetlenül attól, hogy az „eredeti” a történetek szerint nem volt az, sőt állítólag olyan vérszomjas sem, mint irodalmi pár-lata a királydrámában. A világhódító Timur sántaságát (mellékneve, „lenk”, ezt jelenti) viszont azért nem érzem igazán meggyőző példának, mivel ázsiai színtéren alighanem éppen a kegyetlenség jelenti a „hatalom fényűzését”, nem pedig a nagylelkűség, amint azt XIV. Lajos megfogalmazza. Ám Néró rövidlátó, és a szemüveget még nem találták fel, Hitler viszont férfiatlannak tartja szemüveget viselni, a kondukátor hajlik a dadogásra, s persze sorolhatnám tovább, bármennyire egyoldalú legyen is, egynémely lélekbúvárok nyomán, Napóleon világhódító pályafutását pusztán a császár csenevész vesszőcskéjének kozmikus-sá növelt toldalékkaként interpretálni. Úgyhogy a többiek, így Lenin és Hitler, esetében is valószínűsített impotenciát már nem is csupán ellenőrizhetlensége miatt említeném fenntartással, hanem mert legalább annyira lehet következménye is, mint oka a megszállottságnak. Elavult, de itt találónak érzett terminussal szólva, a „monomániás” személyiség ugyanis mindig egy dologra fókuszált, egy dolog „megszállottja”, minden egyéb mellékes a számára. Nem szólva arról, hogy a túlfeszített szellemi munka átmenetileg amúgy is okozhat efféle tüneteket, az adott „szellemet” meghaladó vállalkozás esetén különösképpen. Félelem és szorongás semmivel sem kevésbé. És hát a hatalom meg-

szállottja számára a hatalom elvesztésétől való rettegés már csak azért is gyöt-rőbb holmi freudi értelemben vett kasztrációs szorongásnál, mivel nemcsak mindig tudatos, hanem rendszerint indokolt is. Nem mintha az effajta „csönkaság” más fogyatékosághoz hasonlóan nem fokozhatná a személyiség szadiszztikus irányú torzulását, tovább növelve mindannak irracionálisát, ami amúgy is irracionális.

Leglényegét tekintve ugyanis a diktátor mindig és végletesen irracionális lényként mutatkozik meg. Bármennyire racionálisnak hasson is, amiért rendszerint valamilyen racionális elképzelés megszállottja. Mindig valamilyen észszerűnek tetsző egységes elv szerint óhajtvá rendezni mindent maga körül, valójában az életet, ami rendezhetetlen. Illetve egyetlen vonatkozásában sem „egyszerre és mindenkorra”, végérvényesen. Ezért mondható mellékesnek, hogy fogantatását tekintve irracionális vagy racionális ideológia jegyében lép-e fel, mitikus és obskúrus, a szellemtörténet szemétdombjáról összeszedett világnézetében-e vagy olyanében, amely eredetében tudományosnak számít. Mivel keze nyomán a racionális is menthetetlenül irracionálissá válik. Mert a diktátor a hajlamai és igényei szerint válogat az „anyagban”, a számára megfelelő tartva igaznak, ilyen értelemben mindig „hívó”, akár valóban „ügy” számára a kérdéses ideológia, akár „ürügy” csak. Akár Hitlerről legyen szó tehát, akár... és ugyebár, itt logikusan következne most Sztálin emlegetése?

Ha századunk eme „nagy neveit” emlegetve itt már végképp bele nem üt-köznénk Leninbe is.

Bármennyire „nagyobb” is annál, semhogy simán beilleszthető lenne abba a személyiség- illetve szerepsémába, ami itt most a „diktátor” címkét viseli.

Mivel valójában azért „nagy”, sőt a „legnagyobbak” közül való, mert benne nyomát sem fedezhetjük fel a típusra jellemző pózoló szerepjátszásnak. Alighanem éppen póztalanságában is rejlik legfőbb hatása. Hacsak a tudatos póztalanság nem póz is egyúttal, márpedig Leninről nehéz feltételezni, hogy ne bizonyuljon ebben is tudatosnak. Így értelmezett póza azonban nélkülöz minden majmoló sznobizmust, eszében sincs hasonlítani a világtörténelem színpadának bármely szereplőjére. Hatni viszont akar, és tud is, a tömegekre épp-úgy, mint közvetlen munkatársaira, akik javarészt emlékekkel túlterhelt köd-lovagok, egyszerre naiv idealisták és mindenre kész kalandorok, „tipikus” forradalmárok. Ő nem az: forradalmárként sem illeszthető bele annak történelmi-leg már kialakult szerepkörébe. Egyben tipikus csak: lényét alapvetően a gyű-lölet motiválja. Nyilván személyes indítékból is, szintén forradalmárnak indult bátyját a cári rendszer kivégezteti, ám ezt a gyűlöletet egyetemessé tudja növelni és morális alapokra tudja helyezni. Kiindulópontjaként a végcél morális csak, ezért válhat végképp amorálissá. Tudatosan is tagad és megvet minden morált, „jó az, ami a proletariátus érdekeit szolgálja”, írja, ám a „proletariátus érdekei”

is csupán a végcél érdekében léteznek a számára. Az osztály nélküli kommunista társadalom megteremtését szolgálva, ahová viszont a proletariátus diktatúrája révén eljutni, méghozzá a proletariátus „élcsapata” segítségével, valójában kevesek diktatúrájával sokak felett, egyre erősítve az államhatalmat, valahol egy ponton, valahogy, talán valami titokzatos Möbius-szalag segítségével kerülve át a túloldalra és érkeзве el egészen az állam elhalásáig. Hová is vajon? Az „abszolút demokráciához” talán? Dehogy is, ennél is messzebb! Minden társadalmi és emberi ellentét végérvényes feloldásához. Valamihez, ami materialista ugyan, de nem evilági – következőképpen a végsőkig idealista és ideális, tehát végtelenen irracionális is egyben. Valószínűleg számára is annyira megfoghatatlan, hogy az eredeti megálmodónál, Marxnál is kevésbé foglalkoztatja. Lenin különben sem az a fajta próféta, aki álmaiban máris az Ígért Földjének dús fűvű (birka)legelőjén sétálgat. Az foglalkoztatja, ami közeli, aminek pillanata szerinte máris elérkezett: a hatalom megragadásának lehetősége. Zseniálisan fel is ismeri elérkeztét, sikerül is meggyőznie róla társait, akik először alighanem okkal okoskodnak úgy, hogy azt, ami tanai szerint is soron következne (bár nem biztos, hogy valóban így is lenne), talán mégse lehet kihagyni – mármint a parlamentáris demokráciát. Amit egyébként gyűlöl. Ahogy valójában mindent, ami eddig volt, kivétel nélkül. A cárizmust, ami ugyan nélküle, de megdőlt már, ám még visszatérhet. A feudalizmust, a kapitalizmust, a liberalizmust. Az arisztokráciát, a burzsoáziát, a kispolgárságot. Az értelmiséget alighanem különösképpen. De a parasztságot is – „idiotikusnak” mondva életformáját. A munkásosztályt mindenesetre szeretnie illene, lehet, hogy szereti is – absztrakcióként. Le is számol véresen a hús-vér munkásokkal Kronstadtban, az absztrakció nevében és érdekében. Bár azért szeretheti őket, úgy, mint az istent, aki állítólag azokat bünteti, akiket szeret, mivel letértek a számukra kijelölt útról – miközben távol áll tőle a szándék, hogy bárki szemében istennek látszson. Ehhez túl kevés benne az önszeretet, másképpen a hiúság. Nem mintha felfedezhető volna benne az öngyűlölet, gyűlölete teljességgel szadizmus és mazochizmus nélkül valónak tetszik, maradéktalanul funkcionális és altruista, merőben a vérontás elkerülhetetlenségébe és hatékonyságába vetett hitben jut kifejezésre. Ezért nevezhetnénk talán „a gyűlölet Krisztusának” is, amiért a világot a gyűlölet segítségével akarja – nem megváltani, hanem megváltoztatni. Kultuszának elenyészése ezért nem csupán szükségzerű, hanem kívánatos is: vallásossággal határos tisztelettel tekinteni rá akkor is képtelenség lenne, ha a történelem őt igazolná. Különben ha a mauzóleumához zárandoklókra letekinthetne, nyilván keserűen nevetetne. Bizonyára azon is, hogy asztali méretű mellszobrai szuvenírként ma tömegével kerülnek jó pénzért választékosan berendezett nyugat-európai és tengerentúli otthonokba.

Hogy kit vagy mit szeret valójában? Elképzelhető, hogy ismét csak absztrakcióként az emberiséget, anélkül hogy az embereket szeretné. Mindeneset-

re, amikor ezt hibaként egyes forradalmárok szemére veti, mintha csak önmagát érné tetten. Újra csak *ad absurdum* tudatosságáról tanúskodóan. Egészében véve sokkal inkább gyűlöli mindazt, amit elsőrendőnek tart, s amiből sok minden valóban gyűlöletes, mint amennyire szereti, amit helyette hozna létre és ami konkretizálhatatlansága miatt valóságos szeretet tárgya sem könnyen lehet. Hétköznapi emberek számára legalábbis nem... De azért az Életet szereti, így, nagybetűsen, mint Egészet, mint Totalitást, minden kis és nagy, testi és szellemi örömével együtt – ezért nem tudja megbocsátani valamennyi korábbi és vele egy időben létező társadalmi berendezkedésnek, valójában az emberi természetnek (amelynek létezését tagadja), amiért azokban nem részesül minden ember egyformán, kivétel nélkül. Alighanem ez a megbocsátani nem tudás és nem is akarás a gyökere egyetemes gyűlöletének. Vagy az igazolása csak önmaga előtt. Ám mindenképpen valami elveszett (valójában soha nem is létezett) Totalitás vissza- vagy megszerzése érdekében nem kíméli az emberéletet, ami ennek tükrében amúgy is csak „partikuláris”. De a Totalitás helyett csak a totális államot alapozza meg.

Lehet, hogy egyes embereket szeret. A kezdetben még vele szembeforduló Gorkijt például, akit üdülni küld, mivel ami körülötte történik, „nem neki való”. Póztalansága bensőséges emberi kapcsolatok kialakítására is képessé teszi, kötődéseket inkább kiváltva, mint kötődve, ebben is rejlik a veszélyessége. Nem érzéketlen, de érzelmileg is megvesztegethetetlen, ebben talán Robespierre az előképe, csakhogy ő nem aszkéta. Minden erejével tudatosan is védekezik a „szeretet kísértése” ellen, nyilvánuljon meg az akár Beethoven *Apassionatájában*, nehogy a „megbocsátás szelleme” rajta úrrá lehessen. Tudatosan kegyetlen is, Hitlerhez hasonlóan leplezetlenül használja is a „kegyetlenség” szót, annyi „civilizált képmutatás” sincs benne, hogy „erélyről” vagy „szigorrról” beszélne inkább. Ám látványként a mérsékelt brutalitást sem kedveli, amikor kedvenc matrózaival feloszlatja az alkotmányozó nemzetgyűlést, az aktus előtt kivonul a karzatról. Egyet szeret csak: a hatalmat – ám a „szabályszerű” diktátorokkal ellentétben, ebben az egyben tűnik csak nem tudatosnak. Mérhetetlen agresszivitása, erőszakkultusza, leginkább ellenfelei sértegetésében és szövegei durvaságában, már-már kéjelgő gúnyolódásaiban lepleződik le.

Bármiképp igyekezzünk hát, csakis ellentmondásaira tudjuk szétszedni. Amelyek azonban egymással összhangban, egyetlen könyörtelen logika szerint képesek működni: ez pedig a legnagyobbak sajátossága, ezért nem csupán „zseniális örült”, hanem „örült zseni” is. Ezért tragikus személyiség is, tragikus sorssal. Nem amiért nem ismeri fel, ahogy az általa választott úton (de persze más úton se) nem érhet célhoz, ellenkezőleg, attól inkább csak távol kerülhet, hanem mert „menet közben” mintha egyre inkább felismerné ezt. Bámulatos luciditással érzékelve a részletekben mindenütt jelentkező buktatókat, ám tüneti kezelésen kívül nem talál rájuk egyéb gyógymódot – pedig ő ismeri leg-

jobban annak hatását. Ezért nehéz ellenállni a feltevés kísértésének, hogy végül is ebbe a felismerésbe roppan bele – vagy inkább a vele való szembenézés elfojtásába. Előidézőjeként és áldozataként egy belső, koponyája falai közt végbe-menő tragédiának.

Hogy a „külső” tragédiákat, az áldozatok millióit nem is számítsuk. Akik miatt napjainkban a tragikus hős csakis áldozatként, mártírként, a diktatúrával és a diktátorral szemben képzelhető el.

Lenin ugyanis egy dolgot vitathatlanul véghezvitt: megalkotta a modern európai diktatúra állammodelljét, másképpen a pártállamét.

Elméletileg, de gyakorlatilag is utat törve a diktatúráknak és a diktátoroknak. A dolgok dialektikájából fakadóan nemcsak a baloldaliaknak, hanem a jobboldaliaknak is, a velük szembenállóaknak.

Legközvetlenebbül természetesen Sztálinnak, önmaga logikus folytatásának. Aki személyiségként sokkal inkább „klasszikus”, maradéktalanabban beilleszthető a diktátor hagyományos szerepkörébe. Amellett hogy bús vulgarizálója, sőt meghamisítója Leninnek, Németh Lászlóval szólva, legjobb tanítványa is. Lenin közvetlen munkatársai és lehetséges utódai közül, mivel a többiek egyszerűen álmódoznak a világorradalom kitöréséről és a halálbüntetés eltörlésének lehetőségéről, legyintés kíséretében hallgattatva el a „dialektikus” fejtegetéseikbe beleszóló „Kobát”, azaz Sztálint, aki ezt jól meg is jegyzi magának. És hát ő az egyedüli, aki cselekedni is képes. Úgy, ahogy lehetséges, a rendelkezésére álló eszközök segítségével, de egy képtelen utópia szolgálatában, ami alighanem azért fontos számára, mivel a segítségével, került színre. Ideológiájának inkább indoktrináltja csak, semmint megszállottja – Hitler e minőségében közelebbi rokona Leninnek, mint ő, természetesen vásári szinten. Ő, Sztálin, gyakorlatba akar átültetni egy tant, amit mesterétől kapott örökbe, nem annyira, mert boldogítónak véli, hanem mert a történelem éppen soros naprendi pontját képezi a számára. És mivel így a kommunizmus megvalósítása feladatként számára evidencia, akár még reálpolitikusnak is nevezhetjük. Azzal az „anyaggal” dolgozik, amit Oroszország neki emberben és történelmi hagyományokban kínál: Rettegett Iván és Nagy Péter módszereivel. Ezeket állítólag behatóan tanulmányozza is, ezért elképzelhető, hogy az öt megcélzó irodalmi allúziókat, származzanak akár Bulgakovtól, akár Alekszej Tolsztojtól, önmagára nézve hízelnének tekintni. Legfőbb eszköze az állandóan rettegésben tartás mellett a robot, a rabszolgamunka, az „elkerülhetetlen elhullást” valószínűleg előre be-kalkulálja. Mit sem törődik az emberléttel és az emberi szenvedéssel, s nyilván azzal is számol, hogy az eredmények egy része látszólagos, papíron létező, kirakatszerű – összhangban a szintén klasszikus orosz hagyománynak számító nemtörődőséggel, hanyagsággal, a kiirthatatlannak tetsző hatalmaskodással és korrupcióval. Tervei így – vagy úgy-ahogy – mégis megvalósulnak. Békében és

háborúban egyaránt: csatáiban az egész „nagy honvédő háború” során egészen Berlinig mindvégig az ő oldalán található a nagyobb emberveszteség, gyakran az ellenséget többszörösen is meghaladóan, akár elveszti, akár megnyeri őket. Gondolkodása, mint a vérbeli hatalomgyakorlóké, általában nagyvonalú, sőt elnagyoló, ám ez nem zár ki bizonyos rafináltságot. „Lapos” is, pedig nem járatlan az irodalomban, tisztában van fontosságával, ezért jaj az íróknak – bár csak lenézne inkább. De csak az orosz irodalmat ismeri igazán, már csak ezért is elsősorban orosz normákban gondolkodik, emiatt is hiheti, nagyon is a pravoszláv-pánszláv orosz messianizmus szellemében, hogy a „világtörténelemcsinálás” központja, az évszázados, sőt évezredes mozgásirányt megfordítva nyugatról keletre helyezhető át. Alighanem ez is a legnagyobb tévedése.

De hát cár – amellett, hogy haramiavezér és maffiafőnök. Nem annyira „kegyetlen”, inkább „gonosz”, sőt élvezni is tudja gonoszságát, elképzelhető, hogy a konspiratív reálpolitika, az „államférfiúi bölcsesség” kellékének tekinti kellően demokratikus köntösbe bújtatva, jellemzője ez némileg Churchillnek is. Aki szerint az „öreg Joe” szereti a saját fényképeit. Kultuszát keleti mivoltának megfelelően nemcsak eltűri, hanem elvárja, de azért ironizál felette: „Ilyen szolgálkúék az emberek”, mondja egyszer erről De Goulle-nak. Úgyhogy személyisége, megint csak a hagyományokkal és az orosz történelem legexponáltabb formálóival összhangban, alighanem annyiban patológikus csak, amennyiben minden „foglalkozási betegség” annak számít. Még ha igaz is, hogy egy valamilyen baklövést elkövető Komszomol-vezetőnek ünnepélyes csók közben azt súgja a fülébe, hogy „elvágom a torkodat”, hiszen az efféle akár a hatalom élvezete természetes megnyilvánulásának is felfogható. Hogy élete utolsó éveiben „betegesen” gyanakvó, s hogy e gyanakvásának embertömegek esnek áldozatául – alapjában véve ez is „normális”. Diktátorok esetében legfeljebb az emberileg nagyon is érthető aggkori halálfélelemmel egyenlő.

Elképzelhető, hogy hódító terveket is forgat fejében. Annál is inkább, mivel az elmaradt világforradalmat legfeljebb egy, az elnyomott proletariátust „felszabadító” háború pótolhatná. Ám mindenképpen körültekintőbb, semhogy támadó háborúra szánná el magát, nem az a mindennek nekirontó rinocéroszdüh jellemző rá, mint Hitlerre, aki nekimegy, és maga után csalja Európa közepéig. És ha egyszer ott van, ki hallott már olyat, hogy kivonulni valahonnan, ahol benn vagyunk már? Legalábbis ha nem kényszerítenek rá bennünket.

Amit tesz, ahelyett még egyet tehetne csak. Kijelenthetné: gyerekek, hagyjuk abban az egészet, mert úgysem megy. De hát ehhez hatvan-hetven évre van még szükség, és Gorbacsovra. Vagy talán nem is rá, hanem Dürrenmatt „történelmietlen történelmi komédiájának” címszereplőjére: a Nagy Romulusra.

Mert ami a „létező”, majd kimúló szocializmusba átmenő bolsevizmus sorát illeti, az mindenképpen komédia csak. Még ha elméleti kiindulópontját jog-

gal mondhatjuk tragikus tévedésnek is. Hogy „történelmietlen”-e? Ha úgy vesszük, hogy a történelem „fősodrának” fel nem ismerése miatt történt úgy, ahogy történt, mindenképpen az. De hát a történelem általában ekképp történik. Minél távolabb ettől a „fősodortól”, annál inkább.

Ezért törvényszerű, hogy a Sztálin markába hulló fél Európa területén, mintegy a szovjet diktátor katonaköpenyéből kibújva „fiókdiktátorok” is születessenek és kerüljenek helytartói székekbe. Mert ha a szocializmus nagy országának és a világ proletariátusának megvan a maga bölcs és zseniális vezére, meg kell lennie a fennhatósága alá került kelet-európai (vagy azzá degradált közép-európai) államoknak is. Tanítványaként a Nagy Tanítónak – tanítványhoz illelőn egy fokkal kevésbé bölcsen és zseniálisan, de azért a föléje rendelt zseni zsenialitása zseniális fölismerésével kiérdemelve a nagy vezér titulusát a maga portáján. És hát a térség népei a megelőző történelemszakasz ellenkező előjelű totalitárius rendszereinek „tréninget” is jelentő tanúságtétele szerint igencsak „vezérkövető” szinten vannak még, nem szólva azokról a rétegekről, amelyeknek az „uralkodó osztály” szerepét szánták. És hár mennyivel egyszerűbb holmi bölcs vezér tévedhetetlenségét hirdetni, semmint azt a tant magyarázni, amit igazán hirdetői sem érthetnek, ezért is vulgarizálják. Hogy aztán a fejekben tovább vulgarizálódjék, annál beavatottabbnak mutatva tolmácsolói. Varrásigeket kedvelők szemében különösen, ama hithű katolikus ismerősömet idézve fel, aki szerint a latin nyelvű liturgia megszűnt a „szép misztikum” megszűntét is jelenti. Úgyhogy ha a legfontosabbat, az egyetemes rettegés légkörét is hozzászámítjuk, az előállt helyzet a benne szerephez jutó személyiségek minőségét is eleve meghatározza.

A menaszéria így meglehetősen tarka – de szürke is egyben. Akár a genaralisszimusz utódairól, akár csatlósairól legyen is szó, akár az utódok csatlósairól. Ideértve az ötletgazdag, de rapszodikus Hruscovot, akit mivel természetes paraszti esze valójában paraszti is maradt, mintha csakugyan valami bumfordi parasztfurfang mozgatná. S Brezsnyevet, akinek önhitt és reménytelenül tompa arckifejezése egyet sugall csak: képtelenség neki bármit is megmagyarázni. Őket annál könnyebb – hiszen a rendszer sokáig még a bukott politikus utóéletét se nagyon kínálja. Akiben tehát eleinte volt is kezdeményező-készség, elképzelés is az áhított hatalomhoz, hamar átengedte helyét a póre hatalomváagnak, úgyhogy itt az ideológiai beprogramozottság is csupán az igazolás és az önigazolás szolgálatára képes, amihez „nagyság” helyett inkább töprengésre van szükség. Ezért lesz a termetre is törpe, biliárdgolyó-fejű és gurulóan kövér Rákosi szörny voltában ellenállhatatlanul komikus, hat Ulbricht intrikus kecskebagnak, Zsivkov asztalosmesternek, már-már füle mögött ácserezásával, kék köpenye zsebéből kikandikáló colstokkal. Vagy idéz Kádár középszintű vidéki funkcionáriust a naivan lelkes fajtából: mert eredendően semmiképp se rosszindulatú vagy kegyetlen, a nevéhez tapadó véres dolgok inkább csak az erede-

tileg nem akart, de vállalt szereppel állnak összefüggésben. Meg amiért azt hiszi, hogy a történelem szükségszerűségei csak olyanok lehetnek, amilyenek ő tanulta meg őket – elméletben és gyakorlatban. Hogy úgy politizálhat csak, ahogyan politizál, ideértve sokszor gyámoltalannak ható cinkos kacsingatását is, amelyeknek jegyében olykor még a történelem egyik-másik nagy egyensúlyozó művészenek látszatát is tudja kelteni. Ekképpen hatva mégiscsak tragikomikusnak, alighanem egyedül a korszak szereplői közt. Mielőtt végképp szánalmassá lesz. Ugyanazért, amiért a csoportképről ránk tekintő, eleinte agresszíven elleneszenves arcok később szklerotikusan szerepükbe merevedettek lesznek, sterilitást sugárzók. A totalitarizmus innenső oldalán még a disztíngvált öregúr olyanféle torzképeit sem képesen produkálni, amelyet a túoldal tisztességben megöszült tömeggyilkosai öltnek magukra, élete alkonyán Franco, napjainkban pedig Pinochet mindenekelőtt. Talán mert „forradalmi” előjellel ez a szerep nem is rendelkezik az ízlésbeli hagyományok megfelelő kelléktárával.

Valóságos történelmi egyéniséget meg végképp hasztalanul keresünk itt. Mert aki potenciálisan netán az, vagy idő előtt el- vagy lebukik, vagy idejében leszakad a táborból, ahogy Tito teszi. Vitathatatlan vezéregyéniségként és a nagy formátum jegyeivel megáldottan, jellegzetes zömökségével is reprezentánsaként a tárgyalt típusnak. Képesen annak a történelmi lépésnek a megtételére, amire becsvágya vagy ha úgy tetszik, hiúsága predesztinálja. Érthetően irigységet és gyűlöletet is keltve a vazallusi szerepkörben megmaradóknak.

Alighanem a kondukátorban is. Mivel elképzelhető, hogy a szerepet megirigyelve próbál meg második Tito lenni. Anélkül, hogy elszakadási ügyeskedéseit látszólagos lazításokkal, önigazoló önigazgatással vagy hasonlóval összekapcsolná. Ellenkezőleg: az elődjétől Gheorghiu Dej-től örökölt sztálini módszereket fejleszti tovább, már-már csakugyan a tökélyig, egyfajta sajátosan hisztérikus eufóriát szító dinamizmussal is megtöltve. Ebben sokkal inkább Hitler, mint Sztálin rokonaként, kimondottan démonikusnak mutatkozik meg. Összhangban a mindannyiunk által ismert végkifejlettel. Mind rá, mind a sorsában osztozó feleségére vonatkoztatva különösen is indokoltá téve a téboly szó használatát, hiszen az időközben szintén relatív önállóságra szert tett szatrapatársai, akiket nyilván mélységesen lenéz, úgy-ahogy tudomásul véve a csődöt, némi „arénázás” után viszonylag csendesén hanyatlanak bele a történelmi megsemmisülés enyészetébe. De tébolyának megfelelően lesz rendszere ideológiailag is „fasiszto-bolsevizmussá”. Mindenekelőtt a nemzeti megalománia hagyományait mozgósítva s a térségbeli deszpotizmus szadisztikus tradícióit is folytatva, Havasalföld és Moldva véres kezű vajdáinak, különböző „drakuláinak” alakját is felidézve. Mert ebben a vonatkozásban Ceausescu nem csupán a Führer mucsai változatát jelenti, hanem egy, a térségben tör-

ténelmileg otthonos helyi típus monstruózus kiteljesedését is egyben. Fokozhatatlanságában remélhetőleg annak végérvényes szétpukkanását.

Ami után, akkor is csak valami jobb következhet, ha azt előre sem szabad összetéveszteni valami ideálissal. Magát a diktátorok nélküli Európát sem.

Csodát várni még kevésbé. Csodavárásból gyakran diktátorok születnek.

1990. március

WEÖRES SÁNDOR – AHOGY LELEPETT A FALVÉDŐRŐL

T O L N A I O T T Ó

Ha jól emlékszem, az Adrián nyaraltak. Lehet, épp Németh Lászlókkal, amikor Németh László valami salátától megbetegedett. És onnan küldték el a Merülő Saturnus dedikált példányát. Vagy ismerősei nyaralhattak nálunk, és őket kérték meg, postázzák nekem Újvidékre a Saturnust? Nem emlékszem. Illetve nagyon is – évről évre mind jobban, mind részletesebben, mind pontosabban – már-már túlságosan is emlékszem. Különösen ilyenkor, nyaranta élesedik ki a kép, a két kép... Húsz nyár – 68-ról van szó ugyanis – reflektora élesítette, érlelte, dúsította.

Valamelyik izzó kis dalmát városban nyaraltak. És egy napon – künn elviselhetetlen kánikula vagy éppen eső, házak fölé púposodó hullámok – elővették a poggyászból a Saturnus egy példányát. Forgatták, ide-oda tették, be kellene csomagolni.

És Sándor elindult a tágas szobában papiroost, valamiféle csomagolópapírt keresni. Végtelen bolyongás, kaland asztallábak sötét erdejében, még sötétebb szekrények, éjjeliszekrények, fiókok, sarkok barlangjaiban. Egzotikus kikötők olcsó emléktárgyai (sorban mindegyiket kézbe kell venni, megállapítani, melyik gyöngyház, melyik porcelán – és mit kezdeni a porceláncsigával, amely tán fekete törzsfőnök nyakában csüngött?), fényképek Rómából, a Monarchiából... Váratlan üdvrivalgás. Ám honnan? A mennyezet alól. Tán a mennyezeten jár fejfelé, mint a Marx fivérek?! Sosem is volt marxista, mondja az ormótlan kredenc poros tetejéről lóbálva lábát.

Nagy, kettőbe hajtott fehér papírlapedőt lenget, megadja magát, vagy épp ellenkezőleg, árbocot készül bontani egy megvetemedett lélekvesztő fedélzetén. Befőttesüvegek sorakozhattak egykor rajta, látszanak a szabályos rózsaszín körök, amelyeket idővel a pöszmet finom prémmel vont be, prémgyűrűk, isten tudja, miféle rendeltetéssel...

Most csak még sikerüljön lemászni a fiókok végtelen grádicsán, a fogantyúk hegymászókampóin.

Íme a papír. Nagy, vastag, de legalább nem sérül meg a Saturnus szép lakkos fedele. Golyóálló, mondja mutatójával megbökve. Ni, ámul el széthajtva: falvédő! Egy színes papírfalvédő! Fantasztikus – és hát kicsit giccses, de az a jó, az a jó. A fontos az, hogy a fonákja, legalábbis a fele, relatíve tiszta, fehér. Jól meg lehet címezni, nem iringál rajta a filc. És megcímezték a Braća Grulović utcába. Ahogy gyengülni kezdett a nap, vagy lecsitultak a hullámok, elsétáltak a postára, sorba állni a tenyérnyi tolóablak előtt...

Forró nyár volt felénk is, ám a postás, beesett arcú, kedves bácsi, akárha egy még rekkenőbb nyarat kézbesített, szabadított volna ránk öblös bőrtáskájából. Ahogy bontani kezdtem a furcsa csomagot, szinte hátralökött a hóhullám. A könyvből és a falvédőből áramló hóhullám.

Óriás csendélet terpeszkedett a falvédőn. A túlsúfolt, a tovább már nem zsúfolható holland csendéletekre még rádobva néhány lapáttal. Primitív, jó primitív vörös-kék-zöld-sárga nyomat, szinte reliefes szitanyomat: alma-szőlő-szilva-őszibarack irracionális halmaza. Irracionális, mondom, de hát hol a ráció a holland csendéletek arranzálásában? Mert arranzálni kellett őket, felhalmozni a tömérdek gyümölcsöt, halat, vadat, különben nem lennének olyan élethűek, élethűek, a szó szoros értelmében...

Ezt hozta a nyár! – kezdtem szavalni kissé átigazítva Kosztolányi versét:

„... Nehéz, sötét-smaragd
szőlőt, hatalmas, jászpisfényű körtét...
A pompa ez, részvételen, derült,
magába-forduló tökéletesség...”

Nem tudtam mit kezdeni a hatalmas, súlyos papírlepedővel, rám omlott, betemetett a gyümölcs, a szó szoros értelmében a gyümölcshegy alól nyögtem a Kosztolányi-vers ismert mondatát: „Jobb volna élni!”

Nyomat az ötvenes évekből – csak most eszmélek rá, össze kellett volna gyűjtenem azokat az olcsó, műrostos falvédőket, milyen fantasztikus kiállítást lehetne most rendezni belőlük, semmivel sem kevésbé érdekeseket, mint annak a kornak a plakátjaiból. Csak hát akkor még a pop előtt voltunk, Warhol csak később tanította meg velünk ezt a dimenziót. Pontosan ezt.

Ahogy megfordítottam a prémgyűrűs papírt, ahogy szétterigettem a falvédőt, első pillanatban még az is átfutott az agyamon: Sándorék átugrottak Olaszországba – és egy Warhol-plakátot, Warhol-nyomatot küldenek nekem: *így!* Azt hiszem, akkor sem túloznék, ha azt mondanám, lelkesedésem, Warhol-rajongásom pontosan azzal a falvédővel vette kezdetét. New Yorkban meg aztán Warhol halála után is többször eszembe jutott az a falvédő, egyáltalán az ötvenes éveknél, de a korábbi éveknél is ezek az olcsó, műrostos falvédői (ste-lázsiszegélyei) gyerekkorom spejzeiből, konyháiból...

Egykor szokás volt gyümölcsöt küldeni postán, vonaton. Gyönyörű érzés volt egy kosár szőlőt, fügét, narancsot vagy éppen gránátalmát kapni. Igen, beesett arcú, kedves postásunk akárha egy kosár szőlőt, egy láda fügét, narancsot, gránátalmát emelt volna ki az öblös börtáskából.

Mondom, teljesen okkupált a nagy, vastag falvédő. Le-föl szaladgáltam vele, ide-oda terigettem. De különösmód mégis észrevétlen volt az átmenet a falvédő és a könyv, a könyv fedőlapjának színessége között. Tetten érhetetlen áttűnés. A könyv a csomag felbontásának pillanatától ott volt a kezemben, a hónom alatt, a kezem ügyében, az volt a nagy élmény, a boldogság forrása, a könyv, a Saturnus, de visszatartva, késleltetve, a váratlanul közbeiktatódtó súlyos falvédő segítségével, megérkezésének, kézhez kapásának boldog pillanata végtelenné tágítva. Lapozása, olvasása – a Stewardessek verseire írt variációs megkeresése túl lassú, bonyolult operációnak tűnt abban a pillanatban. A falvédőnek köszönhetően egyből behabzsolhattam. Annál inkább, mivel a borítólap is ugyanazt mutatta – ugyanazt hozta, csak elvontabb, magasabb, úgynevezett művészi színvonalon. Akárha a gránátalmák kezdtek volna egyenként ferobbanni. Valami boldog explózió – a tenger indigó árnyakkal lyuggatott rengő formájába zárva.

Illés Árpád festményéről van szó.

Először a topolyai művésztelepen találkoztam Illéssel. Különös élmény volt elnézni ő és Sándor kis, törekeny, libegő alakját Konjović Milan robusztus figurája, súlyosan tapasztott képei között. Később pesti műtermében is meglátogattam, többször írtam róla, ám sajnos hamarosan a nekrológot is.

Régóta alkudozom egy festményére – mert Vajdaságban is van néhány – természetesen tengerfenék ez is, csak még több indigóval, az aranyspongya és a bíborcsillag jellegzetesen elárulkodó Illés Árpád-i jelei nélkül...

Aztán elolvastam a dedikációt (a könyv munkatársának satöbbi), megkerestem a Stewardessek verset.

Különös, fontos szerepe volt Weöres Sándornak újabb irodalmunkban: az ő megnyilatkozásainak, véleménynyilvánításainak köszönhetően ébredtünk először arra, hogy az, amit csinálunk, netán szélesebb, egyetemesebb érdeklődésre is igényt tarthat. Addig egyrészt annyira megkérdőjeleztek bennünket, másrészt annyira monomániásan, megszállottan csináltuk a dolgunkat, folyóiratunkat, első könyveinket, hogy eszünkbe se jutott azon tünődni, mindez milyen vetületet, akusztikát, elbírálást is kaphatna más koordináta-rendszerekben. Weöres Sándor első megnyilatkozásai, levelei (a Makróval foglalkozót le is közöltük) döbentettek rá bennünket arra, hogy amit csinálunk, releváns dolog. Kicsit hasonló szerepe volt Mihalic Gerilla-dalokról írt bírálatának is a zágrábi Telegramban.

Már többször elolvastam a falvédőre könyökölve variációját, amikor tudatára ébredtem, az eredeti verset, amely Weörest megihlette, én valahol elvesztet-

tem, noha sosem szerkesztettem szigorúan köteteimet, egyikbe sem vettem fel, egyikbe sem a mai napig. Minden bizonnyal a Pap József szerkesztette *Híd* valamelyik versciklusából piszkálhatta ki a rá jellemző szimattal... Arra viszont jól emlékszem, hogy a Zadarban fogant kéziratok közé tartozik, mint A tenger a vak tengerészt nézte, meg hát a Látszott rajta, hogy nem őslakó című prózák. Valójában csak az utolsó sora élt bennem, az, amely valószínű, Weöresnek is megragadta a figyelmét, az, ahol a stewardesseket szivárványba tojó sirályoknak neveztem... Egy lánnyal jártuk akkor a Zadar környéki helységeket, szigeteket – munkát kerestünk a helyi irodákban, iskolákban, ott akartunk élni. Az a lány dolgozott épp stewardessként...

Előre-hátra lapozva szinte észrevétlenül elolvastam az egész kötetet: az általánosságok, elvontságok édes rózsaszín szférájában lebegtem, éppen az én stewardesseimmel-félangyalaimmal emelkedve oda, amikor, mint mindig, ha Weöres-verset olvastam, váratlanul egy-egy szó súlya szinte kilyukasztotta maromat, kiszakította karomat.

A Fülep Lajoshoz írt versek izgattak legjobban, de jól emlékszem, ahogy a Goethének hódoló „szegény szonett a fordulón behorpad”-t, s a kerre is, hol boldogságtól akárki sírna „ha könny fakadni bírna”, és jól emlékszem például a Robogó szekerek első olvasásélményére is: „Mennek a fuvarosok, aluszik a köpönyegük, ők maguk éberek...” (A kritika már minden bizonnyal kimutatta, hogy ez a vers az, amelyből Eszterházy egyik legszebb könyve, a Fuvarosok kinőtt. Milyen érdekes lenne most a Fuvarosok felől újraelemezni a Robogó szekereket!)

Ahogy így, gyorsan abszolváltam a kötetet, ráhelyeztem a falvédőre, oda, ahonnan vétetett. És szinte félálomban, holdkórosan, egyáltalán nem tudva, mit teszek, visszacsomagoltam a túltelített csendéletet a túltelített csendéletbe. Még jól át is kötöttem. Most ismét azok a misztikus rendeltetésű málnaszín prémgýúruk kerültek felülre...

A Saturnus azóta is falvédőbe – a golyóálló falvédőbe – csomagolva áll a polcon, a többi Weöres-kötet, a Medúza, A hallgatás tornya, a Tűzkút, az Egybejűtt írások között. Abszurd csomag.

OTTLIK GÉZA NOVELLAFORMÁI (II.)*

JÓSVAI LÍDIA

Valamit elbeszélni annyit jelent, mint rendkívüli közlendővel rendelkezni – állítja Adorno. Minden egyes prózai mű célelvűsége támaszkodik, a dolgok alakulását, végkifejletre törését, egyetlen ívben lefutó tendenciáját jegyzi. Ha viszont nincs egyenes kifutási pálya (hisz a véletlen bármikor beavatkozhat a folyamatba), akkor ez az ok-okozati kiindulású hozzáállás, vagyis a dolgok törvényszerű egymásból következésének a hite talmi ideológiának, zsákutcának bizonyul. „Minden tartalmilag ideologikus kijelentést ideologikus elbeszélői igény hív elő, írja Adorno –: mintha a világfolyamat lényegében még individualizációs folyamat lenne, mintha az egyén még indulataiban és érzéseiben fölfoghatná és irányíthatná a sorsot, mintha az egyén belső világa még bármit is birtokolna!” Ugyanezt fogalmazza meg Tandori a Sportlevélben: „csaltörekvés (...), hogy valahonnét valahova eljuthatunk, valamit legyőzhetünk, ha egymást legyőztük, mondd...”

A sors tehát bármilyen irányt vehet: az elágazásos rendszer alapelve, hogy bármiféle fordulat lehetséges, többvariációs alakulás váltódhat ki s terelhet véletlen irányba. Ha minden sors magában hordozza a sokrétűséget, akkor egyetlen sem kivételesen csodálatos, rendkívüli, rendszeren kívüli. Csak egy a sok közül, jelentéktelen, hétköznapi. A sors elveszítette a fátum nagyságát, nagyszerűségét a dolgok öntörvényű, független és objektív megnyilvánulásaival szemben. Az emberi élet egyszerűen csak alakul, így vagy úgy, tetszőlegesen, véletlen folyamban és elágazásos rendszerben. A novella szövege, szerkezete, története ezért nem az út, hanem a körkörösség, a labirintus elvére támaszkodik.

Az Ottlik-íráson belül a cselekmény hálós szerkezete bontakozik ki: a novellatestre ráterülő ágas-bogas, többirányú utalásrendszer működteti a tudattartalmakat. Az utalásosság, a sugalmazás első tagja a cím: Ottliknál ez mindig rövid, tömör és általában általános jelentést hordozó (Virrasztók, Dalszínház, A rakparton, Hamisjátékosok stb.) vagy bizonyos emberi-érzelmi alapfogalom

* Folytatás az előző számunkból

(Hűség, Szerelem, A kegyelem). Ezáltal már a címmel egyfajta többrétűséget, tág összefüggésrendszert, metaforikus bizonytalanságot nyit meg és sugall. Akárcsak Kosztolányinál, a címek nála is „szűzsésűrítő szövegrészek s közvetlen összefüggésben állnak az egész szövegalkotást átható formafegyelemmel” (Thomka Beáta). A cím funkciója az eligazítás, a figyelemfölkeltés, a hangsúlyozás: középpontba helyezi azt, amin a történet alapszik, amire rájátszik, amiré köré szerveződik. Ottliknál a cím nem a történet elindítását szolgálja, nem magjellegű. Egyetlen kivétel A kilenc kínai című novella, amelyben a kilenc kínai papírfigurájával indul s fejeződik be az elbeszélés, de ez pusztán apropó, s keretül szolgál egy sokkal lényegesebb életrejtvény megoldására. Az Ottlik-módszer működését jóval inkább jellemzi az általános érvényű, kategória jellegű címválasztás, mely aztán a szövegépítés folyamán több jelentést, értelmezési lehetőséget, polivalenciát mutat föl. A cím jelentése a novella végéig többszöri módosuláson, vonatkozási érvényen megy át. Jogos tehát I. Misztrik föltételezése, miszerint a cím valójában a zárás része. Éppen az emberi élet alapfogalmi esetében szükséges a többrétű megközelítés, s ezt a metaforikusság, a szimbolikus, allegorikus ábrázolás eszközével érheti el az író az egyedi sorshelyzetben, a konkretizáláson belül. A novella nem az alapvető érzelmek, az emberi érzélemvilág magyarázata („magyarázni roppant közönséges dolog, s mindig kilátástalan” – olvashatjuk az *ars poeticus* jellegű A drótszemüvegben): megragadásuk csakis áttételességgel, a nyílt ábrázolás a körbejárás, körülírás módszerével lehet eredményes.

Alaptétel itt is az írói fegyelem, önmérséklet kérdése: az elhallgatással, az elhallgatni tudás, a meg nem nevezés, a ki nem mondás gesztusával teszi hangsúlyossá az eleve képlékeny valóságéletemet. Roppant jellemző az ottliki önuralomra, hogy a már-már közhelyszerű címet éppen azáltal szabadítja meg a ráépült banalitásától, hogy kerüli kimondásukat, nem alkalmazza a hősök érzélemvilágának kategorizálására, s egyszerűen kihagyja a szövegfolyamból, nem használja a szót. A Hűség című novellában például a problémát kizárólag az író, Szebek Miklós kerülgeti jegyzeteiben: „Attól tartok, vissza kell térnem ehhez az izgalmas naivitáshoz. A képzeteshez, a formátlanhoz, s ha kell, a zavaros fogalmazáshoz. Csak a legnehezebb hűséggel könnyű élni. Ne értsék! Majd a halott Euridikének énekelek, s nem többé a fáknak, és füveknek vagy az alvilági hatalmaknak.”

Azáltal, hogy a pseudosztorival (az író találkozása Fűspök Zoli és Annika furcsa „szerelmével”, ragaszkodásukkal és még furcsább „házasetükkel”) kapcsolatban egyszer sem ejti ki az elbeszélő, a hősök egyike sem taglalja vagy utal rá, a hűség kérdése az összetartó és összetartozó pár viszonylatában is mélyebb rétegben bontakozik ki, nagyobb teret hagy a szabad, kötetlen értelmezésnek, ugyanakkor egy új dimenziót is megnyit: az alkotói hűség (valóság-tényanyag és írói ábrázolás összefüggését, mint a meginduló jegyzetelésből lát-

juk), s ezen túl pedig fölveti a művész hűségének, a művészet iránti örökre szóló elkötelezettségének, a permanens alkotásnak, alkotói létezésnek a kérdését. A Hűségben azonban egyik értelmezés sem helytálló önmagában, hanem éppen nyitottsága, megválaszolatlansága folytán az összes értelmezési lehetőség együtt tölti be a szövegteret, hatja át egymást benne; csak egészében, minden elem összefüggésében, együttállásában mutat rá arra a kimondhatatlanra vagy nehezen mondhatóra, ami a novella egésze, belső gravitációja.

A cím jelentésének ugyanez a módosulása, kinyílása figyelhető meg a többi írásban is. A Hamisjátékosokban például a hamiskártyás kifejezést Colt Hanna kapcsán használják a szereplők, míg a végén már Szabek Miklósról, és rajta keresztül értjük, értelmezzük: a saját és mások „életjátékában” csal és csalódik egyfolytában, apellál saját és mások hamis érzelmeire, hamis elvárásaira, hamis világára. A kegyelemben Tibor, a fiú várja el a törődést, a leereszkedő szeretetet, részvétet anyjától, míg aztán maga nem kényszerül Máriával szemben jóindulatra – „mellékessé vált szeretete”, gyűlölete ellenére kegyesen eltűri és formalizálja a fölébredt anyai szeretetet, elkésett gondviselést. A Virrasztók egy októberi este és hajnal története: a csillagász, az örökké virrasztó Cholnoky marad együtt reggelig volt barátjával és volt menyasszonyával, valójában azonban az egész város talpon van. A valódi cselekmény ugyanis a nyilasok hatalomátvétele, egy egész ország virrasztása saját jövője fölött.

E megfogalmazások természetesen túlon túl leegyszerűsítettek és önkényesek: ilyen értelmezés is lehetséges, de nemcsak ez. A szöveg egészét ugyanis egyáltalán nem viselkedik ennyire egysíkúan. Az értelmezés tág lehetőségeivel van dolgunk, hisz a történetek nyílt kimenetelűek, teljesen befejezetlennek hatnak. Lényegi változás a sztori síkján nem következik be, inkább árnyalatmódosulás, közérzetváltás következik be, hangulati elemek rendeződnek át. Így tehát a csattanó elmarad, a dolgok nem érik el végkifejletüket. A novellának nincs érdemi lezárása, befejezése: nem kaptunk egyértelmű választ a fölvetett kérdésekre (a modern novella éppen ezt kívánja megkerülni), a közérzetváltás nem oldott meg semmi létproblémát jelentő tény, minden, még az értelmezési lehetőség is nyitott marad.

A történet lezárásának egyik megkerülési módja az olvasói tekintet átirányítása az egyediről az általánosra, a zártabból a tágabba, vagyis ki a világba. A természeti leírással, képekkel „lezáruló” novella valójában elodázza a végkifejletet, a történetet kivetíti a határtalanba, a végtelenbe. Ottlik igen gyakran él ezzel a narrátori eljárással:

„Kilépett az utcára, s átfutott a szíven egy röpke kishitűség: de hát akkor mire való volt minden nyomorúsága? A Duna-part felé indult, ruganyosan lépdelt, kissé vonszolva maga után a lábát, mint a futó, akinek vasgolyókat bilincseltek a bokáira, de most mégis megtanult velük járni. Munkások aszfaltozták egy gránittölcsér helyét. Az omladékokra szemét rakódott, a cserepekre ho-

mok, aztán kötörmelék, ezt is lehengettek, s ráillesztgették a bazaltkockákat. Forró szurok főtt az utcán. Szállt a por a romok fölött, ragyogott a nagy nyár.” (A kegyelem)

A keretes megoldású elbeszélés sem zárja le az eseményt (Drugeth-legenda, Vegyészek), hisz ez a technika már eleve a szerzői kompetencia hiányosságaira mutat rá. A „semmi egyebet nem közölhetek róluk” csak az írói tájékozottság határát, de nem a történet végérvényes lefutását jelenti.

A történet végeérhetetlensége meghatározza a hősök jellemvilágát is, Szegegy-Maszák Mihály írja: „A szereplő akkor önállósulhat jellemmé, a mű elrendezésében akkor számít érvényes egységnek a jellem, ha a tettek belső megindokltsága folytonosságot hoz létre, az eseményeket oksági kapcsolat irányítja, a történetmondó az okozatiság eszményéhez igazodik.” Valódi jellemrajzról, amely bármiféle tartós folyamatosságot mutatna föl egy kauzális rendben belül, az Ottlik-írások esetében nem beszélhetünk, hisz oksági kapcsolatok, elrendezés híján jellemfejlődést, jellemkiforrást sem figyelhetünk meg. Egy állapotrajz, egy helyzet hangulati elemeinek, önreflexiók vizsgálatának, megragadásának lehetünk tanúi. Elsősorban grammatikai alanyokról van szó e novellákban, akik egy kiragadott „pillanatképben” így vagy úgy reagálnak, tudattartalmakat közvetítenek, de tartós kvalitásaik, teljes emberi profiljuk kiépítésére nem kerül sor. A hősök a novella végén sem oldottak meg semmit, számukra sem oldódott meg az élethelyzetük szempontjából egyetlen lényegbevágó ügy sem. Az élet ugyanolyan természetesen, normálisan folyik tovább, mint azelett. A nyílt kimenetelű történetek éppen ezt a hatást kívánják kiváltani: „a lezáratlanság visszautalja, visszakapcsolja az elbeszélés által kiemelt eseménysort abba a folyamatba, melyből kiragadták, a hétköznapi élet kontinuumába” (Thomka Beáta). Ottliknál is a rendkívüli közlendő szerepét a hétköznapi, a látszólag jelentéktelen, szürke, a magától értetődő veszi át. Éppen az agyontaglalással elbanalizált, patetikával föltöltött fogalmak nyerne így, alázattal, lefokozással, visszafojtottsággal új tartalmakat, új távlatokat, új létjogosultságot.

A történeti korok végével a lezáródó történet szerepét a sok síkon futó tiszta eseménysor veszi át. A novella több szálon bonyolódó „cselekménye”, a sokszálú történés szinte kiirthatatlan. Ha a novella tényleg nem az út, hanem a labirintus rendszerére épül, akkor e szálakat nem lehet egykönnyen elmetszeni. Bányai János a Prózáról írt esszéjében joggal veti föl a „labirintus-regény” elképzelést. Ha a modern próza a lezáratlanság, a befejezetlenség és a befejezhetetlenség képzetét kívánja kiváltani, akkor fölépítése csakis ciklikus, körkörös lehet. Borges írja Az elágazó ösvények kertjében: „Minden regényben, mikor valaki válaszút elé kerül, az egyik utat választja, a többit mellőzi, Cuj Pen úgyszólván kibogozhatatlan regényében egyidejűleg az összeset választja. Ezen a módon különböző jövőket, különböző időket teremt, ezek ismét szaporodnak és szétágaznak... Cuj Pen művében az összes fejlemény megtörténik, s mind-

egyik újabb elágazások kiindulópontja.” Balassa Péter is a kortárs epika olvasásához, linearitásellenességéből következően, a végigolvasás helyett a körbeolvasást javasolja, mint mondja, ezt a prózát eleve másodszor kell olvasni. Az olvasatot irányító motívumok ugyanis bűjtatottan szövöttek, s hálószerűen terülnek szét a szövegben. A novella egyetlen történetszál kiragadásán alapul. Ezen kell a labirintus képzetét kialakítani, egyetlen vonalon kell a cselekménysor-lehetőségeket megvalósítani. Ottlik ezt a többvariánsos, elágazásos ösvényrendszert a lehető-lehetetlen, látszat, hit és tény összjátékára, egyes esetekben pedig kimondottan a megfellebbezhetetlenre, a halálra építi. Nála a történetet még a halál sem állíthatja le. A *Keléby* című novellában már-már gyász-jelentésszerű, orvosi látetelet nyújtó expozíció után belekezd a hobby-órás-mester (emellett még Mészöly eltűnésével a háborús és háború utáni) életének leírásába, hogy aztán a végén újra csak meghalassa *Kelébyt*, de egy szélesebb dimenzióban, behelyezve e szürke, de jelentős kis életet az objektív világfolyam menetébe. „Hová nyújtózzék még? Csak azt érezte, hogy a lába kicsúszik alóla, s a feje, mint idegen tárgy, nagy zajjal koppan a márványlapon, aztán nem érzett és nem hallott többet semmit. Közvetlenül az ágya mellé zuhant a teste, s úgy is maradt. A reggel még messze járt, messze Ázsiában. A hosszúkás szobában csend volt, *Keléby* szíve magállt, csak a tizenenny óra ketyegett tovább a falon meg az asztalon, más-más hangon, rendületlenül; így utaztak az időben, szobástól, utcástól, bolygóستól, így utaztak tovább. (*Keléby*)”

Történetvariálási lehetőségeket valósít meg az ottlikki novellákban újra és újra fölbukkanó álhalálhír-motívum is. Több helyen figyelhetjük meg a kiiktatódás, a hiány létfontosságú dimenzióját az „életre dőbbenés” folyamataiban. A *Drugeth*-legendában Ervin tér meg a „hazaiak” számára egy halállegenda erejéig, hogy aztán mintegy saját végét is allegorizálva, beteljesüljön rajta saját sorsa. A *Szerelem és A rakparton* című írások központi kérdése a főhős számára a szeretett (vagy szeretettnek vélt) személy halálhírének fogadása: egyik hősnél sem maga a fölbukkanás, a megtérés, a megelevenedés mozzanata a sorsdöntő (ezért késlelteti Ottlik a *Szerelemben* a rádőbbenés pillanatát), hanem a hit, s ezen túl is a ragaszkodás kérdése. Apagyit már halotti leplében látják a katonanövendékek – joggal, hisz kilépett világukból, megtért a civil életbe. *Jacobi* számára viszont újra föllelt gyerekkori barátja valójában már nem létezik, a régi kapcsok, melyek összefűzték őket, fölszakadtak, megszűntek élni lenni. A távol, a kutatott múlt azonban megadja *Jacobinak* azt, amit lázasan keres: az évek során elfeledett katonazongorista hozza meg neki egy dallam formájában. A régi foxtrott, egy fejtartás, a guggolva vizsgált kapukő, egy-két homályba vesző szót (*Szavatolok a lady biztonságáért stb.*) tudja csak hitellel áttörni a magány, az üresség megmeszesedett kérgét, tudja az utolsó nagy számvetés előtt az életet visszahelyezni a teljesebb folyamába, folytonosságába. A tízezer lélek hite épül már itt, a korábbi novellákban, mely hitvallásként majd az *Iskola* a ha-

táron című regényében fogalmazódik meg: a magány egyedisége, az emberi sors egyetemessége, az emlékrétegek fontossága, a világérzékelés univerzalitása és nagyszerűsége, és mindaz, ami kimondatlanul és kimondhatatlanul old és köt.

„... Damjáni tisztán látta az utcát, a körút esti fényeit odalent, hallotta a gépkocsik túlkölését, egy kék autóbusz csikorgó fékezését, tisztán érezte a régi Budapest mondhatatlan édességét, az elsüllyedt városét, melyet hűtlenül túlélte, de amely mégis fogva maradt egyszer a rakparton hirtelen összeszoruló szívében, s szilárdabban létezett, mint mindaz, ami túlélte s még él és változékony. Lám – elmékedett Damjáni – így rakódnak bennünk a rétegei életünk hordalékतालájának, s ami meghalt, az is él, sőt, bizonyos szempontból csakis az él igazán.” (A rakparton)

Ugyanez a szemléletháló terül rá a Minden megvan című kötet írásaira. Nyilvánvaló, hogy minden alkotó megszólalásaiban a számára létfontosságú, központi kérdést járja körül, ugyanarra a horizontra kérdez rá. Egy-egy alkotói opus egészében szerveset alkot. Ottliknál azonban az egység nemcsak a háttérben húzódik meg, hanem hangsúlyosan és szembeszökően ott munkál a formai megoldásokban is. A visszajáró hősök, a motívumrefrének, a helyzetazonosságok, az újra fölelevenedő gesztusok és rokon tájak mintha az előző történetet folytatnák, írják újra vagy helyeznék újabb dimenzióba, más megvilágításba. Vagyis „az egyes művek egyetlen Mű töredékei, illetve variációi” (Balassa Péter). Ez már a legkorábbi írásokban, tehát a novellákban is megfigyelhető, ezek megelőlegezik, értelmezik vagy éppen indokolják a későbbieket. Ugyanakkor Ottlik a novellásköteten belül is összefogja-összekuszálja a szálakat, hogy csakis az egészben bontakozhassanak ki igazán. Ahogy a kötetkezdő Drugeth-legenda a honvesztés, a talajvesztés, az anyanyelvvesztés motívumát taglalja, úgy a záróírás, a Minden megvan a hazatalálásáról, az édes múlt hangulatának megtalálásáról, egy boldogabb gyermekkori teljességbe való visszaérkezésről szól. A nyelvvel, a megfogalmazással, az érzés életre való alkalmazhatóságával, az élet élhetőségével való küzdelem e két végpont között futja be teljes ívét. Az emberi lét alapkategóriái is így, a kötet egészében nyerik el teljes fényüket. A hűség motívuma például nem csupán az e című írásban bukkan föl, közvetlenül fölvetődik az anyanyelvhez, múlthoz való hűség kérdésében, a Dalszínházban (Sasa, Gábor és Klárika háromszöge; Sasa fölkiáltása: Megcsalta-to-hóóók!), a Hamisjátékosokban Szebek Miklóst gyötri udvarlás közben a meghalt feleség kísértő emléke és ahhoz való kötődése, a Virrasztókban a csillagász volt szerelme hozzá való hűtlenségét értelmezi, próbálja megértetni önmagával stb. Ez utóbbi novellában az Uszodai tolvaj lopásmotívuma is megújul egy más élethelyzetben – Szomor Péter aprópénzlopása megelőlegezi Cholnoky érzelmi megrablását, a menyasszony elszeretését. Tárgyak bukkannak föl a kötetben újra és újra: írógép, fehér macska, a Nick Carter-füzetek, a mozi, a

menetrend. És mindig jelen van a játék: a kártya, a gramofon, a mozi vagy a zenélés formájában. A játék létfontossága kimondatlanul is (nála mindig a kimondatlanon, az elhallgatotton van az esszenciális tartalom) minden szinten uralja az Ottlik-novellákat a lételemesség központi fogalmaként. Játszva mindent le lehet győzni, az ellenséget, önmagunkat, mindent, magát az életet is. „Játszani kell... Nincs is más humánus tevékenység, mint a játék, ez az ember dolga, ez az élet méltósága, kártyázni... nincs is más cselekedet, mely emberi lehetne.” (A Drugeth-legenda)

A játék ópium. A játék folyamán a játékos mindinkább beleveszik önnön tevékenységébe, kiszakad a hétköznapi monoton unalmából egy magasabb rendű monotonia kedvéért. Egy új, ismétlődésen alapuló rendszer, a játék rendszerének rabjává válik, amely örökös megújulásával nem ereszt, s annak törvényei eluralkodnak rajta. „A kártya tartalmazza a teljes világ vízszintes és függőleges tagozódását” – írja Bóna László. A kártya rendje tehát egy univerzális rendszer rendje. A játékos játék közben a határázónán tartózkodik, létformát vált, mert szubjektívól objektívá lett, egy mechanikus rendszer akarata nélküli láncszemévé, amikor a játék fölébe kerekedett. Közeggé vált, melyben egy tőle idegen törvény szabadon, autonóm módon nyilvánul meg. Tudatát fogva tartja ez a magától levőség. Ahogy a játék újra és újra termeli önmagát, minden szubjektív idő kiiktatódik általa. Játék közben az élet áll. „Az emberi élet – újra csak Bóna Lászlót idézzük – egy játszma, a kártya az egész élet metaforájává válik. A kártyaasztalon a halálra ítélt lét halálvárásáról és e várakozásnak az elfeledtetéséről szóló színházi előadás zajlik. A kártyás szerepével együtt éli le egész életét, és együtt is hal meg vele. A kártyás színész, átalakulása tökéletesen sikeres: halálos. „A kártya, a zene, az írás ily módon egy: résztvevőjük, tárgyuk beleveszejti magát abba az egységbe, amelyen át halál és élet üzen egymásnak. A zene kíméletlen kényszerét mint visszafoghatatlan hatást Ottlik már a Drugeth-legendában leírja: miként válik maga a Fejedelem a Rákóczi-induló játékszerévé, miként dönt az sorsa fölött, autonóm, megfellebbezhetetlen módon:

„A tarpai országos vásáron, május huszonegyedikén, Esze Tamásék mégis kibontották a zászlókat, és felcsendült Ugocsában, Beregben a szörnyű, velőbe markoló Rákóczi-induló, ez a tébolyító muzsika, ez a szomorú riadó, ez űzte a mezitlábásokat és a művelt, józan Rákóczi is, saját felkelése kényszerűségének engedett ő is, ennek a zenei-hősi-indulati kényszernek, noha tudhatta, mire vezet a lázadás... de elsodort mindent a gonosz, iszonyatos muzsikája...”

Ennek a kényszererejű dallamnak a legkülönbélebb melódiái, változatai, tárgyi-alaki variánsai csendülnek vissza az egész kötet folyamán (Teveled, Csibikém, elmennék Bergengóciába; Egyedemet-begyedemet, tengertáncot járok majd véled; kelkáposztaszag és Mozart hegedűszonáta; A szép asszonynak kurizálok, pezsgők és cigányok, Nem ér a nevem stb.), hogy aztán a kötet végén egyetlenegy, fegyvelmezt, összetanult, de lendületes foxtrottra olvadjon össze, ebbe vesszen bele.

A refrén mindig visszaszólít az újra föltoluló motívumon, a novella rondós, körkörös, önmagába visszatérő szerkezetén, a kötet egészének egymásba kötődésén, egymásra utalásán és utaltságán, az egész életmű összefüggésrendszerén keresztül. Az élet és benne a játék minden létfontosságú szála a halálra fut ki, mert az a megismerés végső dimenziója, az élet legnagyobb és legvakmerőbb kihívása. Ha nem lenne halál, művészet sem lenne – vallja Kosztolányi, napló-jegyzetében pedig így folytatja a gondolatsort: „Nekem az egyetlen mondani-valóm, bármily kis tárgyat sikerül is megragadnom, az, hogy meghalok. Végtelenül lenézem azokat az írókat, akiknek más mondanivalójuk is van: társadalmi problémák, a férfi és nő viszonya, a fajok harca stb. stb. Émelyeg a gyomrom, ha korlátoltságukra gondolok.” Ottlik novelláinak, de egész eddigi életművének ismeretében mondhatjuk, az ő művészetére is érvényes ez az alapállás.

A játék élet és halál átfordíthatósága. Minden autentikus emberi megnyilvánulás a halál ellenében születik. A halálélmény minden jelentős gesztusban ott rejtőzik. A világ az ellentétéké, a halál az ellentétek egybeesése, kisimulása. A játék, a színház az életben a kis halál megvalósítása: a szünet, az ellentétek pillanatnyi megbékélése, az elszakadás, a többlet az egylétben, a transzcendens az evilágiban. Maszkosság. Ez a fajta létérzékelés már Ottlik nagy mesterénél, Kosztolányinál is lényegbevágó:

*Folyt az élet, mint a színház.
S én leültem itt középük,
nem mint néző, mint a színész,
az arcomra rászorítva
útiálarcom keményen,
mintha mindig köztük élnék,
titkaik, emlékeik közt.
És mimeltem a beszédük.
Caffe nero, signorina!
Élet, élet, drága játék.
Agua fresca con ghiaccio!
Játék, játék, drága élet.*

...

*Így dobáltam el, mi pénz volt
a zsebemben, az ezüstöt,
Így dobáltam el, mi szó volt
a szájamban, a fejemben.*

*Hajnalig csak üldögéltem,
elfeledtem, hol születtem,
eltemettem azt, ki voltam,
s játszottam, hogy én is élek.*

(Bologna)

A már említett Angyal, mely még ismeri, beszél a teremtés nyelvét, a közvetítővel, a személytelen médiummal, a maszkos-üres színésszel, a bábuval együtt adja azt az időtlen és örök érvényű sítot, melynek elérésére minden valamire való alkotói tett törekszik. Tandori ismerte föl, hogy Ottlik művészetének esszenciája, lényegi mozgatója és meghatározója a világoradalomban Rilke nevével fémjelzett létérzékelés, s amely Ottlikra vonatkoztatva a Negyedik Duinói Elégiában jut legautentikusabban, legérzékletesebben (mivel sugárnyalábos, és lényegében nem, csak részleteiben lefordítható) kifejezésre. Ellentétek rajza, a pillanat nagysága, a Világszínház, a gyermekkor egysége, a lényeg megragadásának nehézsége, a halál birodalmának örökös beszivárgása – mindezt hatványozottan tudja és érzékelteti Ottlik is.

*Angyal és bábu: az lesz csak a játék.
Így olvad össze, amit szüntelen
megosztunk, amíg itt vagyunk. Csak így
alakul ki az egész pálya íve
évszakainkból. Ilyenkor fölöttünk
az angyal játszik. Ők ne sejtjenék, lásd,
a haldoklók, hogy mennyire csupán
ürügy itt minden művünk? Semmi nem
egy önmagával.*

(Rilke: *Duinói elégiák* – *A negyedik elégia*
Rónay György ford.)

A játék a léttörvények kihívása, a védettség elvesztése, elvetése. Az alkotás is az, amikor a csönd, a határvilág, a halál megragadására törekszik. A lélek szorongató magánya egy univerzálisabb horizontba olvad bele, a személytelenébe, a névtelenébe – az Angyaléba. Ez adja a játék nagyszerűségét, az írás rendkívüliségét. „Minden játék lényegében, vagyis szabályaiban, előírásaiban, szerkezetében: szellemi konstrukciója az embernek, tehát valami, amiben anyagi kötöttségünk fölé emeljük magunkat. Szabályaival, „jogszokásaival”, szigorával, előírásaival, minden játék fenntartás nélkül tisztaságra törekszik – sportszerűségre, korrektségre, sőt *erkölcsi kényességre*” – mondja Ottlik a Hornyik Miklósnak adott hosszú interjúban. Ugyanezt a törvényt teszi képletessé Pilinszky egy helyütt: „A százméteres futó nem boldog, nem boldogtalan, nincs anyja,

apja, felesége, gyereke: egyszerűen fut. Maga a tiszta futás”. Ez Ottlik művészetének is ideálja: a tiszta, alapjellegéből ki nem zökkenett, önkörében megvalósuló tiszta folyamat, tiszta tény. Csakis az önlefokozás, az álatat, a be nem avatkozás a valóság tény- és megnyilvánulásrendszerébe adhat becsületes morális alapot a megszólalásra. Az írás békéje a hitelesség erkölcsösségén alapul.

*De ez: a halált, az egészet,
s még az élet előtt, ilyen szelíden
tartalmazni, s gonosznak mégse lenni:
leírhatatlan.*

(Rilke: *Duinói elégiák* – *A negyedik elégia*
Rónay György ford.)

Minden Ottlik-mű ezt a leírhatatlant, ezt a nehezen elmondható ostromolja. Nem az egyén külső látszat szabadságát, hanem a lélek belső békéjét, megbékélését azzal, hogy minden úgy van, ahogyan van, hogy a dolgok, a világ öntörvényű tiszta folyamatainak részeseiként egy hatalmas és nagyszerű játék résztvevői lehetünk.

Irodalom

- Balassa Péter: *A színeváltozás*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982
 Balassa Péter: *Észjárások és formák*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1985
 Bori Imre: A próza szabadságharca. *Híd*, 1962. 7–8.
 Bányai János: Próza: (Regény, elbeszélés...) *Híd*, 1981. 4.
 Hankiss Elemér szerk.: *A novellaelemzés új módszerei*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971
 Francia narratológiai kutatások. *Híd*, 1981. 12; 1982. 1., 2.
 Th. W. Adorno: *Standort des Erzählers im zeitgenössischen Roman*. (Noten zur Literatur) Suhrkamp, Frankfurt a. M. 1981.
 Kulcsár Szabó Ernő: *A Zavarbaejtő elbeszélés*. Kosmosz Könyvek, Budapest, 1984
 Thomka Beáta: *Narráció és reflexió*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1980
 Thomka Beáta: *A pillanat formái*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1986
 Wellek–Warren: *Az irodalom elmélete*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1972
 Szávai János: Novellatípusok a mai magyar irodalomban. *Itk*, 1981. 3.
 Viktor Šklovski: *Razvijanje sižea*. (Uskrnuće riječi) Stvarnost, Zagreb, 1969
 Szávai János: A hallgatás szövege (Ottlik Géza: próza). *Új Írás*, 1980. 10.
 Poszler György: *Az elbeszélés metamorfózisa* (Kétségektől a lehetőségekig). Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1983
 Tandori Dezső: Sportlevél Ottlik Gézának. *Tisztaítj*, 1977. 9.
 Tandori Dezső: Egy húszéves regény. *Kortárs*, 1979. 11.
 Tandori Dezső: Ottlik Gézáról és a Hajnali háztetőkről. *Híd*, 1979. 11.
 Tandori Dezső: Mintha könyvből olvasnám. *ÉS*, 1979. szept. 15.
 Borisz Uspenszkij: *A kompozíció poétikája*. Európa Könyvkiadó Budapest, 1984
 Umberto Eco: *A nyitott mű*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1976
 Klaus Kanzog: *Erzählstrategie*. Quelle-Meyer, Heidelberg, 1976
 Franz K. Stanzel: *Typische Formen des Romans*. Vandenhoeck, Göttingen, 1964
 Franz K. Stanzel: *Theorie des Erzählens*. Vandenhoeck, Göttingen, 1982

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

LEGENDÁVAL? LEGENDA NÉLKÜL?

Cs. Gyimesi Éva: *Álom és értelem*. Szilágyi Domokos lírai létértelmezése. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1990

...
*elejét vennem az iszonynak,
hogy boldog lehessen viszonylag.
Szilágyi Domokos: Viszonylag*

Megint egyszer a változatlanul időszerű kérdés. Cs. Gyimesi Éva egy egész könyvben gondolja végig, és át is éli mint gondolkodásának személyes (és titokban úgysem tartható) belső mozgatóját. Világos a szerző elméleti pozíciója: érdekeltsége a vershez fűzi, a költői mű világához. S ebben a pozícióban a teoretikus (a kritikus) önzése is: „létünknek milyen lehetőségeit, távlatait élhetjük meg a költészet univerzumában?” Azokat az „összeillő felületeket” vizsgálná hát, ahol a szerző és az olvasó „kérdéshorizontja” találkozik. Ám a vershez tartozóan ott van még az életrajz is, vélt vagy valóságos tényeivel és dokumentumaival, a kortársi emlékezés, a megmásító emlékezés, a legendához fűződő alig leküzdhető (másik) érdekeltség, az irodalmi élet minden ingoványával és sivatagával. Odaállhat-e az értelmező a vers elé a legenda, a legendásító emlékezés kiiktatásával, vagy keresse az egyensúlyt, a langyos kiegyezést a két érdekeltség között? Szilágyi Domokos másfél évtizeddel ezelőtti halála, a halál körülményei, a halál felé vezető út szakaszai a legendát táplálták inkább, vagy legalábbis nem hagyták leválasztani a vers megértését a kialakuló legendáról. A kényszerűen és önként megszakított élet titkai, soha fel nem oldható rejtélye ráhangolható a vers mindenkori titokzatosságára, a költészetben rejlő és szintén soha fel nem oldható kérdésre. Hogy milyen mértékben, arról szóljon Adonyi Nagy Mária felkiáltása Szilágyi Domokos halálának ötödik évfordulóján: „Ne tévesszük össze a láthelyzeteket a költői helyzetekkel!” Cs. Gyimesi Éva egész könyvében az összetévesztés fenyegető veszedelme ellen vívja, soha meg nem vívható, elméleti és kiritkusi harcát, miközben a költő legendáját továbbépíteni, de lerombolni sem akarja, hiszen csak hozzátartozik ez is, bár kevésre használható, ha a szerzőt a vers érdeklő elsősorban.

A változatlanul (és megoldatlanul) időszerű kérdés nyomasztó is, mert Szilágyi Domokos versírása példamutató, költői szemléletének alakulásgörbéje pedig modellértékű. Példa Szilágyi Domokos arra, hogy a költői vállalkozás lehetőségei végtelenek. Hogy a múlt költői tapasztalata nélkülözhetetlen a mai versírás irányai és elvei számára. Hogy a formából nemcsak versalakzat bontható ki, hanem a mindenség, az egyetemes hit és hitetlenség egyaránt. Hogy semmi sem méltóbb a kinevetésre, mint az áporodott megszo-kás és a szigorú előírás. Hogy a modernség nem ennek a kornak a privilégiuma, sem pedig belépőjegy az új, az újdonság, a felfedezés és az eredetiség álomcirkuszába. Hogy a játék, az ünnep, a meglepetés, az élc, a fordulat, az ironiába torkolló létértelmezés természetes beszédmód, nem bohóctréfa ebben a megszerkesztettségekből és botrányokból felálló világban. Hogy a magyar költészet nem mindig ott történik, ahol a legtöbben írják... Legfőképpen viszont arra példa, hogy milyen elviselhetetlen módon anakronisztikus, de még mindig működőképes módszer a költőarckép vonásait váteszira átfestő megszokás.

A költő példamutatását (verselésből, nyelvből, élet és vers igazi vagy látszólagos azonosításából, a megélt vers és megírt élmény természetrajzából, a racionális önmeg-missmitésből, az illúziókkal való definitív leszámolásból) könnyű fordulattal alakíthat-ta a példát követni, sem elfogadni nem tudó kortárs emlékezés legendává, egy *másik* történetté. Ez a másik történet a meg nem értés alibije is, hogy az utókornak ne kelljen megfizetnie a mulasztásait, az együttérzés, a megértés, a tolerancia terén elkövetett ha-nyagságok bérét. Fennáll a veszély, előszavak, utószavak, emlékezések, emlékkönyvek bizonyítják, hogy a mulasztásokért lelkiismereti válságban szenvedő szívesen lépteti, léptetné be Szilágyi Domokost a legendák világába, ahol a versre már nincs is igény, leg-feljebb a közhelyek szintjén vagy – ritkábban – a mentegetőzések illusztrálása végett. Ha erre indult, veszedelmes vizeken indult el Szilágyi Domokos költészete megértésé-nek hajója; ami költészet a verseiben áthajlik szépen az életrajzba, ami életrajz átmo-dosul lassan metaforává és jelképpé, mintha a költő élete és halála az égvilágon más sem lenne, mint illusztrációs anyag félreértések és tévedések mentségére. A jobb ízlésűek ki-csit kiszínezik a képet, árnyalják, sőt „szigorúan” szakmai, nemegyszer elméleti háttér-be illesztik önmaguk és mások megtévesztésére.

Cs. Gyimesi Éva ennek a veszélynek állt ellen. Az életrajzot a még hátramaradt élet-rajzi kutatásra bízta, tehát figyelméből nem iktatta ki, csak az őt megillető helyre tette, egy másik kutatási és értelmezési feladat kereteibe illesztette. Nem bírálta a legendát, meghagyta az irodalmi élet számára nélkülözhetetlen témának és ténynek, ám nagyon vigyázott, hogy egyetlen szóval se járuljon hozzá a legendásítás folyamatához; elemzé-sei ezért visszafogottabbak, mint amilyenek lehettek volna, ítéletei rejtettebbek és hal-kabbak. A versek nyomán haladva rajzolja meg Szilágyi Domokos költői arcképét, a kötetek sorát követi, a versek születésének bizonyítható vagy feltételezett sorrendjét. Az első versektől az életművet lezáró versekig egy változó, alakuló költői életpályát rajzol meg pontos elemzésekkel, a kiemelkedőnek vagy fordulópontnak jelölt versek többirányú értelmezésével, és eközben sohasem feledkezik meg a költői helyzetről, de mindig a léthelyzet érdekli, a „lírai létértelmezés”, ami nyilván valami egészen más, mint a szociológiai vagy filozófiai létértelmezés, még akkor is, ha ez utóbbi fogalomtára nélkülözhetetlen a „lírai” leírásához és megnevezéséhez.

Ily módon Cs. Gyimesi Éva Szilágyi Domokos költészetében a hitek elvesztésének folyamatát és az értékpozíciók megingását, majd definitív romba dőlését követheti nyomon egy összefüggő ívet húzva meg az első versek hittel teli lelkesültségétől a székepszisig, a rezignációig, a hitnek a tudással és rációval már nem ellensúlyozható elvesztéséig, amikor a hit szükségletének érzése is eltűnik, együtt a hit humánusnak vélt, racionálisnak tételezett tartalmaival. Ezt az összefüggő, akár modellértékűen tipikusnak mondható ívet rajzolja oda Cs. Gyimesi Éva Szilágyi Domokos költészetének háterébe. Indokolt a háttér, mert Szilágyi Domokos a „tudós költő” magatartását és gondolkodásmódját dolgozta ki. Amikor a rezignációt jelző antinómiák – „az egymással birkózó tragikum és irónia” – uralni kezdik költői beszédmódját, teret engedve a „tragikum és öngűny, pátosz és irónia”, „a tagadás és a blaszfémia” jegyeinek, már látható, hogy Szilágyi Domokos számára se az élet, se a múlt, se a jelen nem nyújt többé biztos pontot a költői fennmaradás értékpozíciójának megőrzéséhez. Az iszony leküzdése már nem hozhat viszonylagos boldogságot. A versírás, a költészet mint ennek az értékpozíciónak az utolsó védvára is felnyitotta már kapuit a támadó jelen, a hit- és illúzióvesztés tényei előtt, és többé nincs, nem lehet menekülés. Cs. Gyimesi Éva szerint Szilágyi Domokos itt az ünnepet hívta védősánkra, de benne sem találta meg a megnyugvást. Én máshol látom a túlélés, a költészet megőrzésének Szilágyinál remélt és gyorsan elvesztett esélyét. A rezignáció, az irónia, az önirónia pozíciójának kidolgozása szinte programszerű Szilágyi Domokos verseiben. Tábláján a rációval induló költő a hitek elvesztésekor racionális mozdulattal fordul éppen az irónia (és minden változata) felé, hogy védhesse még lírai pozícióját. Ha a filozófus ebben az irányban találhat is kiutat a túlélésre, a költő, a költészet számára csak pillanatnyi enyhülést nyújthat, igazi esélyt a beszédre már nem. Organikusan zárható le tehát Szilágyi Domokos lírai létértelmezésének íve. Ez az organikusság, persze, nem az életrajz ténye, kizárólag a költészeté. Befezett Szilágyi Domokos költői pályája, „az eszményvesztettségével küszködő modern értéktudat” költészete. S ebben csak az irónia értelmezése körül támadhat vitám Cs. Gyimesi Évával. Szilágyi Domokos menekülése az irónia felé a tudós költő választása, aki lírai gondolkodását Arany Jánostól, modern versépítési eljárásait T. S. Eliottól (is) tanulta. Egy olyan iskolában, amelyben a „nem dalolunk” a pedagógiai elv. Tehát egy valóban modern értéktudat. Amely az iróniát és az öniróniát az önvédelem, a szellemi túlélés és fennmaradás esélyének tekinti, semmiképpen sem az értékek viszonylagossá tételének. Más szóval az irónia rendkívül gazdag eszköztára Szilágyi Domokost nem a posztmodern felé sodorja, inkább a reális viszonyítási pontok elvesztésének élményét, az értékmegőrzés ellehetetlenülését, az értékösszeomlás evidenciaszerű megélését erősíti és igazolja számára. Ezért tartom vitathatónak Cs. Gyimesi Éva egyik könyvzáró gondolatát, miszerint: „A modern kor értékrendjének összeomlásán túl, de a posztmodern egyértelmű viszonyítás nélkülségén innen, mintegy a kettő küszöbén közvetíti az egyetemes célnak, emberi távlatoknak azt a hiányát, amit az előbbi *már nem*, az utóbbi *még nem* tud betölteni.” (Kiemelés Cs. Gyimesi Éva.) Vitatható nézet, bár van igazságtartalma. Annnyiban, hogy a „még nem” és a „már nem” szellemet bénító pozíciója jól felismerhető Szilágyi Domokos a múlt nagy költői teljesítményeiben is példa után kutató verseiben, de az ellentétek állandó ütköztetésében is, a pátosz és irónia, a tragikum és irónia összeillesztésében, ami egyaránt felismerhető versépítkezésének eszköz-

tárában és költői gondolatmenetének kompozíciójában, de mindez bármennyire is kézenfekvő, mégsem vonható össze a posztmodern jelentésében, mert a posztmodern, természetesen szerint, eddig belátható gondolatvilágával éppen az olyan mélyen emberi és ezért véresen tragikus világélményt nem tudhatja magáénak, amilyen Szilágyi Domokosé. A posztmodern nem ismeri az evidenciákat, Szilágyi Domokos egész költői tapasztalata viszont a megélt evidenciák rendszerét mutatta fel, különösen a nagy verskompozíciókban; a falba ütközés, a kiútnélküliség evidenciáját.

Vajda Mihály mondta, hogy „a szabadság jobb, mint a hiánya”. Ez a filozófus álláspontja, olyan (ironikus?) felismerés, ami után a filozófus lépéseket tehet valamiféle (demokratikus?) megoldás vagy megoldások felé. A költő számára ez nem ilyen felismerés. Ha hitét veszítve eddig eljutott, akkor nincs számára tovább lépés, és főként nincs a posztmodern közvetítésével. Itt megáll a költő, bármennyire is fájdalmas, ezen a válságérzeten már nem léphet át.

BÁNYAI János

SZÖKJÜNK? ÍRJUNK!

Varga Zoltán: *Szökés*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1990 – Lászlóffy Csaba: *A szökés*. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár, 1990

A szökés következmény.

Szökünk valamiből, valami elől, valakitől, másoktól, önmagunktól.

A szökés – gesztus. Indítéka mindenekeelőtt a kétségbeesés, a tehetetlenség érzete, s az a vágy, hogy ezentúl másként – még ha másutt is – éljünk.

A szökésről szól a vajdasági Varga Zoltán 1972-ben és a romániai Lászlóffy Csaba 1976-ban írt, könyvben csak most megjelent, megjelenhetett (kis)regénye. Megközelítőleg tehát egy időben foglalkoztatta a két író a szökés gondolata, kényszere, ismerték fel elkerülhetetlenségét, de két különböző társadalmi, politikai – emberi pozícióból jutottak el ide. Igaz, hogy kiindulópontjaik mások, a két szökés között azonban érintkezési mozzanat ismerhető fel; nem úgy találkoznak, mint párhuzamos egyenesek, valahol a végtelenben, hanem sokkal előbb: a valóságban. Abban a közegben, amely hámrétege alapján másnak látszott a két országban, de embernemőritő totalitárius hatalmi jellege szerint – ha nem is volt teljesen azonos – nagyon közeli volt, sok mindenben hasonlított egymásra. Mégsem kell arra gondolni, hogy Varga és Lászlóffy regénye afféle dogmatikus, marxista értelemben vett társadalmi vagy politikai regény, melyben a körülmények játsszák a főszerepet, a főszereplők viszont a legkülönbözőbb, jellegtelen, illusztráló bábjai a társadalmi-politikai közállapotoknak, összefüggéseknek. Irodalmibb irodalmat művelnek mindketten: az egyén, az egyes ember érdekli őket, elsősorban az ember lelkivilága, s ezzel együtt a társadalomról felmutatott, adott kép is hitelesebb. Ilyenné teszi a megélt ténye, a szereplők lelki vívódásának, intenzitása, ami végül is megérelleli bennük a szökést. Azt a gesztust, amely mint az önmagunk választotta halál, az öngyilkosság, a legmesszemenőbben szubjektív. Sok mindentől függ, de csak az egyes emberen, kizárólag rajta áll.

S hogy Varga Zoltán is, Lászlóffy Csaba is így látja, tartja leghitelesebben ábrázolhatóan azt a bonyolult lelki folyamatot, amely a szökésnek mint menekülésnek vagy lázadásnak a tényéhez vezet, azt a választott forma is bizonyítja. A két regény főszereplői vallomás, belső monológ – az egyik legszubsztívabb megnyilatkozási mód – formájában ismertetnek meg bennünket önmagukkal, legtitkosabb gondolataikkal, érzéseikkel. Ezen az sem változtat, hogy Lászlóffy esetében három vallomásból – a lányéból, a fiuéból és a katonából – szövődik a történet, a regény, míg Vargánál egyetlen főszereplő, a magyar szakos tanárból községközi fordítóra lett Halász Béla monológja a regény. A közös formán kívül mindkét művet át-átszövik az irodalmiság hajszálerei: Halász Béla regényt akar írni Póregyházáról, ahol tanár volt, és a közeli nagyobb városról, ahol fordító. Monológjának epikus keretét megírandó regénye számára végzett anyaggyűjtése adja, az egyes epizódok, emlékek, a majdani regényhez készített jegyzetek. Lászlóffy hármastagoltságú vallomásregényét pedig – már-már posztmodern eljárást idézően – számos irodalmi idézet színezi, a regénytükrök minden oldalát afféle fényűsággként bölcséleti művekből (Kant, Sartre) vett, folyamatosan, oldalról oldalra haladó idézetsor vezet be, mintegy filozófiai megalapozását nyújtva így a kiszolgáltatottságnak – ami a szökés elsődleges indítéka –, a társadalom és a család kiváltotta elidegenedésnek. Ez a regény teljes terjedelmében végigvonuló kétsornyi idézetszalag egyszerre a mű tartozéka is és független is tőle. Ez a filozofikus idézetsor arra emlékeztet, mint amikor a szakadék felett függőhídon áthaladó ember lezuhan – ezt példázza a regény –, de feltekint(het) a magasba, és tudomásul veheti, hogy fölötte ott feszül a megmentésére is alkalmas acélsodrony, ezt kellene elkapni, csak hogy ő éppen a gravitációs erőt is megszegyenítő gyorsasággal zuhan a mélybe, közeledik a pusztulás pillanatához, s nem markolhatja meg a sodronyt, nem kapaszkodhat bele, holott látja, ott csillog a feje felett, talán nem is túl messze, mégis elérhetetlenül; meddő vigasz. Az irodalmiság jelként tekinthető továbbá, hogy a katonának, aki a Duna-parton, a határnál lévő a menekülő, a szökésben levő lányt és fiút, Hajdú Józsefnek, költői ambíciói vannak, s ennek kapcsán az is megfordulhat az olvasó fejében, hogy a katona maga a szerző, aki miután riadt bátorsággal rálő a két fiatalra, megpróbálja kitalálni életüket, megfejteni a titkot, ami Ágotát és Karit szökésre bírta, készítette. A katona-költőben talán a szerző önmaga lázálmain, szorongásait, félelmét, keserű élettapasztalatát projektálja a két fiatal áldozat sorsába, így írja ki önmagából saját sérelmeit, szorongásait. Így lesz az irodalom önfelzabáló, gyógyító orvosság, feszültséget csökkentő szelep – írónak is és olvasónak is. Az egyik kimondja, kimondhatja a közölhetetlenségtől belesült, belesomósodott gondolatokat, panaszkodik, a másik viszont jólesően veszi tudomásul, hogy erre sora kerülhet – legalább az irodalomban. Lászlóffynál is direkter formában teszi ezt Varga Zoltán abban a kétoldali szabadversként sóhajtásszerűen feltörő, élénk bukó részletben, amelyből megtudjuk, hogy Halász Béla azért választotta az írósgot, mert ez lehetővé teszi számára a kívülállást, hogy „egyfajta swifti, voltaire-i, shaw-i, dűrenmatti rálátás”-sal viszonyuljon a világhoz, környezetéhez, holtakhoz és elevenekhez. „Ezt a világot csak megírni” lehet – mondja –, „tettek helyett”, minden helyett: „Arculköpés helyett, pofon helyett. Seggbe rúgás helyett. Hülye fofák szétverése helyett. Gyilkosság helyett, legyintés helyett. Megírni anyanyelvüket török helyett, anyanyelvüket elfelejtőknek. Anyanyelvet elfeledtetőknek. Kocsi-, családi ház- és villatulajdonosoknak. Kocsiról, házról, villáról

álmódóknak. Még csak nem is álmódóknak. Betévő falatért küzdőknek, tengődőknek. Külföldre távozóknak. Visszatérőknek és vissza nem térőknek. Visszavágyóknak és vissza nem vágyóknak... Megírni szélirányban vizezőknek. A »ne szólj szám, nem fáj fejem« egyedül üdvözülő híveinek és fejfájós kárhozottaknak. Megírni írástudatlanoknak. Vak szemeknek, süket füleknek. Világtalanoknak, süketnémáknak, Idiótáknak, vízfejűeknek, Tökfejeknek, seggfejeknek. Fafejeknek, betonfejeknek. Fejrejtetteknek és fejvesztetteknek. Fejetlen fejeseknek... Az úristennek. Atya-fiú-szentléleknek, ámen. Szent Ferencként a madaraknak. Orpheuszként a köveknek. A sóhivatalnak.»

Szökés tehát az írás.

Magavigasztalás. Az íróság álruha, de – és ez a kor, korunk szégyene – így is az „egyetlen nagykorú” létforma, ami legalább látszatfüggetlenséget biztosít, hazudik.

Mert hogy a kiírás csak átmeneti jellegű, önámító azt a két regény félreérthetlenné teszi. Varga „hőse” végül mégis elmenekül, a harc helyett, sőt az írás helyett is Ausztráliát választja – még ha gyerekek nevelése helyett csak egy teherautó vezetését bízzák is rá –, úgy lázad, hogy megszökik, elmenekül. Tudja, a körülmények erősebbek nála, s hogy álruhája sem védi, védheti meg. És a körülmények erősebbek Lászlóffy Csaba regényében is, mint Ágota, Kari vagy Hajdú Jóska, pedig az író nem hangsúlyozza túl őket, inkább csak jelzi. Annyit közöl belőlük, amennyi hitelesíti Ágota „többszörösen is árvának lenni” helyzetét. A gyereklányt „vasárnap délután magával cipelő” apát említi, aki a „fötéri zsúfolt” sörözőben „torz vigyorral lökte magába a korszok tartalmát, nyalta-falta a vastag habot,” majd váratlanul lefordult a faragott székről. És amikor megeredt az orra vére, a lányka pedig ijedten hajolt fölé, „könyökével durván” ellökte magától, s „trombitálva fújta bele orrát a viaszosvászon asztalterítő lecsüngő végébe”. Egy-egy elejtett mondat szól „nyüzött képű, álmos emberek”-ről, meg arról, hogy a gyerek korán tanulta meg, ami az asztalra kerül, „azt meg kell enni”, s ezért szedegette fel gondosan és nyelte le az „utolsó morzsaszemeket is”. Nem csoda, ha arról ábrándozott, hogy megszöktetik. Érthető, ha Kari kedvességét megváltásként fogadja, ha vele megy, vele szökik.

Erőteljesebb vonalakkal rajzolja meg az író Kari mögött a háttérét. Az apa félelmet kelt benne, otthon is hatalom katonájaként viselkedik, rendőr, aki számára „az egyetlen elfogadott és elfogadható világot a fölülte tornyosuló pozíciók, sajnos, egyre bonyolultabb hierarchiája jelenti, s az egyetlen viszony a felülről kapott utasítások maradéktalan végrehajtása, oly módon, hogy közben a ranglétra alsóbb fokain mindenki engedelmessé válik neki, vagy legalábbis tartson tőle”. Mindenütt ellenséget lát és keres, miközben „zsiros, pecsétgyűrűs” kezét, melyben „percekkel előbb még a pulykacubákat forgatta”, elégedetten „betörli dús, őszülő szőrzetébe”. Félelmet kelt és megvetést vált ki, míg az anya, aki a „kandalló előtt ülve, vöröstre pedikűrözött lábujjaiban gyönyörködött”, legfeljebb szánalmat válthatott volna ki saját gyerekeiből, aki lélekben már régen megszökött otthonról, de abból a világból is, amelyben „hamis tanúvallomások alapján” ítélték el embereket, melyben a „gondolkodók mind tömlöcbe kerülnek”. Az üldöztetés a kiszolgáltatottság érzetét kiváltó tényekből – kuláksors, idegbeteg anya, börtönben pusztult apa – rajzolódik ki Hajdú Jóska mögött a háttér, melyből ő újságcímek összeragasztó montázsolásával, költői ambíciókkal, a szóban bízva próbál menekülni, abból a „vacogtató idő”-ből, amelyben végül ő is gyilkos lesz, a katonai – társadalmi – drill áldozataként cselekszik, lesz üldözöttből gyilkos.

Lászlóffy Csaba zaklatott lélektani kór- és korrajza Varga Zoltán regényében szociografikus szélességgel, higgadsággal jelenik meg. Miközben Halász Béla számba veszi ismerőseit, barátait, szeretőit, diákjait, munkatársait Póregyházán és a közeli városban, kialakul vajdasági, bácskai világunk jól ismert képe, lelepleződnek a nagyravágyók, a félszegek, ismeretlenül is számos ismerősünket fedezzük fel. Hosszú, végeláthatatlan sorban, mint egy sűrű mezőben, vonulnak el előttünk a jól ismert arcok, sorsok, magatartások és a mesélő főhőssel együtt uralkodik el rajtunk a feleslegesség érzete, amelyet önnön óvatosságunk, tehetetlenségünk is táplál. Időnkénti bőbeszédűsége ellenére is szuggesztív olvasmány Varga regénye, amely nem pillanatnyi állapotot rögzít, tükröz, hiszen a kötet két elbeszélése, melyek évekkel később keletkeztek, ugyanarról a közállapotról és ugyanarról az életérzésről szól, mint a Szökés, de a Döglött hal című elbeszélésben már az irónia is felfedezhető, s ez talán a túllépés, a meghaladás jele lehet, vagy csak ennek ábrándja. A kötetben Lászlóffy regényét is novellák követik, de ezek mintha még ziláltabbak, izgatottabbak lennének, mint az évekkel előbb írt *Szökés*. Mintha a Várnai pálmák című novella első bekezdése határozná meg az író lelki és idegállapotát, írásainak hangulatát és tartalmát, formai ziláltságát: „Állandó készenléti állapotban. Nincsenek többé hangulataim, csak reagálásaim vannak az árnyékomma szegődött kétségre, melynek kötőanyaga gyilkoló piros. Időnként durván kiforgatom emlékezetemet, akár egy talált levéltárcát, mintha egy véletlen történéstől tennem függővé saját személyazonosságomat. Én vagyok az, aki két sovány térdét összeszorítva áll, lötyögő pizsamában, a törött vécékagyló felett, s várja, hogy rátörjön az újabb öklendezés? Nem a klórszagtól, hanem attól, amit, ha vöröstre súrolom arcom, nyakam, mellem, karom, akkor sem tudok kimosni magamból. Mintha agysejtjeimbe ivódott volna bele. Kenem a fehér szappanhabot, egy pillanatra behunyom a szemem, s már vörösen habzók, sűrű, meleg valami kenődik szét arcomon. Nézem semmittevésben elernyedv végtagjaimat; a láthatatlan kór idegesítőbb, mint a viszketés.”

Nem marad más, mint a szökés. Mindentől.

És az írás, ami ugyanaz: lázadásnak hitt menekülés.

GEROLD László

MÚLT ÉS JELEN KÖZÖTT

Brasnyó István: *Bestiárium*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1990

Négy ciklust tartalmaz Brasnyó István új kötete, a *Bestiárium*, melynek ciklusai formailag, sőt bizonyos fokig tartalmilag is igen különböznek egymástól. De van bennük valami, ami összekapcsolja őket, egy összekötő szál, mely hol rejtve, hol pedig szövegszerűen is helyet követel magának. A ló másik oldala című vers alcímként is felvett couleur-lokale-ja az, ami az egész kötetet jellemzi, ami szinte minden darabban megtalálható.

A nosztalgia, a múlt és a jelen szintéziséből született versek ezek, melyek magukban hordozzák a megállapítást: „semmitől sem / választ el bennünkettől nagy kor, / akár múlt,

akár jövő, inkább a jelen / az, ami távolibb.” Valamiképpen közvetett jelen idejű versekről van szó tehát, hiszen inkább felidéző jellegük van, inkább azokra a tényekre, történetekre mutatnak vissza, melyeknek a jelenben is jelentős hatásuk van, melyek meghatározzák tudatunkat, viselkedésünket, félelmeinket stb.

A Bestiárium című ciklusból olvasható ki legtisztábban ez az időelv, de a teljességre való törekvés is, amelyet Brasnyó elsősorban a múlt felidézésével próbál elérni. Esztétikai-művészi, filozófiai, gondolkodásbeli teljességre törekszik, „építkezve abból amit elveszítettem – vallja – „amitől megfosztottak vagy amiért fejbe vertek”.

De a múlt felidezésének igénye nemcsak történelmi, hanem művészeti is: „nagy néger éjszakát akarok / alkoholparászat cefréset malátásat / jó álmokat akarok / fine de siècle-Európát / köldökömbé szecessziós bogot”, és talán ennek az óhajnak a hatására fogalmazódik meg Brasnyó ars poeticája is: „én csak a versem torkát szorongatom / hiába nem értek egyet az eszmével / nekem a versem diktál / engem ezen a lángon fognak megfőzni / ennek a füstjével füstölik be a látóhatárt / nemigen érdeklődve hogy miben hiszek / vagy mi ragadja meg a figyelmemet... hiába a romantikus szemlélet / teli zsák csak amelyet szorosan bekötnek / ebből már nem lesz szabadulás / nem az égi szekér ragad el / nem a hit szaggatja meg köntösöm / nem az tart majd hideg fülemnél fogva / nem az ég nyálazza be szemem fehérjének tükrét / valami más nagy születésnek / leszek a tanúja.”

Brasnyó verseinek érdekes, gyakran visszatérő motívuma a sakkfigura, amely segítségével tökéletesen tudja érzékeltetni az ember kiszolgáltatottságát, bizonytalan helyzetét a világban, és amely a passzivitásba taszított ember jelképévé is válik. Hasonlatai, metaforái, képzettársításai sokszor egy egész világot, hatalmas időbeli és térbeli kiterjedéseket tudnak sűríteni. Ahol ezek az elemek kifejezésre juthatnak, ott a líraiság felé viszik a verset, és biztosítják a kompakt szerkezetet.

Nemcsak a ciklusnak, hanem az egész kötetnek kiemelkedő darabjai a Szemét vers, a Bestiárium, a Vitéz musikás, a Fekete hajtú, a Hadarni valamit című versek. Vannak azonban a ciklusnak olyan versei is – és ilyen a Mit nyertem mit veszítettem –, amelyekben valahogyan elveszíti a gondolati szálát a költő, és ilyenkor a vers szempontjából feleslegesnek tűnő fejtegetésekbe kezd, míg újra fel nem göngyölyíti és tovább nem tudja vinni az elhagyott fonalat. Persze, lehet, hogy ez az egyszerre szűkülő és táguló világunk jellegéből ered, abból a gubancból, „amit nem lesz mód kibogozni / a kor fonala vagy Ariadné fonala / amelyik nem vezet ki semmiféle labirintusból / maga a labirintus”, vagy mert „ha az egészet egyetlen pillanatba sűríténénk / befagyyna az óceán”.

A Köpeny az átutazónak verseit elégikus hangnem jellemzi, bennük is a múltbeli képek jelennek meg, de a jelenre való utalás igényével. Vagy nem fedezhetjük-e föl korunkat, jelenünket Brasnyónak ebben a mondatában: „Amúgy ugarolni kéne: eső szánt csak, és vet a varjú”? Ebből az elhagyott tájból bontakozik ki az elmúlás gondolata is: „Aggodalom tölt el, hogy mi vár rám / halálom után. Ama végső katasztrófa, amikor / az élet más rendszerekbe költözik, hogyan érint majd?” Az idő átélése ezekben a versekben szintén fontos szerepet játszik, de itt már az idő számára véges idő foglalkoztatja a költőt: „Nem ennyi időt szerettem volna, / amikor szó esett az öröklétről, nem ily kevés / megjegyezni valót!” Egyetlen, a végső igazság után kutató versnek is felfogható a Köpeny az átutazónak, de csak rész megoldásokig jut el a költő, attól függetlenül,

hogyan írja: „Valamire még vélhetnénk ezt az egészet: / sirály kiált, ahol ismeretlen a tenger! / Mennyire egyszerű az igazság!”

Úgynevezett „népnyelven” íródtak a Mit beszél ez? versei. Úgy érzem, az ilyen stílusban írt versek, egy egész ciklusra való, valóságukat, hitelüket veszítik, mert természetelleneseknek hatnak Brasnyó tollából, s kivált a többi verssel egy kötetben. Így nagyon könnyen irónia tárgyává válhat az effajta nyelvhasználat és az így beszélő emberek is.

A Földidézhetetlen pillanat soraiban elevenednek meg legkifejezőbben a vajdasági táj sajátos vonásai. Kísérletek ezek a rövid prózatöredékek, a földidézhetetlen földidézésének kísérletei. Egy-egy erős külső impresszió hatására íródnak a Földidézhetetlen pillanat darabjai, pontosan követhetők bennük azok a természeti jelenségek vagy mindennapi történések, melyek látványa megindítja a gondolatok áradatát. A költő egyetlen feladata, hogy figyeljen környezetére: „Különben pedig – még hogy én nem látok, az egyetlen szemtanú! Vagy van itt rajtam kívül valaki még szemtanúnak? A fülem szakadatlanul az ajtók résén, fejem pedig gyakran tűnik föl valamelyik ablaktábla sarkában: tudom, mit főztök!” Ezek a pillanatképek sokkal inkább érzelmeinkre hatnak, mint tudatunkra, egy-egy jól ismert érzést idéznek fel.

Nehéz a *Bestiárium*tól mint kötetről beszélni, annak ellenére, hogy felfedezhető összekötő erő a ciklusok között, melyek rendkívül sokfélék, mind művészi értékekben, mind kifejezőmódban, formában, képalkotásban. A várt hatás valószínűleg azért marad el sokszor, mert egy tőlünk távoli világ felidézésével próbál jelenünkre utalni.

SZABÓ Katalin

A VÁRAKOZÁS LEGSZEBB REGGELÉN

Vergődő szél. A kárpátaljai magyar irodalom antológiája 1953–1988. Magvető–Kárpáti Könyvkiadó, Budapest–Ungvár, 1990

A szépirodalom olvasmányélményén keresztül kíván körképet nyújtani a Kárpátalja magyar irodalmáról a nemrégiben megjelent antológia. Egy hányatott sorsú közösség múltja és jelene fonódik össze a harminchét alkotót felvonultató válogatásban, a korosztályok, nemzedékek érzékelhető elkülönülése nélkül. Az egyes munkákban gyakori a keserű visszafogottság, a csak félig elmondott történet, vagy ahogy a szerkesztő fogalmaz: „a le nem írt vagy leírhatatlan témák, sorskérdések”. Mivel az első ilyen jellegű vállalkozásról van szó, a könyvnek most úttörő szerepe van abban, hogy közelebb kerüljünk egymáshoz. Joggal nevezhetjük – a szó legjobb értelmében – reprezentatív kiadványnak, tartalmazza mindazt, amire egy irodalom méltán büszke. Ugyanakkor szemléletében nyitottságot érzünk: az olvasóé a választás joga, melyik műfajt vagy szerzőt részesíti előnyben, nem támaszt mesterséges belső hierarchiát, a sorrend is a lehető legsemlegesebb, betűrend határozza meg. Bizony, nálunk is elkele egy ilyen jellegű összefoglaló a szerzők képeivel és rövid életrajzaival, egy irodalom életét a maga természetes kontinuitásában vizsgálva...

Képletesen szólva: ennek a kiadványnak súlya van, mert egy egész irodalmat tartunk a kezünkben, politikai tiltások miatt lett mára kissé egzotikus is. A felfedezés öröme és a rácsodálkozás gesztusa éppúgy közrejátszik abban, hogy egyre több folyóirat szentel tematikus számot a kárpátaljaiaknak. Így az erdélyi *Ablak* is, amely a szóban forgó antológia több versét is közli. Ugyanakkor az is természetes folyamat, hogy a szerzők mind gyakrabban szerepelnek a folyóiratokban.

Visszatérve könyvünkre: akadnak olyanok is, akiknek néhány beválogatott verse alapján egyszerűen még nem lehet megítélni a teljesítményét. Mivel többnyire fiatalokról van szó, alkotói egyéniségük feltehetően ezeknél jelentősebb műveket is produkál majd. Néhány rövid lélegzetű munka alapján itt kevésbé az egyéni megmértetésen van a hangsúly, sokkal inkább a gondolatmeneten, melybe az ő mondandójuk is szervesen beépül.

A főként versei alapján számon tarott Balla D. Károly opusából egy novella emelkedik ki: *Sándor utazásai* címmel emléket állít elhunyt barátjának. A szöveg szerkezeti felépítését az oda-vissza utalás határozza meg. Sajátos mondatfűzése, egyéni stílusa emeli még az antológia legkiválóbb írásainak sorába.

Balla László versei közül a szonettek a legjelentősebbek. A kötött forma a gondolat fegyelmét is jelenti. Képei tiszták, olykor a szentenciák határozottságával hatnak. Novellái közül a *Két kéz* emelkedik ki. Gesztusokat és megérzéseket nagyít ki, kimondatlan dialógusokból építi fel egy férfi és egy nő röpke kapcsolatát, mindössze negyedórás „viszony” történetét meséli el, amely abból a hétköznapi szituációból indul ki, hogy két utas fogja a metró kapuzkodóját.

Bundovics Judit *Lázadás* című novellája egy szerelmi többszög leírása. Fiatalos lendülettel, sűrített előadásmóddal dolgozik. Hasonló témára íródott Horváth Sándor *Az út vége* c. kisprózája is: a szerelmi háromszög egyik alanyának nézőpontjából mutat be egy depresszív állapotot, amelyet a latyakban fekvő kutyatetem metaforájával érzékeltet.

Keresztény Balázs *Ha újra felkel a nap* című novellája is a fiatalok problémáival foglalkozik. A főhős friss diplomával falura kerül, beilleszkedési nehézségei vannak. Belekeveredik az elnök és főkönyvelő törvénytelen ügyleteibe. A novella felépítésére a kihagyások, mozaikszerű előadásmód jellemző.

Dupka György verseiben a kisebbségi léttel foglalkozik, a magyarság földrajzi szétszabdaltsága ellenére az egységes szellemi közeg szükségességét hangsúlyozza. Rövid leltárunk során sajnos nem térhetünk ki külön lírájának stilisztikai értékeire.

Kovács Vilmos verseit és prózáját egyaránt a realista hagyomány hatja át, a megélt valóság krónikása. Munkáiban témaként a falusi harmónia és az urbánus világ egyaránt megtalálható.

Nagy Zoltán Mihály esetében a legszélesebb a műfajskála: a múlt századi magyar lírát idéző versektől a kísérletező prózáig ível. *Fehér eper* című novelláskötete önmagában sokkal egységesebb képet mutat.

Mellette a két fiatal prózáiról, Orémus Kálmán és Skotnyár József egyenletes színvonalú alkotással szerepel. Mindketten az egyetemista évek szabadságáról, illúzióiról és meghasonlásáról írnak. Mellettük hasonló életérzésről vallanak Tar Béla expresszív versei.

Elbeszéléseit Szenes (Kroó) László nagy műgonddal építi fel. Jellemformálásával különösen *A portás* emelkedik ki. Az emlékezés és a hétköznapok cserepei egészítik ki egymást.

Tárczy Andor mintha prózában is verset írna, és fordítva: mintha minden verse mögött egy történet rejtőzne. Az ő esetében a legkifejezettebbek a műfaji átfedések, nála minden egy töről fakad.

A hatszáz oldalt is meghaladó gyűjteményből minden kiemelés csak esetleges lehet, valójában egy kibontakozó irodalomról kellene beszélnünk, amelynek „nincs Sütő Andrása, sem Kányádi Sándora, s Beke Györgye sincsen: történelmi-kulturális hagyományokban szegényebb, szervezetlen, kicsiny közösségük csak nagyon sokára fog feldobni magából valakit a fentebb említettek magasságába”, vélekedik M. Takács Lajos az *Utószóban*. Tegyük gyorsan hozzá, nincs miért mentegetőznie az antológia miatt. A felsorolt nagyságok mellé joggal tehetnénk néhányat a nyugatiak, a tengerentúliak, sőt a jugoszláviai magyarok közül is, ami azonban aligha változtatna a kárpátaljai magyar irodalom megítélésén. Öntörvényű, új tartalmakat felsorakoztató léte tagadhatatlan, elsősorban önmagával mérhető, a viszonyításban nem külső mércék szolgálnak nagyságrendi kérdések eldöntésére. Az antológia máris egyéni szint, híradást hozott egy számkra kevésbé ismert közösség életéből, amely szemlátomást most készül új lendületet venni, dacolva a politika változó időjárásával és a fogyatkozással. Kecskés Béla szavaival élve *A várakozás legszebb reggelén* született a könyv, amely segít kitörni az elszigeteltségből.

KONTRA Ferenc

S Z Í N H Á Z

TERÉZVÁRI GARNIZON

Kiképzés folyik a Madách Színházban. A katonai drill, amit a *Terézvári garnizon* című Miroslav Krleža-adaptáció ábrázol, átterjed a színészek szabadcsapatára. Vége az ösztönszínháznak. Nem elég többé a lelket fölmutatni, s ha üres a lélek, akkor az ürességet. Kerényi Imre – és a díszlettervező Götz Béla – színpadán, ahogyan a darabban is, poros szellem uralkodik. A kimért vezényszavak közül nemcsak azokat hallani, amelyekkel a szárnységd masíroztatja a helyőrség tisztikarát; belső hallásunkkal a rendezői parancsuralmat is érzékelhetjük. „Csend, rend, fegyelem, aki rossz, azt megverem”, pattogtuk gyerekkorunk katonásdíjátékában. A monarchia-ármádia szellem egy volt gyermekszínház társulati munkaterápiájává válik. A büntetés-végrehajtás alatt álló színeszgarda tagjai pontos előírás szerint közlekednek, indulati mozgásterüket kijelölt korlátok szabályozzák. A rendezői kontroll és a forgószínpad jelzi, meddig lehet elmenni, hogy a k. u. k. hadsereg, illetve a hozzá tartozó polgári slepp létformája rituális hűvös maradjon.

Krleža írói nagysága a Miroslav Belović átíratát házilag átíró szabványdolgozatból (Vujicsics Marietta fordításából) is kitetszik. Mindenekelőtt az alig titkolt ellenszenv a

bornírt patriotizmust megtestesítő hadsereg iránt, amelynek vezényszavaiból – az idézet egy másik Krleža-novella részlete – „egy pokoli gépezet középkori sémája szólal meg”. A drámaváltozat alapjául szolgáló elbeszélés dél-magyarországi garnizonja a történet lejátszódásakor, a század elején csupán a „dicső múlt” patetikus ünneplésével van elfoglalva – később majd kiderül, hogy ez is milyen pófarajtó blamázs –; a történelem azonban nemsokára bebizonyítja, hogy akit ideig-óráig eltöltött a fényesre sűvickolt, jelentéktelen haditettek nemzeti eufóriája, „nem más, mint egy korlátolt és bárgyú, ormótlan nagy, sötét hadigépezet nyomorúságos kis részecskéje.”

Ezt ismeri föl a józan kevesek egyike, a matematikus és értelmiségi Ramong Geyza főhadnagy, vagy tán föl sem ismeri, csak a nyájszellem, az egyformásítás és a drill ellen tiltakozó ösztönével érzi, s homályos sejtését egy méltatlan szerelem miatti csalódása érleli lázadássá. Ramong kleisti figura, rajongó és meghasonlott, aki a hamis eszmékkel áthatott, személyiségfaló, glóriás brancs elfogadása és elutasítása között örlődik. Kár, hogy ezt a belső drámát kevésbé bontja ki az adaptáció, s többet mutat meg a brancs formális rituáléiból, mint az áldozatává vált ember személyiségválságából. Érzésem szerint az előadás valódi témája nem a Monarchia iránti nosztalgiai szétfoszlatása lehetne – a nosztalgizáló primitív lelkeken úgysem segíthetünk –, inkább a kiábrándítás a mindenfajta „helyettünk gondolkodó” elszemélytelenítő ideológiákból. Az egyszerre lépünk, egyformán gondolkodunk típusú lelkesedés újrafogalmazása idején nem árt legalább egy rekviemet mondani azért, akit elgáncsolnak, mert kilóg a sorból.

Mácsai Pál kellően intellektuális, kellően arisztokratikus és kellően más ahhoz, hogy Ramong főhadnagy snájdígságának leple alatt érzékeltesse a diszharmonikus személyiséget. A civil szakterület, az elliptoidok lekerekített világa nem fér össze a reguláris szögletességgel. Mácsai Ramong főhadnagya romantikus, naiv lélek, de a gárdatiszt kراكéler modorában követeli szerelmi jogait parancsnoka, a lovassági ezredes feleségétől, aki a nagyvilági cédák csapodár etikettje szerint éli az életét. Az elbocsátott szerető keserűségében kikezdi a császári és királyi dicsőséget, s ezzel végzetesen fölhergeli kettős minőségében – katonaként és férjként – érdekelt ellenfelét. Sajnos, az adaptáció nem teremti helyzetet a háromszögkonfliktussal átszínezett függelék-sértés drámai kibontására. A szereplőknek meg kell elégedniük általános gesztusokkal. Piros Ildikó és Koltai János egyaránt „magatart”; előbbi az előkelő gőg, utóbbi a rideg katonai formalitás jelzés-rendszerét alkalmazza. Érdekesebb lenne, ha megtudnánk, mi van „a bőrük alatt”. A választott stílus azonban csak azt teszi lehetővé, hogy egy pillanatra belelássunk a lovassági ezredes tudatába, és kivetítsük a nyilvánosságnak szánt gyászbeszéd mögötti frusztrációt; a színpadi stilizálásnak ez a módja kissé már iskolásnak tetszik.

Az előadás különben tele van ehhez hasonló stilizációval, ami a szereplőknek – talán a Hirtling Istvánra újabban kiosztott amorózószerep kivételével – kevés életszerűséget engedélyez. De ebben legalább következetes. Még az álomvízióban is kimért, statikus beállításokat úsztat be a forgószínpad. Síp-szóra, koreográfiára dolgozik az átdíszletező műszak, kijelölt pályán mozognak az érzelmek, rugóra jár az előadás. Nézi a néző, amit lát, és talán arra gondol: azért ez egy jól megcsinált Monarchia volt. Lehet nem szeretni, de legalább működött. És ha akarja, ugyanezt gondolhatja a jól megcsinált színházról.

KÉPZŐMŰVÉSZET

SKRABÁNY VIKTORRÓL

Tulajdonképpen az a cérnaszál vezetne el a lényegig, melyet Skrabány Viktor *A becsei piac* című festményén fedeztem föl. Igen, arról a vörös cérnaszálról kellene bővebben szólnom, mellyel a szegények varrták, varrják föl a gombot zubbonyukra, úgy, mintha katonai kitüntetéset erősítenének föl rá. Katonai kitüntetéset a nélkülözés bakái. Erről jut eszembe, hogy valamikor felénk a katonai kitüntetéset véremléknek is mondták.

– Még azt is megfigyelted, hogy vörös cérnával van a gomb fölvarrva? – kérdeztem a kép festőjétől.

– Nem figyeltem meg – somolygott ő –, csak azt tudom, hogy zöld környezetben jól érvényesül a vörös, hogy a zöldet jól ellensúlyozza a vörös.

A szegények olyan cérnával varrják föl a gombot, amilyen a kezükbe akad – ez az igazság és eddig az igazságig, mint ahogy más igazságokig, festői logikával is el lehet jutni.

Skrabány Viktorról pedig el kell mondani azt, hogy ő sohasem jutott el a festészet, a festmény, a táblakép értelmének a megkérdőjelezéséig, tagadásáig. Festői úton sem akart odáig eljutni. Mert nagyon jól tudja ő azt, hogy mindannak a fontosságát, amiben hiszünk, amit szeretünk, nem szabad megkérdőjelezni, viszonylagossá tenni – hisz a feyelmezetlenség, a nyegleség, a szabadosság épp ott üti föl a fejét, ahol semmibe se tudnak megkapaszkodni, ahol semmit se szeretnek, ahol semmiben se tudnak hinni igazán.

Skrabány Viktor hisz a festészetben. Igazi hagyományos festő ő, aki a múlt századi vagy a még korábbi mesterekhez hasonlóan legszívesebben talán a festéket is saját kezűleg állítaná elő, mint ahogyan azt gyerekkorában tette: kristálycukrot kevert a vízfestékhez, hogy az sűrűbbé váljék; akit egy-egy sikeresebb festői megoldás, a mesterségbeli bravúr elsajátítása tud csak boldoggá tenni. Az olajfestés technikájához ragaszkodik a leginkább, mellyel hónapokon át dolgozhat egy-egy képén. Vérbeli kolorista, azon kevesek közé tartozik, akik vázlatok, tanulmányok sokaságát készítik el egy-egy művükhöz; akik még művelik a lazúrfestést; akik még a gyakorlatból tudják azt, hogy az igazi színminőség áttetsző réteggel érhető el.

Skrabány Viktort, ezt a halk szavú becsei rajztanárt, aki 1936-ban született, és a ljubljani képzőművészeti akadémián szerzett oklevelet, nem érvényesülési, hanem képzőművészeti gondok foglalkoztatják. Határtalan türelemmel, aprólékossággal és műgondtal alkotta ő festményeit akkor is, amikor felénk a pártállam támogatta avantgárd balkáni változata dúlt; amikor az antisztálinista sztalinizmus a múlttal való szakítást, a gyökértelenséget, az elsőkélyesedést ösztönözte és fennmaradása érdekében gyűlöletet szított mindazzal szemben, ami konzervatív, ami hagyományos volt. Ez a gyűlölet, ez a kizárólagosság a hamis értékek táptalaja, ezredvégi szegénységünk is belőle nőtt ki.

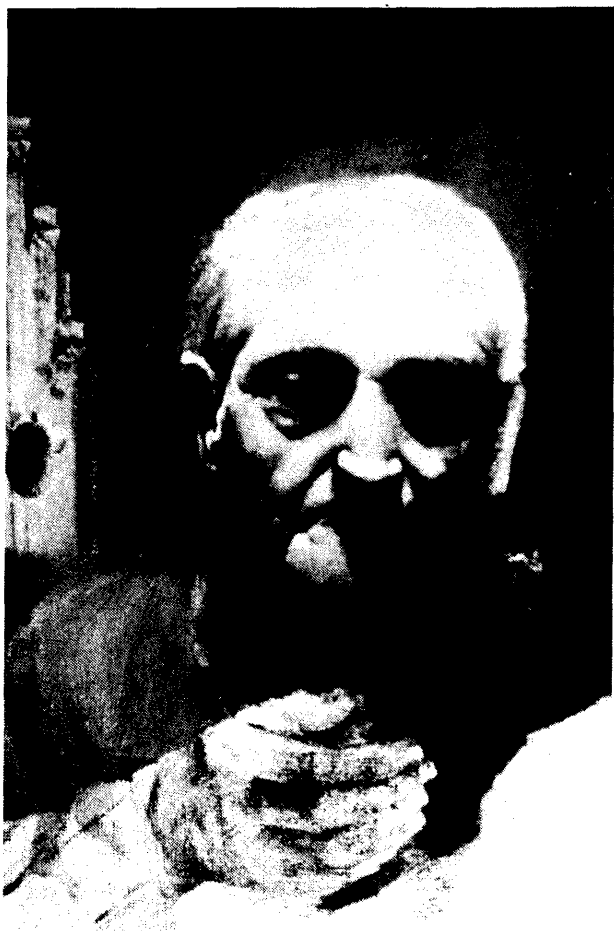
Igen, akaratlanul is visszakanyarodtam ahhoz a vörös cérnaszálhoz, mellyel életünket erősítettük az eszme gombokkal álcázott kényszerzubbonyához, miközben arra gondolok, hogy nem kellene túl gyorsan fölfedezni magunknak Skrabány Viktort, nem kellene rajtaütésszerűen dicshimnuszokat zengeni erről a becsei mesterről, aki valóságunk

festését ott folytatta, ahol azt Pechán József Énekes gitárral című képén 1921-ben abbahagyta.

Mondom, nem kellene Skrabány Viktort túl gyorsan fölfedezni, nem kellene dicsőhimnuszokat zengeni róla, mert az utóbbi évtizedekben szinte mindig ráfáztunk mi a fölfedezéseinkre, a dicsőhimnuszainkra.

A festmények ettől függetlenül hatnak. A jó festményeknek kisugárzásuk van.

TARI István

KRÓNIKA

SAKK ÉS KULTÚRA – Gazdag művelődési programmal köszöntötte Újvidék a 29. sakkolimpiára érkezett vendégeket. November eleje és december közepe táján mintegy 150 kulturális rendezvényt tartottak e nemzetközi rendezvény tiszteletére. A Vajdasági Múzeumban reprezentatív kiállítás nyílt Az ezüst urai címmel, amely a Szerbia területén talált vaskori leleteket mutatta be. A kiállítás Milutin Garašanin akadémikus elképzelései alapján készült. A képtárak is felkészültek az érdeklődők fogadására, a Rajko Mamuzić Galéria a legismertebb mai jugoszláv festő, Mića Popović majd százötven képből és rajzból álló kiállítást szervezett, a Modern Művészetek Képtára Zoran Petrović szobrász alkotásait mutatta be, a Vajdasági Képzőművészek Egyesülete pedig Pavle Blesić képeit állította ki. A Vajdasági Forradalmi Múzeumban A jugoszláv népek kitüntetései címmel másfél évszázados anyagot mutatott be a közönségnek.

A színházi rendezvények közül nagy érdeklődést váltott ki a Kijevi Balettszínház A hattyúk távának bemutatója, amelyet a két előadáson mintegy két és fél ezer néző láthatott. Ugyancsak telt ház előtt vendégszerepelt a budapesti Nemzeti Színház Slawomir Mrozek Az arckép és Eörsi István Antigóné-átdolgozásával és a Szegedi Nemzeti Színház Ken Kesey Száll a kakukk fészkére című előadásával. A sakkolimpia alatt tartotta évadnyitó előadását az újvidéki Szerb Nemzeti Színház baletársulata is: három magyarországi koreográfus, Fodor Antal, Tóth Sándor és László Péter közreműködésével mutatták be Liszt Ferenc Rapszódia-kollázsát valamint Bach h-moll szvitjét és E-dúr hegedűversenyét. E sportesemény jegyében készült az Újvidéki Színház újabb kabaréja is, Kopeczky László Királyságot egy lónak címmel.

A zenei rendezvények közül Szabados György szólóhangversenye és Kinka Rita zongoraművész estje emelkedett ki, s talán itt kell említeni a Beckett-motívumok alapján készült multimediaális darabot, amelyet a sportközpont közönsége Ladik Katalin, Boris Kovač és Ivan Indin előadásában láthatott.

A NEOLITIKUM PROBLÉMÁI – A Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia és a Magyar Tudományos Akadémia október végén kétnapos tudományos tanácskozást szervezett Újvidéken A neolitikum problémái a Pannon-medencében címmel. A tanácskozáson a két akadémia szakemberei e téren végzett kutatásaik eredményeiről tájékoztatták egymást és újabb feladatokat jelöltek ki. Szó volt a két tudományos intézet kapcsolatainak bővítéséről is.

ESTERHÁZY-EST ÚJVIDÉKEN – Az Újvidéki Rádió M-Stúdiója vendége volt október utolsó napjaiban Esterházy Péter. A telt ház előtt tartott nyilvános felvételen az író szövegeit maga a szerző, valamint Béres Ilona, Bács Ferenc és Oszter Sándor színész tolmácsolta.

SZARVAS GÁBOR NYELVMŰVELŐ NAPOK HUSZADSZOR – Fennállásának harmadik évtizedébe lépett az adai Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok. A jubileumi, huszadik rendezvény konklúziója, hogy újra kell gondolni e fontos manifesztáció koncepcióját, és ki kell terjeszteni az egész jugoszláviai magyarság területére. Erre a megállapításra többek között az adott okot, hogy a meghirdetett tudományos tanácskozáson tulajdonképpen egyetlen előadás hangzott csak el (Hódi Sándor

Nyelv és tudat címen értekezett), a többi viszont szervezési fogyatékoságok miatt elmaradt. E művelődési rendezvény díját az idén Lőrincze Lajos professzor érdemelte ki.

Sokkal tartalmasabb volt az alakulófélben levő adai Selye–Szabó stresszintézet szervezésében megrendezett tudományos tanácskozás, amelyen a stressz biológiai és orvostudományi, valamint társadalmi vonatkozásaival kapcsolatban több mint húsz hazai és külföldi szakember fejtette ki véleményét.

LÉTÜNK-DÍJAK – A Létünk szerkesztőségének A jugoszláviai magyarság demográfiai kérdései címmel meghirdetett tanulmány pályázatát rendkívül sikeresnek minősítette a Hódi

Sándor, Jung Károly és Rehák László összetételű bírálóbizottság. Hat pályaművet értékelt, és valamennyit közlésre ajánlotta. A pályázat első díját Mirnics Károlynak ítélte A szörvénymagyarságtól a szigetmagyarságig című, az asszimilációval foglalkozó tanulmányáért, a második díj nyertese Bálint Sándor (Gyermek híján nincs iskola), a harmadiké pedig Tóth Lajos (Az anyanyelvű oktatás a nemzeti kisebbségek fennmaradásának és fejlődésének alappillére).

A FORUM KÖNYVKIADÓ ÚJ KIADVÁNYAI

Szirmai Károly: *Vesztglő vonatok I.* (összegyűjtött elbeszélések, novellák, versek 1910–1944)

Németh István: *Mogyorófavirág* (válogatott elbeszélések)

A varázsszobor (Fiatal prózáírók antológiája)

Gion Nándor: *Börtönről álmodom mostanában* (regény)

Tari István: *Elmulatott jövő* (versek)

EX évkönyv 1990

Délszláv hőseink Székely Jánosról (Vladislav Jankulov előszavával és Jung Károly utószavával)

Jovan Pačić: *Bácskai népöltözékek* (27 akvarell a XIX. század elejéről; képzőművészeti mappa)

Mátyás király országlása (meséskönyv)

- Bosnyák István*: Becskereki Szabó György, a bánáti magyar européer
(*esszé*) 1228
- Varga Zoltán*: Diktátorok komédiája (*Pillantás a Világszínpadra*) 1235
- Tolnai Ottó*: Weöres Sándor – ahogy lelépett a falvédőről (*esszé*) 1251
- Jósvai Lídia*: Ottlik Géza novellaformái (*II. rész*) 1255

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

- Bányai János*: Legendával? Legenda nélkül? (Cs. Gyimesi Éva: *Álom és értelem*. Szilágyi Domokos lírai létértelmezése) 1265
- Gerold László*: Szökjünk? Írjunk! (Varga Zoltán: *Szökés*; Lászlóffy Csaba: *A szökés*) 1268
- Szabó Katalin*: Múlt és jelen között (Brasnyó István: *Bestiárium*) 1271
- Kontra Ferenc*: A várakozás legszebb reggelén (*Vergődő szél*. A kárpátaljai magyar irodalom antológiája 1953–1988) 1273

S z í n h á z

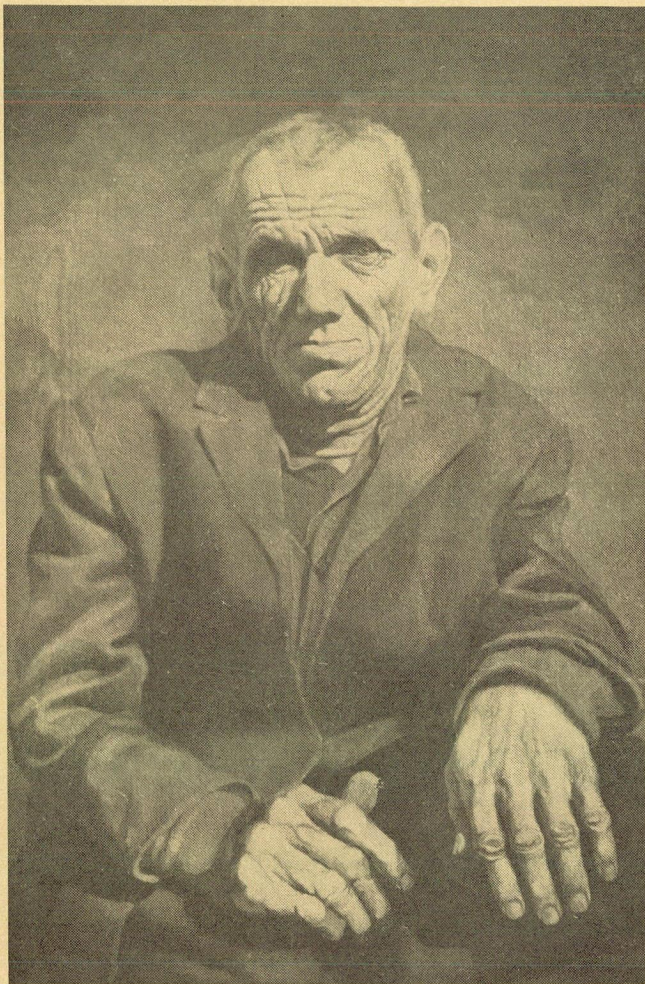
- Koltai Tamás* (Budapest): Terézvári garnizon 1275

K é p z ő m ű v é s z e t

- Tari István*: Skrabány Viktorról 1277

KRÓNKA

- Sakk és kultúra; A neolitikum problémái; Esterházy-est Újvidéken;
Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok huszadszor; Létünk-díjak 1279

Számunkat Skrabány Viktor munkáival illusztráltuk

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. 1990. december. Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó és Nyomdaipari Munkaszervezet. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/611-300, 602-es mellék. – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a 65700-601-14861-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön egy évre 100,00 dinár, fél évre 50,00 dinár. Egyes szám ára 10,00, kettős szám ára 20,00 dinár; külföldre egy évre 200,00 dinár, fél évre 100,00 dinár. Külföldön egy évre 12, fél évre 6 dollár. – Készült a Forum Nyomdájában, Újvidéken. YU ISSN 0350-9079.